

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE AZERBAYCAN DIŞ TİCARET
İLİŞKİLERİ VE TÜRK FİRMALARININ
YATIRIMLARI**

Taira HÜSEYNOVA

Danışman
Prof. Dr. Öcal USTA

2007

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri Ve Türk Firmalarının Yatırımları” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

28/05/2007

Taira Huseynova

İmza:

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Taira HÜSEYNOVA
Anabilim Dalı : İşletme
Programı : Uluslararası İşletmecilik
Tez Konusu : Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri Ve Türk Firmalarının Yatırımları
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri Ve Türk Firmalarının

Yatırımları

Taira HÜSEYNOVA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İşletme Anabilim Dalı

Uluslararası İşletmecilik Programı

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti serbest piyasa ekonomisini ve dışa açık büyüme stratejisini benimsemiştir. Özellikle de petrol anlaşmalarının etkisiyle ticari ilişkileri güçlenmiş ve önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımına ev sahipliği yapmayı başarmıştır.

Çalışmamın ilk bölümünde ilk olarak Sovyetler dönemi ülkenin ekonomik durumu ve bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönem Azerbaycan'daki ekonomik yapı, ve bu dönemle başlayan yukarıda belirtildiği gibi 1990'lardan sonrasına rastlanan Azerbaycan'daki ekonomik gelişmeler incelenmiştir.

İkinci bölümde ise bağımsızlığı kazandıktan sonra Azerbaycan ile Türkiye arasında değişik sektörlerde başlatılan işbirlikleri incelenmiş ve ticari ilişkileri ele alınmıştır. Özellikle iki ülke arasında ithalat ve ihracat ürünleri üzerinde durulmuş ve yıllara göre diğer ülkelerin ticari pay oranlarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Azerbaycan'da yabancı yatırım faktörleri, yabancı sermaye yatırımı çekmek için uygulanan politikalar ve yabancı sermaye yatırımlarının dağılımına yer verilmiş, ve Türkiye'nin Azerbaycan'a olan yatırımları ve GSMH'a yaptığı katkı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1-)Azerbaycan'ın Dış Ticareti, 2-) Yabancı Yatırımlar, 3-) Azerbaycan Ekonomisi, 4-) Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Dışı Sektörler

ABSTRACT
Master Degree
Turkey Azerbaijan Foreign Trade Relations and Turkish Companies
Investments Foreign Trade
Taira HÜSEYNOVA

Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of Management
International Business Administration Program

After gaining its independency in 1991 Azerbaijan Republic has adapted the strategy of growing to the outer market and the free market economy. Trading relations strengthened especially due to the affect regarding petrol agreements and hosted a very important amount of foreign capital investments.

On the first chapter of the study we observed the economic situation of the country during the period of the Soviet and the economic structure of Azerbaijan after gaining the independency plus the developments of the economic structure in Azerbaijan after 1990.

On the second chapter, the collaboration in different sectors and trade relations between Azerbaijan and Turkey have been handled after the gaining of independency in Azerbaijan. Especially the import and export products between the two countries have been evaluated and the comparison was made with the other countries economic share proportions.

On the third chapter foreign investment factors, the applied politics to draw foreign capital investments, the dispersion of foreign capital investments, the investments made to Azerbaijan by Turkey and the contribution of GSMH has been studied.

Keywords : 1-) The foreign trade of Azerbaijan, 2-) Foreign investments, 3-)The economy of Azerbaijan, 4-) Petrol and non-petrol sectors in Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
GİRİŞ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER

1.1.Genel Olarak Azerbaycan Ekonomisi	1
1.1.1. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan Ekonomisi	3
1.1.2. Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Ekonomik Gelişmeler	4
1.1.2.1. GSMH’ da Gelişmeler	12
1.1.2.2. İstihdamda Gelişmeler	17
1.1.2.3. Enflasyon	19
1.1.2.4. Özelleştirmede Gelişmeler	22
1.1.2.5. Maliye ve Para Politikasındaki Gelişmeler	24
1.1.3. Azerbaycan Ekonomisinde Gelişen Sorunlar.....	27
1.2. Sektörel Analiz Ve Gelişmeler.....	32
1.2.1. Sanayi Sektöründe Gelişmeler	32
1.2.2. Tarım Sektöründe Gelişmeler	34
1.2.3. Ulaştırma Sektöründe Gelişmeler	38
1.2.4. Sağlık Sektöründe Gelişmeler.....	39
1.2.5. Enerji Sektöründe Gelişmeler	40
1.2.6. İnşaat Sektöründe Gelişmeler	43
1.2.7. Hizmetler Sektöründe Gelişmeler	43
1.2.7.1. Bankacılık ve Finans Sektöründe Gelişmeler	43

1.2.7.2. Sigortacılık Sektöründe Gelişmeler	46
1.2.7.3. Turizm Sektöründe Gelişmeler	47
1.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaret İlişkileri.....	49
1.3.1. Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü ve Politikaları	49
1.3.2. Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	51
1.3.3. Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaret	52
1.3.4. Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticaret	54
1.3.5. Başlıca Sektörler İtibarı ile Dış Ticaret.....	56
1.3.5.1. Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	56
1.3.5.2. Azerbaycan Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	63
1.3.5.3. Azerbaycan Traktör-Tarım Makine Dış Ticareti	68
1.3.5.4. Azerbaycan Otomotiv Sanayi Dış Ticareti	69
1.3.5.5. Azerbaycan İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti.....	72
1.3.5.6. Azerbaycan Tekstil ve Hazır Giyim Dış Ticareti.....	75
1.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Mevzuatı	77

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

2.1. İlişkilerin Hukuki Temelleri	81
2.1.1 Tarım Alanında İşbirliği	81
2.1.2 Sanayi Alanında İşbirliği	82
2.1.3 Standartlar Alanında İşbirliği	82
2.1.4. Enerji Sektöründe İşbirliği	83
2.1.5. Turizm Sektöründe İşbirliği	84
2.1.6. Madencilik Sektöründe İşbirliği.....	84
2.1.7. Eğitim Sektöründe İşbirliği	84
2.1.8. Ulaştırma ve Taşıma Sektöründe İşbirliği.....	85
2.1.9. Gümrük İşbirliği.....	85
2.1.10. Sosyal Güvenlik Alanında İşbirliği.....	86
2.2. Dış Ticari İlişkiler	86

2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı	88
2.2.2. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı	89
2.2.3. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Sektörlere	
Göre Dış Ticaret İlişkileri	91
2.2.3.1. Tarım Ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti.	91
2.2.3.2. Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	95
2.2.3.3. Oto Sanayi Dış Ticareti	97
2.2.3.4. Tarım Makineleri Dış Ticareti	98
2.2.3.5. İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti	99
2.2.3.6. Tekstil ve Hazır Giyim Dış Ticareti.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA YABANCI YATIRIMLAR, BU YATIRIMLAR İÇİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ VE AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN SWOT ANALİZİ

3.1. Azerbaycan Ekonomisinde Yabancı Yatırımların Yeri	102
3.1.1. Genel Olarak	102
3.1.2. Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı	104
3.1.3. Petrol Sektörü Dışında Yatırımlar.....	107
3.1.4. Petrol Sektörüne Yapılan Yatırım ve Petrol İşletmelerinin İşletilmesi... 108	
3.1.4.1. Petrol Sektörüne Yapılan Yatırım.....	108
3.1.4.2. Petrol Kaynaklarının İşletilmesi.....	110
3.1.4.3. Petrol Sanayisinin Sorunları ve Sakıncalar	115
3.2. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları.....	116
3.2.1. Azerbaycan Ekonomisinde Türkiye Yatırımlarının Yeri.....	117
3.2.2. Türk Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	121
3.2.2.1. Sanayi Sektörü	121
3.2.2.2. Ticaret Sektörü	121
3.2.2.3. Hizmetler Sektörü	122
3.2.2.4. Ulaşım Ve Haberleşme Sektörü	122
3.2.2.5. İnşaat Sektörü.....	122

3.2.2.6. Tarım ve Hayvancılık sektörü	122
3.2.2.7. Petrol Sektörü	122
3.2.3. Azerbaycan’da Faaliyette Bulunan Türk Firmaları	124
3.3. Azerbaycan’da Potansiyel Vaat Eden Yatırım Alanları ve Projeler	126
3.3.1. Potansiyel Vaat Eden Yatırım Alanları	126
3.3.2. Yabancı Yatırım İçin Teşvik Projeleri	128
3.3.3. 2004 – 2007 Yılları İçin Devlet Yatırım Program	129
3.4. Türk Firmalarının Azerbaycan’da Karşılaştıkları	
Sorunlar Ve Çözüm Önerileri	131
3.5. Dış Ticaret ve Yatırım İlişkileri Açısından Azerbaycan Ekonomisinin	
Swot Analizi	134
3.5.1. Güçlü Yönler	135
3.5.1.1. Makroekonomik Açıdan Güçlü Yönler	135
3.5.1.2. Sektörel ve Bölgesel Açıdan Güçlü Yönler	136
3.5.1.3. Ekonomi Dışı Güçlü Yönler	138
3.5.2. Zayıf Yönler	139
3.5.2.1. Makroekonomik Açıdan Zayıf Yönler	139
3.5.2.2. Sektörel ve Bölgesel Açıdan Zayıf Yönler	142
3.5.2.3. Ekonomi Dışı Zayıf Yönler	143
3.5.3. Tehditler	144
3.5.3.1. Ekonomik Tehditler	144
3.5.3.2. Ekonomi Dışı Tehditler	144
3.5.4. Fırsatlar	146
3.5.4.1. Ekonomik Fırsatlar	146
3.5.4.2. Ekonomi Dışı Fırsatlar	147
SONUÇ VE ÖNERİLER	150
KAYNAKÇA	154

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: GSMH değişim oranı.....	13
Tablo 2: Dış Borçların GSMH İçindeki Payı	26
Tablo 3: Ülke gelen ve Giden Turist Oranları.....	48
Tablo 4: Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü	50
Tablo 5: Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaretin Görünümü	52
Tablo 6: Dış Ticarete Başlıca Ürün Grupları	53
Tablo 7: Dış Ticarete Başlıca Ülkeler.....	55
Tablo 8: Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İhracatı	57
Tablo 9: Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı	59
Tablo 10: Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı	63
Tablo 11: Ülkelere Göre Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı	64
Tablo 12: Azerbaycan Sanayi İhracatının Sektörel Yapısı	65
Tablo 13: Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı	66
Tablo 14: Ülkelere Göre Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı	67
Tablo 15: Ürün Grupları Göre Azerbaycan Oto Sanayi İthalatı	70
Tablo 16: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Otomotiv Ana Sanayi İthalatı.....	71
Tablo 17: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre İnşaat Malzemeleri İthalatı	73
Tablo 18: Azerbaycan'ın İnşaat Malzemeleri İhracatı.....	74
Tablo 19: Azerbaycan'ın Tekstil İthalatı	75
Tablo 20: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Tekstil İthalatı.....	76
Tablo 21: Ürün Gruplarına Göre Azerbaycan Hazır Giyim İthalatı	76
Tablo 22: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Hazır Giyim İthalatı.....	77
Tablo 23: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri.	87
Tablo 24: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhrac. Önem Arz Eden Ürünler	89
Tablo 25: İthalatta Önem Arz Eden Ürün Grupları.....	90
Tablo 26: Türkiye'den Azerbaycan'a Tarım ve Gıda San. Ürün. İhracı	92
Tablo 27: Türkiye'nin Azerbaycan'dan Tarım ve Gıda San. Ürün. İthalatı	95
Tablo 28: Türkiye'nin Azerbaycan'a Sanayi Ürünleri İhracatı	96
Tablo 29: Türkiye'nin Azerbaycan'dan Sanayi Ürünleri İthalatı	97
Tablo 30: Türkiye'nin Azerbaycan'a Oto. Ana San. İhracatı	98

Tablo 31: Türkiye'nin Azerbaycan'a Traktör-Tarım Makine İhracatı.....	99
Tablo 32: Türkiye'nin Azerbaycan'a Hazır Giyim İhracatı.....	100
Tablo 33: 1994-2003 Yılları Azerbaycan'a Giren Yabancı Sermaye	106
Tablo 34: Petrol Sektörü Dışı Yabancı Sermaye Yatırımı.....	107
Tablo 35: Petrol Sanayine Ülkeler ve Türkiye'nin Sermaye Yatırımları.....	109
Tablo 36: Petrol Sektöründeki Yabancı Yatırımların dağılımı	111
Tablo 37: Enerji üretimi.....	112
Tablo 38: Yatırım İlişkileri Açısından Swot Analiz Tablosu	148

GİRİŞ

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, emsali görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir.

SSCB döneminin sona ermesi ile birlikte, ülkenin GSYİH yapısı da değişmiştir. Bağımsızlığın gerçekleştiği yıl olan 1991 yılında sanayi sektörünün GSYİH'ya katkısı %23,6 iken, 2003 yılında bu oran %37,8'e yükselmiştir. Ticaret, inşaat, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin de GSYİH'daki payı bağımsızlık sonrasında yükselmiştir.

Sanayi sektörünün GSYİH'daki payı artarken, tarım sektörünün payında da düşüş gözlenmektedir. Tarım sektörünün payı 1991'de %30,4 iken, 2003 yılında bu oran %13,1'e düşmüştür. Petrol sektöründe faaliyet gösteren kamu şirketlerinin yanı sıra özel şirketler de başarılı olmuştur. Petrol sektöründeki faaliyetler sayesinde inşaat ve haberleşme gibi alt sektörlerin ekonomiye katkısı yüksek olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Azerbaycan ülkedeki ekonomik sorunların aşılması ve istikrarın sağlanması neticesinde özellikle petrol çıkarma ve işleme sanayii bakımından yabancı yatırımlar açısından çok cazip bir pazar haline gelmiştir.

Bu çalışmamızın birinci bölümünde, dönüşüm sürecini yaşamakta olan Azerbaycan ekonomisinin genel değerlendirilmesi yapılmış, ikinci bölümünde dış ticaret Türkiye ile olan ilişkileri ve üçüncü bölümde ise yatırım alanında değişimler ve yeni projeler ele alınmış ve bu bağlamda Türkiye ile olan yatırım ilişkileri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER

1.1. Genel Olarak Azerbaycan Ekonomisi

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, emsali görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir.

SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde inisiyatif tamamen kaybedilmiştir.

Ülkede siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici ateşkese varılmasından sonra dikkatler ekonomi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İşte bunun sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk Anlaşma imzalandı¹.

Alınan önlemler neticesinde, GSYİH’nın reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından beri ilk defa (%1.3) artmıştır. 1996-2003 yılları arasında GSYİH’ deki artış %67.6 (yıllık ortalama %8.5) olmuştur.

¹T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari Haziran, Bakü, 2004,
<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202004.DOC>

Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılından itibaren başlayan büyüme 2003 yılında da sürmüştür. GSYİH bu dönemde %11.2 artarak 35.053,4 milyar Manat'a (7.1 milyar \$'a) yükselmiştir. GSYİH' DA sanayinin payı %37.8, tarımın %13.1, diğer sahaların payı ise %49,1 olmuştur. Kişi başına düşen milli hasıla 123.4 \$ artarak, 879.7 \$'a ulaşmış, GSYİH' DA özel sektörün payı %73.3'e (bu oran sanayide %53.4, tarımda ise %99.7 dir.) yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %21.4 artarak 78,01 \$'a yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise %3.6 olmuştur.

Enflasyon, 2003 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiştir. Gıda ürünlerinin fiyatları % 3.3, gıda ürünleri dışında ise artış % 1.0 olmuştur. 2003 yılında Devlet bütçesinin gelirleri 6.131,9 milyar Manat (1.248,7 milyon \$), giderleri ise 6.173,0 milyar Manat (1.257,0 milyon \$) olmuştur.

2003 yılı itibariyle ülke ekonomisine 3.339,1 milyar manat (680,0 milyon \$) kredi koyulmuştur. Kısa müddetli kredilerin miktarı %72.6, uzun müddetli kredilerin miktarı %27.4'dir. Bunlardan ödenilme vakti geçen kredilerin miktarı ise %17.8'dir. Kredilerin; % 43.6'sı devletin, % 45.6'sı özel sektörün, %10.8'i banka dışı kredi teşkilatlarının payına düşmektedir.

2003 yılında ülkenin ekonomik ve sosyal sahalarının kalkınması için toplam 19.5 trilyon Manat (3.9 milyar \$) yatırım yapılmıştır. Bunun % 80.5'i yabancı sermayenin payına düşmektedir. 2003 yılı sonu itibariyle dış borçların toplamı 1.575 milyar \$ düzeyindedir. Bu da GSYİH' nın %22.2'ne tekabül etmektedir. 2003 yılında, halkın bankalardaki tasarruflarının miktarı 244.359 bin \$ olmuş ve bu rakam 2002 yılına göre %57.9 artmıştır. Tasarrufların 223,996 bin \$'ı Manatla, 18.123 bin \$'ı ise yabancı para olarak yatırılmıştır.

Ülkede petrol sektörünün tamamı bir devlet şirketi olan SOCAR tarafından kontrol edilmektedir. 2003 yılı itibariyle dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması

arasında 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır².

1.1.1. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan Ekonomisi

Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'ın ekonomik örgütlenme biçimi ve işleyiş mekanizmaları Birliğin ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmişti. Sanayi tesislerinin tümü Sovyetler Birliği'nin ihtiyacına göre kurulmuş, dev tesislerden meydana gelmekteydi. Sovyetler Birliği'nde merkezi planlama doğrultusunda ülkeler arasında uzmanlaşma ve işbölümüne gidilmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan ekonomisinin itici motor gücü niteliğindeki sanayii öteden beri petrol sanayii olmuştur. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı³. Henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce, uzmanlar siyasi bağımsızlığa ekonomik bakımdan hazır olan iki cumhuriyetten biri olarak Azerbaycan'ı işaret ediyorlardı. Elbette bu değerlendirme, ülkenin sadece doğal kaynaklarının zenginliğine değil, ülke ekonomisinin kalkınma perspektifine de dayanıyordu. Zira Azerbaycan'ın bütçe gelirleri, harcamalarından genelde fazlaydı. Üretilen milli gelir, tüketilen milli gelirden yüksek oluyordu⁴.

Ekonomik veriler dikkate alındığında, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın belirli bir kalkınma seviyesine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Azerbaycan'ın kaybettikleri kazandıklarından daha çok olmuştur. Zira bu dönemde ekonominin planlamasının merkezde yapılması, ülke ekonomik şartlarının dikkate alınmaması sonucunu doğuruyordu. Birçok ürün ya hammadde ya da ara mamul olarak ayrı ayrı birlik üyesi cumhuriyetlere ucuz fiyatla satılıyor, daha sonra

² Çingiz ABASOV, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasiya Yolları", Bakü:Elm,2005, s. 12.

³ Azerbaijan, IMF Economic Review, Washington DC, May, 1992, s.3

⁴ Azer EMİRASLANOV, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", Məşverət Bülleteni, No:7(43), Oktyabr 2001, ss. 50-52.

da nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan'a geliyordu. Diğer yandan Azerbaycan her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından dolayı, Azerbaycan öz servetlerinde mülkiyet hakkına sahip olmamış oluyordu.

Azerbaycan ekonomisi Bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık dönemde Azerbaycan ekonomisinin kalkınması istikrarlı bir süreç takip etmemiştir. Örneğin, ülkede 1960-70 yıllarında ortalama ekonomik büyüme oranı %5.2 iken, 1970-80 yılları arasında %7.4'e yükselmiştir. 1980-1990 yılları arasında ise bu oran keskin bir azalma trendi göstermiştir. Ekonomi 1981-85 yıllarında ortalama %4.9, 1986-1990 yıllarında ise %5-6 oranında küçülme kaydetmiştir. Özellikle doğal kaynakların, ucuz ve bol işgücünün yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara ağırlık verilmiş olması, ekonomik yapıda krizler için elverişli ortamlar yaratmıştır. Yukarıdaki değerlendirmelerde dikkate alındığında Sovyetler Birliği'nin dağılması sadece siyasi değil ekonomik şartlardan da kaynaklanmıştır. Ayrı ayrı cumhuriyetlerden oluşan bir birliğin yönetimi sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme bakımından ciddi problemler yaratmaktaydı. Dünya ekonomisinden tecrit olan Sovyet ekonomisinin mevcut durumu, gelişmiş ülkelerin ötesinde gelişmekte olan ülkelere bile geride kalıyordu⁵.

1.1. 2. Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

Bağımsızlık sonrası ekonomik kalkınma sürecinin doğru olarak değerlendirilebilmesi için özellikle bağımsızlığın kazanıldığı şartların ve bağımsızlığın elde edildiği ilk yıllarda yaşanan gelişmelerin dikkate alınması gerekir.

1989-1991 yılları siyasi bağımsızlığın elde edilmeye çalışıldığı dönemde bağımsızlığı kazanmak için mücadele verilmiştir. Bu yılların ardından 1991-94 yılları birinci dönem olarak değerlendirilebilir. 18 Ekim 1991 yılında "Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasa maddesinin kabul edilmesinden bu yana 15 yılı

⁵ "Konsepsiyasının Seçimi", Meşveret Bülleteni, No:7(43), Bakı, Oktyabr-2001, ss. 6-8.

aşkın bir süre geçti. Bağımsızlığın kazanılması uğrunda verilen zor ve ağır mücadele dikkate alındığında, 18 Ekim 1991 tarihinin Azerbaycan'ın kalkınma sürecinde çok önemli bir yer tuttuğu daha iyi anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı süreç bir daha bunu açıkça ortaya koymaktadır. SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Hammadde, yarı mamul, teçhizat-ekipman, pazar, finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle birçok tesiste üretimin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuştur. Eski SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretim seviyesinde şok düşüşler yaşanmıştır. Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu ise, ülke sanayisi için gereken ara malların ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur.

1990'lı yılların başı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar oldu. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili ülkede büyük ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması ekonomik buhranın ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına neden olmuştur. Ülke daha SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988 yılından itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kaldı ve ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar topraklarının %20'sini kaybetmiştir⁶.

Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının %20'si işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılamaması, serbest piyasa ekonomisine geçişle ilişkin tam bir stratejinin belirlenmemiş olması nedeniyle, bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışan ekonomik kararlar da birbiri ile uzlaşmaması, Ermenistan ile yaşanan savaş,

⁶ Osman Nuri ARAS, **Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz**, Bakü, 2003, s.16

Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının kullanılamaması gibi politik ve askeri sorunlar ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemiştir. Kısaca 1991-1994 yılları bağımsızlığın ardından bütün problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının yaşandığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi suiistimallerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Ekonomide olumsuz gidişte en keskin hal ise 1992'de ortaya çıkmıştır. 1992-94 yıllarında GSMH iki kattan daha çok azalarak 1991 yılının %48'i oranında gerçekleşmiştir²⁰. 1990-94 döneminde GSMH her yıl ortalama %13-20 azalarak 1994 yılında 1629.3 milyon dolar olmuştur 1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi hasılatı %45 azalma göstermiştir⁷. Sonuçta halkın geçim standardı 3,6 defa, reel ortalama ücret seviyesi ise %80 azalmıştır. Aynı dönemde uygulanan yanlış iktisat politikaları bankacılık-finance sisteminde ve dış ticarete de ciddi problemler yaratmıştır⁸.

Özel Mülkiyet Kanunu Haziran 1991'de kabul edilmiştir. 1992 yılının başlarında fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, aynı yıl Ocak ayında Katma Değer Vergisi uygulamasına geçilmiştir. Nisan ayında Yabancı Sermaye Kanunu, Ağustos ayında ise Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulurken, para birimi olarak Manat piyasada işlem görmeye başlamıştır.

1993-94 yıllarında da devam eden savaşın etkisiyle reform sürecinde yavaşlamalar olmuştur. 1993 yılının Ocak ayında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin olarak bir kanun yasalaşırken, 1994 yılının Ocak ayında Manat'ın tek yasal para birimi olarak işlem görmesine başlanmıştır. Mayıs ayında Ermenistan ile ateşkes anlaşmasının imzalanması ile ekonomik dönüşüm süreci tekrar

⁷Asef NADİROV, "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", **Azerbaycan Qezeti**, 15.09.2001, s. 2.

⁸ARAS, **Azerbaycan Ekonomisi**., s. 18

hız kazanarak, Haziran ayında İflas Kanunu kabul edilmiş, bankaların konso-lidasyonu işlemine başlanmıştır⁹.

1993 yılından itibaren hukuki reformların hayata geçirilmesine hız verilmiştir. Bu dönemde iktisadi süreçte kötüye gidişi durdurmaya dönük iktisadi reformlar programı hazırlanırken, stratejik iktisadi gelişim yolunu belirleyen modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Çağın gereklerine uygun olarak ekonomide serbest piyasanın teşekkül ettirilmesi, özelleştirme ve özel teşebbüsün inkişaf ettirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkanlarının arttırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli kanunlar kabul edilmiştir¹⁰.

Ekonomide serbest piyasa şartlarının oluşturulmaya çalışılması, fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının liberalleşmesi doğrultusunda atılan adımlar ile birlikte enflasyon seviyesi önemli derecede azalmaya başlamış, bütçe açıkları minimuma indirilmiştir.

Alınan önlemler sayesinde küçük müesseselerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü daha çok özel teşebbüse verilmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış, makroekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk sona ererek yeniden iktisadi gelişme sürecine girilmiş, toprak reformu hayata geçirilerek özel mülkiyete devredilmiş, kolhoz ve sovhozların emlaki özelleştirilmiş, tarım sektörü toprak vergisi istisna olmakla diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiş, bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edilmiştir. Tarım sektörü üzere özelleştirilmesi planlanan emlakın %93.2'si özelleştirilmiştir. Sonuçta 1997 yılından başlayarak tarım ve hayvancılık ürünlerinin yılda %7 artış kaydetmesi sağlanmıştır¹¹. Ulusal imkanlar ile iktisadi

⁹Ayhan KRACA, "Azerbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>. (13.03.2003).

¹⁰İmran CEFERZADE "Esaslı İnkişaf İlleri" **İgtisadiyyat Gazeti**, 18Oktyabr, 1 Noyabr 2001, s.3

¹¹Ş. E. YAQUBOV-A. M. MAHMUDZADE, "Azerbaycan Respublikasında Aparılan Aqrar İslahatların Giymetlendirilmesi, Bakı, 001, s. 60-63;

kalkınma sürecine ivme kazandırması mümkün olmayan Azerbaycan'da, uluslararası iktisadi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, yabancı sermayenin ülkeye akımı sağlanmaya çalışılmıştır. 1993'ün ikinci yarısından itibaren hayata geçirilen düzenlemeler Azerbaycan'ın sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında istikrarı sağlamaya imkan vermiştir. Ülkede bankacılık ve finans sisteminin yeniden yapılanmasına ilişkin önemli adımlar atılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi yönünde atılan adımlar Azerbaycan'ın uluslararası finans kuruluşları ile ilişkilerini artırmıştır¹².

Yine bu dönemde dünyanın en büyük petrol şirketleri ile "asrın anlaşması" adı ile anılan yüksek öneme sahip petrol anlaşmaları imzalandı. 1994 yılında "asrın anlaşmasının yapılması ve 12 Kasım 1995'te yeni anayasanın kabul edilmesi ile piyasa ekonomisinin hukuki normatif altyapısının kurulmasının hızlanması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başladı.

Ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması bakımından en önemli adım, ülkenin stratejik açıdan, sosyal ve siyasal hayatında ve de ekonomik yapısında yeni dönemin başlangıcı olarak Azerbaycan'ın ilk Anayasasının kabul edilmesi oldu. Yeni Anayasa devlet yönetiminin yapılanması, vatandaşların ve devletin hak ve ödevlerini belirlemenin ötesinde ilk defa demokratik değerlere dayanan, liberal piyasa ekonomisinin kurulma gerekliliğini kabul etti. Anayasa ile özel mülkiyetin, özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki esasları tespit edildi. Bu bakımdan Azerbaycan'da geniş anlamda ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edilebilir. Kısaca cephede varılan ateşkes ve içeride sağlanan istikrar ile beraber artık ekonomik reformlara gelmişti.

1994 yılından itibaren ülkede sert ekonomik önlemler alınmaya başlandı, IMF ile yürütülen sıkı işbirliği ve IMF programlarının tavizsiz uygulanmaya başlanmasıyla yürütülen sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlayarak enflasyonun kontrol altına alınması ve GSMH'nın düşüşünün

¹²ARAS., Azerbaycan Ekonomisi..2003, s.16

önlenmesi sağlandı. Bu reformlarla ekonomide gerilemenin önü alınmış, 1996 yılından sonra ise kalkınma görülmeye başlanmıştır.¹³

Oluşturulan kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başladı. Şöyle ki, son beş yıl içerisinde GSMH %26.3 arttı, nüfusun yaşam düzeyi iki kat iyileşti, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükseldi. 1994-2000 yılları arasında petrol yataklarının müşterek üretimi amacıyla yapılan anlaşmalarda yer alan şirketler tarafından yaklaşık 3.4 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Ancak Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye celpi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermekte yeterli olmayışı nedenleriyle üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

1994-2000 yılları arasında yatırılan toplam yabancı sermaye hacmi ise 5.9 milyar dolar olmuştur. Bu miktarın %22.8'i finansal kredi, %56.3'ü petrol sanayisine, %20.9'u ise diğer sektörlere yapılan yatırım şeklinde olmuştur¹⁴. Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. GSMH'daki artış oranı 1998 yılında %10 olmuş, 1999 yılında ise %7.2 olmuştur. Azerbaycan ekonomisindeki sözkonusu büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, iletişim sektöründen ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. 1995-98 yılları arasında yatırımlar %59.1 oranında artış göstermiştir. Sabit yatırımların GSYİH içindeki payı 1998 yılında 1995 yılı payının iki katına çıkarak %40.6 olmuştur. Azerbaycan'ın en önemli istihdam kaynağı olan ve GSMH'ya katkıda bulunan ikinci önemli sektör olan tarım sektörüne yabancı

¹³Mansur BARHURADOV, **Globalleşme Şeraitinde Azerbaycan Respublikasının Harici Siyasi Alakaların Formalaşması Hususiyetleri Ve Problemleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BDU, Bakü, 2003, s 14.

¹⁴ Akif MUSAYEV, "Azerbaycan Respublikasının İktisadi İnkişaf Stratejisi ve Vergi Siyaseti". **İgtisadiyyat ve Audit Jurnalı**, No: 10, Oktyabr-2001, s.12.

yatırımların katkısı ise %0.5'in altında olmuştur. Yabancı yatırımcılar imalat sanayi sektörüne yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak da sektörün üretimi düşmüştür¹⁵.

2000 yılında 122 ülke ile iktisadi ilişkiler kurulmuş, ticari ilişkilerin toplam hacmi 2.9 milyar dolardan fazla olmuştur. Bu miktar 1993 yılına göre 2.2 kat daha büyük olmuştur.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi, bölgeden 290 bin aileyi, bir başka ifadeyle bir milyondan çok insanı göçe mecbur etmiştir. Ermenistan'ın tecavüzü neticesinde zarara uğrayan 27 il ve ilçe arazisi toplam 22.7 bin km²'dir. Dağlık Karabağ'la birlikte Nahçıvan'ın da sınır bölgeleri tesir altında kalmıştır. 17.1 bin km²'lik (Azerbaycan arazisinin %20'si) alan ise halen Ermenistan'ın işgali altındadır. Karabağ altın madenlerinden kazınan altınlar Ararat altın fabrikasına taşınmaktadır. Bu hammadde külçe haline getirilerek Rusya ve diğer devletlere satılmaktadır. Ermenistan'ın altın madeninden elde ettiği gelirin Ermenistan bütçesinin yaklaşık %51'ini teşkil ettiği ifade edilmektedir¹⁶.

İşgal altındaki bölge ekolojik açıdan da tehlike altındadır. Bölgeye nükleer atıklar taşınmaktadır. Öte yandan %25-26'sı ormanlık olan işgal altındaki toprakların yok edilmesi, bölgedeki hayvan ve bitki türlerinin zarar görmesi de ayrı bir tehlikedir. Yapılan hesaplamalara göre ormanlık alanların yaklaşık %8-10'u tahrip edilmiş durumdadır. Tahrip edilen alanlardaki ekonomik kayıp ise yaklaşık 22 milyar dolardır¹⁷.

2001 sonrası İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi ve iktisat politikalarının güçlendirilmiştir. İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörünün yeniden yapılandırılmış ve kapasitesi artırılmıştır.

¹⁵ Mezeddin EYYUBOV, "Bazar İqtisadiyatına Keçid və Sənaye Kompleksi» *Meşveret Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr-2001, s.66-67.

¹⁶ Tebriz VEFALI, "Qarabağın İqtisadiyyatımızda İzi", *Herbi And Qezeti*, 1-15 Aprel 2003, s.3.

¹⁷ 'Azerbaijan Economic Damages and Heavy Tolls Caused By Armenian Aggression', www.economy.gov.az/HTML/aggression.html (09.04.2005).

Elde edilen gelişme düzeyine göre iktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilmesi, sosyal refah düzeyinin artırılması, bunun içinde cari perspektifte hükümetin iktisat politikasında enerji sektörünün hızla gelişmesi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlere yöneltilmesi, gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda çok önemli tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla Haydar Aliyev'in Mart-2001'de imzaladığı "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı"na esasen 2003-2005 yıllarını kapsayacak şekilde yapılacak olan faaliyetler de önem arz etmektedir. 2 Temmuz 2001'de IMF Yönetim Kurulu "Azerbaycan'da Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı'nı tasdik etti. Azerbaycan'da yoksulluğun azaltılması programının hayata geçirilmesini zaruri kılan sebepler vardır. Azerbaycan'da halkın önemli bir kısmının (%40-50'sinin) yoksulluk seviyesinde yaşadığı gözükmemektedir¹⁸.

Azerbaycan hükümetinin uluslararası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada uygulanacak olan iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. Hammaddede petrol ve yan ürünlerinin üstün olduğu petrol rafinerisi, kimya, petro-kimya sanayii ve elektrik enerjisi alanları petrolün ekonomideki rolünü daha da arttırmaktadır.

Elektrik enerjisi sanayii petrol ve gaz ürünlerinin büyük çeviricisi gibi onların kullanımının verimliliğini arttırmaktadır. Bu alana yabancı sermayenin girişi daha fazladır. İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması olacaktır.

¹⁸ Ekber ELDAROĞLU, Azerbaycan Hükümeti Yoksulluk Problemini Halletmeye Çalışır,” Azerbaycan Milli Demokratiya Fondu, "Azerbaycan" Bülteni, No:22 (142), 31 May 2001

Ülkedeki kalkınma hızı, kişi başına GSMH'nın 5.1 milyon Manat'a ulaşması ile neticelenmiştir. Ortalama aylık gelir %26.2 artarak 483.4 bin Manat oldu ki bu da kişi başına düşen gelirin %19.6 artması demektir. 2004 sonu itibariyle ülke ekonomisine yöneltlen yatırımların toplam miktarı 22 milyar dolar olurken, ekonomide özel sektörün payı %74'e yükselmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 11 Şubat 2004 tarihinde, Azerbaycan bölgelerinin 2004-2008 yıllarını kapsayan sosyoekonomik kalkınması ile ilgili 'Devlet Programı' onaylandı. Söz konusu program, Azerbaycan'da bölgelerin ekonomik potansiyellerinin ve doğal kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilmesi ile başta tarım sektörü olmak üzere petrol dışı sektörleri canlandırmak ve geliştirmek, böylece ülkede istihdam seviyesini arttırarak halkın gelir seviyesinin ve geçim standardının arttırılmasını sağlamaya yönelik atılmış olan en önemli ve kapsamlı adımlardan biridir. Devlet Programı 2008'e kadar ülkede kişi başına GSMH'yı 1578 dolara, özel sektörünün ekonomideki payını ise %85'e yükseltmeyi hedeflemektedir.

Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin gelişmesine ilişkin olarak son bir kaç yılda oldukça önemli başarı kazanılmıştır. Yoksulluğun giderilmesi ile ilgili çalışmalara, özellikle de bölgelerin ekonomik kalkınmasına daha çok dikkat verilmektedir. Nitekim Baku dışında petrol dışı sektörlerin kalkınması önemli artış kaydetmektedir. Özellikle ülkede serbest piyasa ekonomisinin gelişimi diğer sektörlerin inkişafına sebep olmaktadır. Özel sektörün gelişiminden söz ederken esasen bağımsızlık sonrası Kobilerin Azerbaycan ekonomisinde önemini vurgulamak gerekir¹⁹.

1.1.2.1. GSMH'da Gelişmeler

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, milli gelirin düşük olmasının yanı sıra, savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli

¹⁹Eyüp ZENGİN-Nesimi KAMALOV, Azerbaycan Ekonomisinin gelişimi İçerisinde KOBİ'ler, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yayınları, s.99-117

gelir de ciddi bir gerileme ortaya çıkmıştır²⁰. Öyle ki, ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan, 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydetmiştir.

Tablo 1: GSMH değişim oranı

Yıllar	GSMH	Sanayi	Tarım
1991	-7.8	-8.9	30
1992	-22.6	-30.4	-23.8
1993	-23.1	-19.7	-15.5
1994	-19.7	-24.7	-12.8
1995	-11.8	-21,4	-7.0
1996	1.3	-6.7	3.0
1997	5.8	0.3	-6.1
1998	10	2.2	6.2
1999	7.4	3.6	7.1
2000	11.1	6.9	12.1
2001	9.9	5.1	11.1
2002	10.6	3.6	6.4
2003	11.2	6.1	5.6
2004	10.2	5.7	4.6

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları

1991-1995 yılları arasında GSMH'da önemli gerilemeler olmuşsa da, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları çerçevesinde, uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar programıyla 1996 yılından itibaren büyüme sürecine girilmiştir.

1991-1994 yılları arasındaki bazı makroekonomik göstergelere bakıldığında durumun vahameti açık bir şekilde kendini gösterecektir: 1990 yılına oranla 1994 yılında GSYİH %53, sanayi üretimi %62, tarımsal üretim %44, hane halkının tüketimi %75 ve tüm finansal kaynaklara yatırım anlamında gerçekleşen birikim %45 azalma göstermiştir. Bu ekonomik düşüşün sonucunda ne yazık ki, hane halkının yaşam seviyesi 3,6 defa azalırken, ortalama aylık reel ücret seviyesi %60.lık

²⁰ Saleh MEMMEDOV, **İnflasiya ve Maliye Bazarı**, Maarif Yayınevi, Bakı 1998, s. 48

bir düşüş göstermiştir. Bu veriler, geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir fakirleşme dönemi olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir.²¹

Diğer yandan enerji sektöründe yatırımların artması, tasımacılık ve inşaat gibi yan sektörleri de olumlu yönde etkilemektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bugüne kadar geçen süre içinde ekonomide tarımın ağırlığının azaldığı, buna karşılık enerji de dahil olmak üzere bütün olarak sanayi sektörünün ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. Sanayinin GSYİH içindeki payı 1991 yılında yüzde 24 iken, 2005 yılında yüzde 51.3'e yükselmıştır. Aynı dönemde tarımın GSYİH içerisindeki payı ise yüzde 30'dan yüzde 9.6'ya inmiştir. 2005 yılında hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı ise %27 civarındadır.

Dönüşüm sürecinde Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Büyümenin itici gücü, yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür. 1990 yıllarının başında geçim sıkıntısının aşırı derecede arttığı ülkede, 1995 sonrasında alınan tedbirlerle²² 1995 yılında %-11.8 olarak gerçekleşen GSMH, 1996 yılından itibaren artış kaydetmeye başlamıştır. 1998'de Rusya krizinden etkilenmesine karşın Azerbaycan ekonomisinin %10 büyüme kaydetmesinde, dünyada artmaya başlayan petrol fiyatlarının ve petrol anlaşmalarının ülkeye çektiği yabancı sermayenin ve yılın özellikle son çeyreğinde inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki gelişme etken olmuştur²³.

Azerbaycan ekonomisinde 1999 yılı başında durgunluk yaşanmasına karşın yine petrol ve doğal gaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenmiştir. Ancak diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. 2000 yılında GSMH'daki artış 1990 yılından beri en yüksek düzeye çıkarak % 11.1 olarak gerçekleşmiştir²⁴. 2000 yılında

²¹ Azerbaycan'da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri (1997-1999), Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Yayını, Bakü, 1996,

²² E. S. İMANOV-E. M. BABAŞOV-R. H. DAYIYEV, "İktisadi İslahatlar Şeraitinde Ehalinin Sosial Müdafiesinin Teşkili Meseleleri", İktisadi İnkişaf Nazirliği İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, s. 102

²³ ARAS, . Azerbaycan Ekonomisi., s.26

²⁴ "Azerbaycan Respublikasının Sosyal İgtisadi Veziyyeti", Milli Bank İllik Hesabat 2000, Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı 2001, s. 6

BDT sınırları içerisinde en yüksek ekonomik artış Azerbaycan'da müşahade edilmiştir. GSMH'nın reel artışına etki eden unsurların yapısında ise bazı değişiklikler olmuştur. 2001-2002 yıllarında da yine %10 civarında bir kalkınma hızı kaydedilmiştir. 2003'de ekonominin bütün alanlarında üretimde artış olmuştur. Bu artış, özellikle inşaat ve imalat sanayisinde gerçekleşmiştir. Söz konusu alanlarda katma değer artışı inşaatda %61 ve imalatda %17.7 olmuştur. 2003 yılı ülke içi üretiminde üretim sahalarının payı önceki yıl ile mukayesede %60.1'den %63.1'e yükselmiştir. Hizmet sahalarının payı ise %31.9'dan %30'a gerilemiştir.

2003'de sanayide 13251.9 milyar Manatlık, yani GSMH'nın %37.8'i kadar, tarım, avcılık ve ormancılıkta 4605.3 milyar Manatlık (%13.2), inşaatda 4250.4 milyar Manatlık (%12.1), ulaşımda 2544,3 milyar Manatlık, posta ve haberleşmede 788,6 milyar Manatlık (%2.2) katma değer artışı sağlanmıştır. Ayrıca toptan ve perakende satış, otomobillerin, yiyecek malları ve şahsi eşyaların tamiri ile ilgili hizmet sahalarında 2581.4 milyar Manatlık (%7.4), otel ve restoran hizmet sahalarında 101.2 milyar Manatlık (%0.5), sosyal, gayri resmi ve diğer hizmet sahalarında ise 4431 milyar Manatlık (%12.6) katma değer hasıl olmuştur.

2004'de de ekonominin bütün sektörlerinde üretim artışı devam etmiştir. Sonuçta, 1997'de GSMH'nın artış hızı %5.8'e, 1998-2004 yıllarında ise %10'a varmıştır. Petrol gelirlerinin ülkeye dahil olması ve Kalkınma Programı çerçevesinde atılacak adımlarla 2008 yılında GSMH'nın 19.200 milyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Kişi başına GSMH, 1990'lı yılların birinci yarısında yaşanan ekonomik buhran dolayısıyla önemli bir azalış kaydetmiştir. 1990-93 yıllarında 7 kat azalış kaydeden geçim standardı, 1995 sonrasında uygulamaya konulan tedbirlerle artış eğilim göstermeye başlamıştır. 1995 yılından itibaren her yıl artış kaydeden Kişi Başına Milli Gelir, nihayet 2004 yılında, bir önceki yıla göre %19.6 artış kaydederek, 1041 dolar olarak hesaplanmıştır²⁵. 2006 yılında ise GSMH en üst seviyeye ulaşarak 20 milyar doları bulmuştur, bu da ülkede gelişim temposunun en üst seviyede

²⁵İMANOV., BABAŞOV., DAYIYEV., "İgtisadi İslahatlar.. ", s. 102.

olmasının göstergesidir. 2006 yılında kişi başına düşen gelir ise 1350 doları bulunmuştur.²⁶

Gelir düzeyindeki artış alım gücünün artmasına, dolayısıyla reel sektörün gelişmesine zemin yaratan amillerden olmuştur. 1996 yılında Dünya Bankası'nın değerlendirmesine göre, ülkede yoksulluk oranı %61 olmuştur. Ülkedeki resmi verilere göre ise yoksulluk sınırı altındaki nüfusun oranı 1999 yılı rakamlarıyla %60 civarındaydı. 2000 yılı verilerine göre kişi başına aylık ortalama gelir, asgari tüketim bütçesinin ancak %45'ini karşılamaktaydı. Azerbaycan'da yoksulluk seviyesi 2001 yılında %49'a, 2002 yılında %46.7'ye ve 2003 yılında ise %44.7'ye gerilemiştir.

Halkın parasal gelirinde, özel mülkiyete ve özel teşebbüse dayanan faaliyetlerden elde edilen gelirler önemli bir paya sahiptir. Özel mülkiyetin ve teşebbüsün gelişimi için oluşturulan imkanlarla bu faaliyetlerden elde edilen gelirler her yıl artış kaydetmektedir. Parasal gelirleri içinde ücret ikinci yeri tutmaktadır. Resmi verilere göre ortalama aylık ücret 1995'de 14, 2000 yılında 50 dolar olmuştur. Ortalama aylık ücret 2003 yılında ise 383.1 bin Manat (78 dolar) olmuştur. Bu miktar, 2002 ile mukayese edildiğinde %21.4 daha çoktur. Ortalama aylık ücret durumuna göre Ermenistan ve Gürcistan'ı geçmesine bakmayarak Azerbaycan, enerji taşıyıcıları olan Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerden geridedir.

Sanayi, ulaşım, inşaat ve finans sektörlerinde çalışan ve ticaretle meşgul olanların ücretleri ise diğer sektörlerde çalışanlara göre nispi olarak yüksektir. 1995'den 2004'e gelindiğinde ortalama aylık ücretler yaklaşık 6 kat artmıştır. Bir önceki yıla göre %26.2 artışla 2004'te 483.4 bin Manat (98\$) olan ortalama aylık ücretin, 2005'de 626.1 bin Manat, 2006'da 757.2 bin Manat ve 2007'de ise 908.6 bin Manat olacağı tahmin edilmektedir.

Bölgesel boyutuyla kişi başına milli gelir incelendiğinde, Bakü'de ortalama gelir düzeyinin yüksek olduğu, diğer şehirlerde ise gelir düzeyinin Bakü'de ki gelir düzeyinin yaklaşık yarısını teşkil edecek bir seviyede, yani bir hayli aşağı olduğu

²⁶ www.azstat.org/macroeconomy/indexaz.php, Erişim tarihi 12 Şubat 2007

tespit edilmiştir. Reform uygulamaları sonucunda GSMH' nin sektörel dağılımında ve özel sektörün ekonomideki ağırlığında kaçınılmaz olarak değişiklikler olmuştur.

2005 yılı sonundan itibaren elde edilmeye başlanacak olan petrol gelirlerinin yanı sıra, teşvik politikaları ile yabancı sermayenin de ülkeye çekilmesi ve bu çerçevede 2004-2008 yıllarını kapsayan bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programının uygulanmaya başlaması, gelir dağılımında adalet içinde reel milli gelirin yüksek seviyede sağlanması adına endişeleri giderme bakımından en önemli imkan ve adımlardır.

1.1.2.2. İstihdamda Gelişmeler

Ülke ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk yüzünden iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi sonucu, bölgeden bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması da istihdam problemini artırıcı önemli bir etken olmuştur.

İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan'da problem oluşturmuştur. Azerbaycan'da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranı daha çoktur. Bu tür "beyin göçü" sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir²⁷. Azerbaycan hükümeti, yurt dışına göç edenlerin ülkeye dönmelerini sağlamak amacıyla 2005 yılından itibaren sosyal alanda reformlara ağırlık vermeye başlamıştır²⁸.

²⁷“Investment Possibilities Of Azerbaijan”, Expert İqtisad Jurnalı NO: 7-8. 2001,s-20, Azer MEHDİYEV, "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", **Eksperi İqtisad Jurnalı**, No. 7-8, 2001, s. 26.

²⁸ARAS, Azerbaycan Ekonomisi., s.33

Devlet işsizlik problemini çözmek amacıyla bazı düzenlemelere gitmektedir. Bir taraftan yeni iş yerlerinin açılması, uygun pazar sisteminin kurulması (emek piyasası, meslek değişme kursları v.b.), diğer taraftan işsizlerin sosyal güvencesi için önlemler almaktadır. Son yıllarda özel sektörün gelişimi de bu programın çözümüne yeni imkanlar vermektedir.

İstihdamın sektörel dağılımı da zamanla değişmektedir. Sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilen işgücünün oranı bir hayli azalma kaydederken, hizmet sektöründe istihdam edilen işgücü artış kaydetmektedir. Tarım sektöründe çalışanların oranı 1998 yılına kadar hemen hemen sabit kalırken, bu tarihten sonra önemli artış göstermiştir. Toplam nüfusun istihdam düzeyinin zamanla çok az bir ara kaydettiği görülmektedir. Toplam nüfusun istihdam edilen oranı 1998’de %53.4, 1999’da %56.8, 2000’de %56.8, ve 2001’ de % 56.9 olmuştur²⁹. 1995’den 2005’e gelindiğinde istihdamın daha çok ulaşım, haberleşme, tarım, turizm, inşaat alanlarında arttığı görülmektedir.

İstihdam edilen işgücünün petrol ve gaz üretimi ile ilgili alanlarda en yüksek aylık gelire sahip olduğu, ortalama en düşük aylık gelirin ise sağlık sektöründen elde edildiği görülmektedir. Ayrıca devlet sektöründe çalışanların sayısı serbest piyasa sistemine geçilmesi ve özelleştirme programları sonucu azalmakta ve bunun sonucu 1990 yılında %70.7 olan devlet sektörünün payı 2002 yılında %32.3’e ve 2004 yılında ise bu oran 31’e inmiştir³⁰.

2004 yılı başlarında ülkenin ekonomik faal nüfusunun sayısı 3 milyon 801.4 bin olmuştur. Resmi verilere göre bu sayının 3 milyon 747 bini istihdam edilmiştir. İktisadi faal nüfus ülke nüfusunun %46.7’sini oluşturmaktadır. 2005 yılı başı itibariyle faal nüfusun 56.028’i resmi işsiz olarak kaydedilmiştir. İşsizlerin büyük çoğunluğu orta yaşlı nüfustur. Resmi rakamlara göre, 25-35 yaş arasında olanların 15077 kişisi, 35 yaştan yukarı olanların 30033 kişisi çalışma arzusunda olmasına karşın iş bulamamaktadır. İşsizlik her yıl artış göstermektedir. Her ne kadar devlet kurumlarının verdiği istatistik oranlarına işsizlik oranını %1.5-2 olarak

²⁹ Azerbaycan Statistik Göstercileri 2002, **ARDSK Yayınları**, Bakı, 2002, s. 74-76

³⁰ Osman Nuri ARAS, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakı, 2005, s. 48

gösterecekler de uluslar arası kuruluşların verdiği bilgilere göre bu oran %20 civarındadır³¹.

İşsizliğin sebepleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Faal işgücünün iş bulamamasının temelinde; sosyo-ekonomik şartlar, bir sosyo-eko-nomik yapıdan diğerine geçiş, ülkenin henüz savaş ortamında olması yatmaktadır. Yanlış veya yetersiz iktisat politikaları sonucunda kapanan müesseseler ve ortaya çıkan işsizler ordusu da özellikle ifade edilmelidir. Öte yandan teknolojiye süratli gelişmeden dolayı da orta yaşlı insanlar işlerini kaybederek işsiz kalmaktadırlar. Aslında bu tür eğilimler pazar ekonomisi şartlarında yaşayan bütün ülkeler için karşılaşılan problemlerdendir. İşsizlik Azerbaycan'da çözüm bekleyen en önemli ve aktüel meselelerden biridir. 2005 yılı başı itibariyle ülke vatandaşının %44'ünün hayat standardı yoksulluk seviyesinin altındadır. Dünya Bankası tarafından yapılan değerlendirmeye göre aynı insanların günlük kazancı yaklaşık 1.20 dolardır. Azerbaycan'da, gelişmiş ülkelerde ihracat ve yatırım azlığı gibi geçici nedenler yerine, işsizliğin temel nedeninin yapısal karakter taşıyor olması, problemin çözümüne uzun vadeli ve devamlı politikalarla ulaşılabilceği sonucunu vermektedir.

1.1.2.3. Enflasyon

Ülke ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk yüzünden iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi sonucu, bölgeden bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması da istihdam problemini artırıcı önemli bir etken olmuştur.

İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan'da problem oluşturmıştır. Azerbaycan'da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı in-

³¹ARAS., Azerbaycan Ekonomisi..., s.36

sanların oranı daha çoktur. Bu tür "beyin göçü" sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir³². Azerbaycan hükümeti, yurt dışına göç edenlerin ülkeye dönmelerini sağlamak amacıyla 2005 yılından itibaren sosyal alanda reformlara ağırlık vermeye başlamıştır.

Ermenistan'dan ve Ermeni işgalindeki topraklardan göç etmek mecburiyetinde kalanların %60'ının ekonomik olarak aktif kabul edilmesine karşın, göçmenlerin büyük bir kısmı işsiz olup, devletten aldıkları yardımla yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

Devlet işsizlik problemini çözmek amacıyla bazı düzenlemelere gitmektedir. Bir taraftan yeni iş yerlerinin açılması, uygun pazar sisteminin kurulması (emek piyasası, meslek değişme kursları v.b.), diğer taraftan işsizlerin sosyal güvencesi için önlemler almaktadır. Son yıllarda özel sektörün gelişimi de bu programın çözümüne yeni imkanlar vermektedir.

Toplam nüfusun istihdam düzeyinin zamanla çok az bir artış kaydettiği görülmektedir: Toplam nüfusun istihdam edilen oranı 1998'de %53.4, 1999'da %56.7, 2000'de %56.8 ve 2001'de %56.9 olmuştur. 2004 yılında ise bu oran %57 civarındadır. 1999 yılında uygulanmakta olan sıkı para ekonomisinin yumşaması sonucu 2000 yılında enflasyon oranı %1.8, 2001 yılında %1.5, 2002 yılında ise %2.8 olarak gerçekleşmiştir³³.

Azerbaycan'da 1991-1996 yılları arasında fiyatlar genel seviyesinde süratli artışlar olmuştur. Bu dönemdeki enflasyonun çeşidini hiper enflasyon olarak adlandırmak mümkündür. Büyük şehirlerde enflasyonun seviyesi daha da yüksek olmuştur³⁴.

³²MEHDİYEV, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyyatına İntegrasyonunun Reallıkları...", s.26.

³³ARAS, Azerbaycan Ekonomisi..., s.33

³⁴N.ASLANOV, "Varlı Olmak İsteyirsense", Azerbaycan Neşriyatı, Bakı, 1992, s. 120

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine yaşanan enflasyonist süreçte Rusya-Çeçenistan savaşı nedeniyle kuzey demir yolu hattının kapanması ile ithalattaki düşüş ve dış ticaret ile ilişkili bazı mali kurumların uygulamaları da etken olmuştur³⁵.

1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermeye başlamakla birlikte, yine de %511.8 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

Ekonomide yapısal dönüşüm yaşamakta olan Azerbaycan'da enflasyon yapısal karakter taşımaktadır. Ekonomide toplam arz toplam talep arasındaki dengenin kalkınmanın dinamik süreci içerisinde sağlanması kolay değildir. Tarım sektöründe modernizasyonun henüz gerçekleşmemiş olması, sanayi üretiminde miktar ve çeşit yönünden zayıflık, tüketici ve üretici arasında pazarlama problemleri gibi nedenler enflasyonun 2004'te iki haneli olmasının temel nedenleridir.

Fiyatlar genel düzeyinde istikrar açısından dikkat edilmesi gereken noktalardan biri şudur: Fiyat istikrarı hedefi ile yüksek üretim artışı ve tam istihdama yaklaşma hedefleri arasında çelişki vardır. Çünkü, kısa vadede fiyat artışları, diğer şartlar değişmemek şartıyla, üreticilerin kâr oranını artıracığından, üreticiyi daha fazla üretime teşvik edecektir. Böylece hem yüksek büyüme oranı hem de istihdamda artış sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan, kontrol altında olmak kaydıyla, Azerbaycan'da %10-15 civarında bir enflasyon oranı makul karşılanabilir³⁶.

1995 yılından itibaren uygulanan sıkı para politikalarıyla fiyatlar kontrole alınarak 2003 yılında enflasyon oranı yüzde 2.1'e kadar inmiştir. Azerbaycan'da son

³⁵Nesimi KAMALOV, "1990-2000 Yılları Arasında Azerbaycan'da Enflasyon", **Journal of Qafqaz University**, Number 6, Baku, Fall-2000, ss.67-72.

³⁶ARAS, ..Yatırım İmkanları, s. 46

dönemlerde hız kazanan enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve dolayısıyla ülkeye yüksek miktarlarda para girişi, 2004 yılından itibaren enflasyonist bir baskı oluşturmış ve 2005 yılından itibaren Azerbaycan Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. Söz konusu yılda yüzde 11.6 olarak gerçekleşen TÜFE artışının, kontrol altına alınarak 2006'da yüzde 7.4 olarak gerçekleşmiş ve 2007 yılında ise yüzde 4.5 oranına inmesi tahmin edilmektedir.

1.1.2.4 Özelleştirmede Gelişmeler

Özelleştirme bütün post sosyalist ülkelerde sosyalizmden sebest piyasa ekonomisine geçişte uygulanan en önemli makroekonomik politikalardan biridir³⁷. Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçişin yasal dayanağı 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında kabul edilmiş Anayasa değişikliğidir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin önemli aşamalarından biri sayılan ve ülke ekonomisinde yeniden yapılanmanın önemli faktörlerinden biri olan ve batı sermayesinin de iştirak edebileceği özelleştirme faaliyetleri, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi hakkında 7 Ocak 1993'de Azerbaycan Parlamentosu tarafından kabul edilen kanun ile birlikte başlamıştır. Geçmiş dönemden farklı olarak Azerbaycan'ın ekonomik temellerini devlet mülkiyeti, özel mülkiyet ve belediye mülkiyeti teşkil etmeye başlamıştır³⁸.

Özelleştirme sürecinin başında üç farklı yaklaşım öngörülmüştür³⁹:

- Küçük işletmelerin açık artırmalarla acilen satışı,
- Orta ve büyük ölçekli işletmelerin yatırım fonları aracılığıyla özelleştirilmesi,
- Büyük ölçekli işletmelerin aşama aşama yeniden yapılandırılması ve kütleli özelleştirme,

1995-1998 yıllarını kapsayan Birinci Özelleştirme Programını müteakiben, İkinci özelleştirme programı ise 10.08.2000 tarihinde Cumhurbaşkanı'nca tasdik

³⁷Hasan SELÇUK, "Azerbaycan Bankacılığı", **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yayınları, s. 47

³⁸**Azerbaycan Respublikasının Konstitüsyası**, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s.7.

³⁹Ömer Faruk ÜNAL-Ayhan ERDAL, "Azerbaycan'da Özelleştirme", Kargid Yay. No: 4, Trabzon, 1998, s. 21

edilmiştir. Dikkati çeken husus birinci özelleştirme programında küçük işletmelerin özelleştirilmesi neticesinde elde edilen tecrübe ile ikinci özelleştirmede orta ve iri ölçekli müesseselerin özelleştirilmesinde ortaya çıkacak problemlerin giderilmesine çalışıldığı görülmektedir⁴⁰.

İlk Programda küçük işletmelerin özelleştirilmesiyle elde edilen tecrübeden yararlanılarak, ikinci özelleştirmede orta ve iri ölçekli müesseselerin özelleştirilmesinde ortaya çıkacak problemlerin giderilmesine çalışıldığı görülmektedir. Özelleştirmeden 2000 yılında 8.5 milyon Dolar ve 1996-2000 Eylül ayına kadar toplam 109 milyon Dolar gelir elde edilmiştir.

Özelleştirme planlarında; hukuk kurallarının serbest piyasa ekonomisi standartlarına uygunlaştırmak, buna engel olan durumları, olumsuzlukları ortadan kaldırmak, tekelleşme ve haksız rekabetin önüne geçmek amaçlanmaktadır. Ancak, küçük özelleştirmeler dışında bunda başarılı olunduğunu söylemek mümkün değildir. Verimlilik, ihracat veya ithal ikameli üretim, istihdam ve benzeri konuların iyi değerlendirilememesi, teknolojinin yenileştirilememesi, sonradan kiraya vermek düşüncesiyle yapılan özelleştirmeler, yeterince şeffaf olunamaması gibi hususlar, özelleştirilen kurumların zararlı çalışmasına, verimsiz olmasına, üretim yapılamamasına veya tekel oluşmasına yol açmıştır.

Özelleştirmeye alıcı olarak katılabilenler; özelleştirilecek tesisin çalışanları, ülke vatandaşları, devlet müessesesi-birliği ve işletmesi olmayan hukuki şahıslar, sermayesinin % 25'inden fazlası devlete ait olmayan tüzel kişiler, yabancı özel ve tüzel kişiler olarak belirlenmiştir. Özelleştirilemeyecek kuruluş ve sektörler; petrol, doğal gaz, sanatsal mekanlar ve madenlerdir⁴¹.

Özelleştirme planlarında; hukuk kurallarının serbest piyasa ekonomisi standartlarına uygun hale getirilmesi, buna engel olan durumları, olumsuzlukları ortadan kaldırmak, tekelleşme ve haksız rekabetin önüne geçmek amaçlanmaktadır.

⁴⁰KOSGEB Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, “**Azerbaycan Ülke Raporu**”, Hazırlayan: İnan KOÇAK Ağustos 2005

⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyeti, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc>

Ancak, küçük özelleştirmeler dışında bunda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Verimlilik, ihracat veya ithal ikameli üretim, istihdam ve benzeri konuların iyi değerlendirilememesi, teknolojinin yenileştirilememesi, sonradan kiraya vermek düşüncesiyle yapılan özelleştirmeler, yeterince şeffaf olunamaması gibi hususlar, özelleştirilen kurumların zararlı çalışmasına, verimsiz olmasına, üretim yapılamamasına veya tekel oluşmasına yol açmıştır.⁴²

Özelleştirme ve yapısal reformlar yavaş ilerlemektedir. Ülkede işsizlik oranının %20'lere ulaşması ve bunun sosyal patlamaya sebep olabileceği gerekçesiyle hükümet işletmelerin kapatılması hususunda çekimser davranmaktadır. Özelleştirme programı satışa çıkarılan işletmelerin sınırlı sayıda olması nedeniyle problemlerle karşı karşıyadır. Ayrıca özelleşen işletmeler çalışmamakta ve büyük çoğunluğu faaliyet göstermemektedir. Sebeplerinin araştırılarak problemlerin çözüm yolları aranmalı, aksi takdirde özelleştirme projesinin başarılı olmayacağı kesindir.⁴³

Kamu kuruluşları yöneticilerinin güçlerini kaybetmek istememesi ve gücünü statükodan alan devlet kurumları özelleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Azerbaycan'ın piyasa mekanizmasına geçişini ve ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik çalışmalarını uluslararası kuruluşlar da desteklemektedir.

1.1.2.5. Maliye ve Para Politikasındaki Gelişmeler

Azerbaycanda kamu maliyesi içinde kamu bütçesinin yeri önemlidir. Bütçelerin tümü serbest olup belirli görev ve fonksiyonları yerine getirmekle birlikte, kamu bütçesi ülkenin genelinde sosyo ekonomik harcamaları karşılamakla birlikte, yerel bütçelere de belirli mali yardımlarda bulunmaktadır.⁴⁴

⁴²“Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili”, Hazırlayan : Esin Şen , T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

⁴³Nesimi KAMALOV, Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Azerbaycan'da Uygulanabilirliği, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yay., s. 156

⁴⁴Murat İSKENDER, Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yayınları, s. 30

2003 yılında Devlet bütçesinin gelirleri 6.131,9 milyar Manat (1.248.656.024\$), giderleri ise bütçe giderlerinin 6.173,0 milyar Manat(1.257.025.332 \$) olarak gerçekleşmiştir. Bütçe dengesi (-)41,1 milyar Manat açık vermiş ve GSYİH'nın %0,1'ini teşkil etmiştir.

2003 yılında Devlet bütçesi gelirlerinin 4.116,9 milyar Manat'ı Vergiler Bakanlığınca, 1.061,2 milyar Manat'ı da Devlet Gümrük Komitesince tahsil edilmiş olup, toplam bütçe gelirlerinin %84,5'nu teşkil etmektedir. Yıl içerisinde 2.048,6 milyar Manat KDV, 891,5 milyar Manat kurumlar vergisi, 752,1 milyar Manat gelir vergisi, 335,2 milyar Manat aksiz (tüketim) vergisi, 463,5 milyar Manat dış ticaret işlemlerinden alınan vergi toplanmıştır.

Bu dönemde bütçe harcamalarının %19'u (1.170,0 milyar Manat) eğitime, %17,3'ü (1.070,0 milyar Manat)sosyal güvenliğe, %9,8'i 603,4 milyar Manat) mahkeme, savunma, istihbarat ve savcılık kurumlarına, %19,7'si de (1.214,5 milyar Manat) yatırım işlerine harcanmıştır. Bütçe giderlerinin %43,4'ü (2.676,3 milyar Manat) halka verilen işçilik ücretleri, maaş ve yardımlardan oluşmuştur⁴⁵.

Azerbaycan'ın dış borç stoku ve dış borçların GSMH içindeki payı yıllar itibariyle devamlı artış kaydetmektedir. Dönüşüm sürecinin başlangıç yıllarında ortaya çıkan ve giderek artan cari açıkların doğrudan yatırım ve finansman amaçlı yabancı sermaye girişleriyle finanse edildiği görülmektedir. Örneğin, kamu açıklarının finansmanında da yabancı fonların kullanıldığı, dış borçların GSMH içindeki payının artışından görülebilir.

1999 yılında yabancı sermaye girişlerindeki azalmaya karşın dış borçlardaki artış cari açığın dış borçlanmayla finanse edildiğini göstermektedir.

Benzer şekilde, dış borçların ödenmesinde en önemli kaynak olan ihracat gelirlerindeki artış hızının dış borç artış hızından düşük gerçekleşmesi dış borç/ihracat rasyosunda artışa neden olmaktadır. Dış borç / ihracat oranı 1993'de

⁴⁵ T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , . 2004

%7.3'ten, 1999'da %77.1'e yükselmiştir. Söz konusu oran 2000'de %66, 2001'de %54 ve 2002'de %63 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda ihracat artış hızındaki bir yavaşlamanın, ülkenin dış borç batağına saplanmasına, yani borcu borçla ödeyen bir kısır döngüye sebep olabilecek bir nitelik taşıdığına dikkat çekmek gerekir.

Tablo 2: Dış Borçların GSMH İçindeki Payı

Yıllar	Dış Borç Miktarı (Milyar \$)	GSMH'nın %'si
1993	0.05	4.0
1994	0.1	6.7
1995	0.3	12.4
1996	0.4	13.6
1997	0.5	15.8
1998	0.7	15.7
1999	0.72	15.8
2000	1.158	21.9
2001	1.250	21.9
2002	1.374	22.5
2003	1.570	22.0
2004	1.588	18.6

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları- 2005

Dış borçların GSMH'ya oranına bakıldığında, 1993'de %4 olan bu oranın 2004 yılında %18.6'ya yükselmiş olması, sürdürülebilir büyümenin kaynağına yönelik tehlike sinyallerinin çalması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan cari açıkların finansmanında da yabancı kaynaklar kullanıldığından dış borç stoku önemli artışlar göstermiştir. Borçlardaki artışa rağmen, artan yatırımlarla petrol üretim ve ihracatındaki artışın borçların geri ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmasını engelleyeceği düşünülmektedir.

Azerbaycan borç piyasasının düzenlenmesine de ayrıca önem vermektedir. Bunun sonucunda 2006 yılın verilerine göre Azerbaycan'ın dış borcu yaklaşık 2 milyar dolardır. Borçların %80 kredi, uzun vadeli kredilerden ve proje finansmanlarından ibarettir.⁴⁶

⁴⁶ <http://www.day.az/news/economy/69007.html>, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2007

Diğer BDT ülkeleri ile mukayesede Azerbaycan'ın dış borçlarının bazı ülkelerden daha az olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen dış borç miktarı, eski Sovyet ülkeleri ile karşılaştırıldığında ortalarda yer almaktadır. Azerbaycan'da ortalama ücretin 100, devlet müesseselerinde çalışanların maaşı 25-40 dolar kabul edildiğinde, 192 dolarlık kişi başına dış borç dikkat çekici bir seviyede olmaktadır.

Devlet bütçesinin giderler kısmında sosyal güvenlik harcamalarının payı her yıl artmaktadır. 1995 yılında toplam bütçe giderlerinin %8,5'i sosyal amaçlara harcandığı halde, bu oran 2002 yılında %21'e yükselmifltir. Ermenistan–Azerbaycan savaşı sonucu yaşadıkları bölgeleri terketmek zorunda kalan insanlara yardım amacıyla bütçeden 200 milyar manat harçtan muaftır⁴⁷.

Uluslararası standartlara göre ise dış borçların GSMH' nin %40'ını, yıllık ihracatın %200-250'sini aşması durumunda kritik kabul edilmektedir. Öte yandan Azerbaycan'ın dış borçlarının büyük bir kısmı 10 yıldan daha fazla bir vadeye sahip kredilerdir.

Dogrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan enerji sektöründeki ihracat artışı, Azerbaycan'ın döviz rezervleri açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Azerbaycan Merkez Bankası verilerine göre rezervler, 2005 yılında bir önceki yıla göre yüzde 8.8 oranında artarak 961.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1.1.3. Azerbaycan Ekonomisinde Gelişen Sorunlar

Petrol ve gayri petrol sektörlerinin gelişmesiyle, bir çok sosyal sorunların da büyüyeceği beklenmektedir. Bunun için de petrol gelirlerinin daha verimli olması ister kamuoyunun, ister uluslararası teşkilatların dikkatindedir.

Bunu gerçekleştirmek için petrol ve gayri-petrol sektörleri arasında dengeli gelişmeleri sağlamak gerekir. Böyle durumlarda ise yeni iş yerlerinin açılması,

⁴⁷Reşad MURADOV, “Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli Ve Yatırım İmkânları”, Türk Cumhuriyetleri'nde Yatırım İmkânları Sempozyumu Editör: Hasan Selçuk, İstanbul, 2004

fakirliğin azaltılması mümkündür. Yalnız petrol sektörünün gelişmesi, diğer alanları da petrol sektörüne bağlayacak ki, bununla da ülkeye büyük ölçüde döviz girişi olacaktır, fiskal giderler artacak, enflasyon yüzdesi artacak, gayri-petrol sektörleri tüm olanlardan büyük zarar görecektir.

Bundan başka artan gelirlerin Petrol Fonuna ve dolayısıyla ülke dışına girişimini artırmak amacıyla fiskal temizleme politikası izlenmelidir, bu da döviz kurunu düzenleyecek, "Hollanda Hastalığı"nın önünü alacaktır.

Yakın gelecekte Azerbaycan'ın amacı gayri-petrol sektöründe bulunan ürünlerin rekabet kabiliyetini artırmak, onun piyasada yer almasına yardım etmektir. Yerli piyasa hem üretim, hem tüketim kaynakları bakımından küçük olduğundan ticaret ve yatırımlarla dünya pazarına çıkış sağlamak en önemli sorunlardır. Bununla da ekonomide yeni alanlar gelişecek, bu da işsizlik sorununun çözülmesi, bölgelerin gelişmesine, yeni teknolojik gelişmelere teşvik edilmesine yardımcı olacaktır.

Azerbaycan ekonomisinde görülen değişiklikler petrol gelirlerinin verimli şekilde kullanılmamasının nedenleri aşağıdaki gibi değerlendirilmektedir⁴⁸;

1. Azerbaycan ekonomisinin yapılanmada geriliği,
2. Petrol ve doğal gaz gelirlerinin yönetiminde gerekli tecrübenin olmaması,
3. Ülkede rüşvet ve yolsuzluğun büyük çapta olması,
4. Gayri-petrol alanında yatırım cazipliliğinin olmaması,
5. Mali sektörün esnekliği ve enflasyonun başlaması,
6. Menkul kıymetler piyasasının gelişmemesi,
7. Dürüstlük, toplumsal kontrolün olmaması,
8. Vatandaş toplum düşüncesinin gelişmemesi .

Azerbaycan'da petrol gelirlerinin yönetiminde tecrübe faktörü eksiktir. Böyle bir durumda ülkenin stratejik amaçları belli değil, mekanizma ve vasıtalar somut bir şekilde gösterilmemiştir. Azerbaycan'da hükümetin bu stratejinin düzenlenmesi için yapması gerek olan bu programların hiçbiri mevcut değildir.

⁴⁸ Qubad İBADOĞLU. "Gara Gızıl Şeffaflık Işığında", Bakü, Ayna Metbu Evi, 2005, ss. 36-37.

Araştırmacılara göre, ülkede rüşvet seviyesinin artmasını uluslararası kurumların araştırmalarında ispat edilmiştir. Azerbaycan 2004 senesi için en fazla rüşvet alan ve veren ülkeler sırasındadır, yani dünyanın 146 ülkesi arasında 140'cı sıradadır.⁴⁹ Enerji sektöründe rüşvetin kaynaklarına dikkat eden Q. İbadoğlu bazı önemli gerçekleri açıklıyor. Birincisi, ACDPŞ'nin hasıl ettiği petrol ve doğalgazın maliyeti bölgedeki ve hatta burada iş yapan yabancı şirketlerin maliyetinden daha fazladır. Hasıl edilen petrolün bir tonu Arap ülkelerinde 8 dolar, Rusya'da 13 dolar olduğu halde ACDPŞ'nin ürettiği petrolün fiyatı 42 dolar teşkil ediyor. Ama Azerbaycan'daki yabancı şirketler bir ton petrolün 12 dolara mal olduğunu söylemektedirler. Araştırmacılara göre, ACDPŞ ve ACUPŞ'nin hasıl ettiği aynı hacimde petrol %300 daha pahalıya mal olur. Bu fark bir taraftan da yatakların teknolojik gerilikten kaynaklansa da diğer kısmı ise bazı giderlerin kasti olarak büyütülmesidir.

Diğer sorun ise dünya pazarlarında petrolün fiyatı arttıkça ACDPŞ'inin bütçe aktarmaları azalmaktadır. Buna göre; 2002'de petrolün fiyatı bir ton için 170 dolardıysa ACDPŞ bütçeye her ton için 7 dolar öderken, 2004 yılında bir ton petrolün fiyatı 260 dolar olduğu halde 3.5 dolar ödüyordu.

İkincisi, Uluslararası Enerji Ajansının bilgilerine göre son birkaç senede Azerbaycan dünyada en fazla enerji tüketen ülkeler arasındadır. İspanyada 1226, İtalya'da 1083, Almanya'da, 1615, Rusya'da 950, Ukrayna'da 950, Azerbaycan'da ise 1750 kilovat/saat enerji tüketilmiştir. Azerbaycan doğal gaz tüketimine göre de dünyada liderdir. 2002 yılında İtalya'da 1085, Almanya'da 1038, İngiltere'de 1537, Azerbaycan'da ise 1600 milyon metreküp doğal gaz tüketilmiştir.

Üçüncüsü ise, 2003'e kadar enerji masrafları bütçeden ödenmiyordu. Uluslararası Örgütlerin baskılarıyla 2003'den sonra bu tür ödemeler bütçeden yapılmaya başladı. 2004 yılında enerji sektöründe ödenmeyen kısım için devlet bütçesinden 1 trilyon 850 milyar (307 milyar dolar), doğal gaz sektörü için 326.7

⁴⁹ İBADOĞLU., A.g.e, s. 38

milyar dolar (65 milyon dolar), kimya sanayisi için 155.2 milyar manat (31 milyon dolar) harcamalar yapılmıştır.

Bankacılık sektörünün sınırlı mali kaynaklar ortamında gelişmesi, ve büyük gelirlerine gerekli reaksiyon verememesi petrol gelirlerinin sonuçta milli ekonomiyi zora sokacağı kesindir. Son iki senede ülkeden çıkan paraların geri dönmemesi, iç pazarda gizli para akışının hızlanması enflasyonu ikili rakamlara götürmüştür. Bankacılık sektörünün bu alanı kontrol altına almaması ve enflasyonu düşürmek yolundaki tedbirleri kötü yönden etkilemiştir. Merkez Bankasının verilerine göre, 2005 senesinin nisan ayında tüketim fiyatları yüzde 8.6 artış göstermektedir.

Azerbaycan'da petrol sanayisi en önemli sektör olduğu için onun gelişimi diğer sektörleri de etkilemektedir. Petrol sanayisi potansiyeli ve altyapısıyla ülke ekonomisinde en önemli yeri kapsamaktadır. Bölgelerde petrol sanayisinin altyapısının gelişmesi halkın gelir durumunu pozitif yönde etkilemiştir. Bunun için petrol sanayisinin gelişmesiyle beraber petrol gelirlerinin halka daha adil bir şekilde dağıtılmasının sağlanması, pazar ekonomisinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Azerbaycan'da yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nın önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır.

Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Hastalığı" diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır. Hatta Azerbaycan'ın bir sektöre bağımlılığın ötesinde bir bölgeye bağımlılık tehlikesi ile de karşı karşıya olduğu görülmektedir. Hollanda Hastalığı dışında Azerbaycan açısından yabancı sermayeden kaynaklanan problemler şunlardır;

-Ülkenin dış borcunun artması,

-Yabancı sermayeli ve müşterek işletmelerin faaliyetlerinin daha çok erken gelir getiren hammadde yönlü ve hizmet sahalarına yönelmesi,

-Ülkenin üretim sanayisi sahalarına yabancı sermaye yatırımının çok az olması.

-Yatırımların hemen hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması sonucu, diğer bölgelerde yabancı sermayenin yok denecek kadar az olması.⁵⁰

Azerbaycan ekonomisinde üretim objelerinin, özellikle de petrol imalatı fabrikalarının yerleştirilmesinde bölgelerin talepleri dikkate alınmamıştır. Yakıt ve dizel, ekonominin tüm alanlarında kullanıldığından onların taşınması zaman ve masraf almaktadır.

Azerbaycan'da petrol kaynaklarının kullanımında geçit döneminin özellikleri, devletin milli çıkarlarının dikkate alınmalı, hasılda yabancı yatırımlarda daha iyi şartların sağlanması, mümkün olduğunca yerli üretimin artırılması gerekmektedir. Elde edilen gelirler ekonominin gelişiminin devamlılığının temin edilmesiyle beraber insanların sosyal durumlarını iyileştirilmesi, hukuksal ve siyasal aydınlanma, milli güvenliğin sağlanması, ordunun modernleşmesi yönünde kullanılmalıdır.

Petrol gelirleriyle medeniyetin, ilmi-teknolojik gelişmeye yatırım yapılmalı, ekolojik çevre korunmalı, ekonomik güvenlik garanti altına alınmalıdır. Maddi ve manevi kaynaklara, milli değerlere, geleneklere, tarihsel tecrübeye dayanılması, milli ideolojinin gelişmesi, dünyanın öncül prensiplere dayalı olan demokratik devletin teşekkülü ve gelişmesi gerçekleştirilmelidir. Ekonominin tüm alanları yeniden kurulmalı, milli-ekonomik kalkınma doktrini düzenlenmeli, buna uygun olarak iç ve dış siyaset net olarak belirlenmelidir. Pazar piyasası demokratik prensiplerle desteklendikçe verimli olmaktadır.

⁵⁰V.E.RÜSTEMOV, "Azerbaycan İgtisadiyyatının Struktur Yenidengurmasında Xarici kapitalın rolu", **Azerbaycan İgtisadi İslahatlarının Heyata Keçrilmesi Xüsusiyyətləri və Problemləri**, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakü, 2001, ss. 27-28; R.X. ŞAULOY, "Müstəgillik Şəraitində Regional İnkişafın Strategiyası", **Azerbaycan İqtisadi İslahatlarının Heyata Keçrilmesi Xüsusiyyətləri və Problemləri**, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakü, 2001, ss.84-86

1.2. SEKTÖREL ANALİZ ve GELİŞMELER

1.2.1. Sanayi Sektöründe Gelişmeler

Azerbaycan'ın son derece zengin petrol kaynaklarına sahip olması neticesinde sanayinin temelini kimya, petrol-kimya, makine imalat sektörü oluşturmuştur. Bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde temel ağırlığa sanayi sektörünün sahip olduğu görülmektedir. 1988'de milli gelirin %42.1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi⁵¹.

SSCB Cumhuriyetlerin birbirine bağımlılığını artıran, bir anlamda zorunlu kılan bir ekonomik ve siyasi yapı arz etmesi sonucu, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, ekonominin her alanında olduğu gibi sanayi sektöründe de çok güç günler yaşamıştır. Çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip bu fabrikaların ya kapasitesinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur.

Diğer alanlarda olduğu gibi sanayi üretiminde de, 1995 yılına kadar çok büyük düşüşler yaşanmış ancak, alınan tedbirler neticesinde 1996 yılı ikinci yarısından itibaren olumlu gelişmeler görülmeye başlamıştır.

Cumhurbaşkanı'nın 30.04.2001 tarihli Fermanı ile, Özelleştirme, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıkları, Devlet Antihisar ve Sahipkarlığa Yardım Komitesi ile Yabancı Sermaye Ajansı birleştirilerek Ekonomi Kalkınma Bakanlığı oluşturulmuştur. Bakanlık, sosyal ekonomik gelişme ve uluslararası işbirliği, makro ekonomi, ticaret, sermaye, özel sektörün gelişimi, özelleştirme, tekelleşmenin önlenmesi ve rekabetin geliştirilmesi amacıyla, devlet siyasetinin hazırlanıp hayata geçirilmesi için merkezi organ olarak değerlendirilmiştir.

⁵¹ E. EHMEDOV - M. HACIYEV, Azerbaycan İqtisadiyyatı, Seda Yayınları, Bakı, 2004, s. 31

Ülkede büyümedeki sürekliliğin nedeni büyük ölçüde petrol sektörü ve buna bağlı inşaat sektörüdür⁵². Sanayileşmede esas hedef, petrol ve petrol ürünlerine olan bağımlılığı azaltarak, ekonominin diğer alanlarında gelişmeyi sağlamak daha doğru olacaktır. Bunun için KOBİ'lerin gelişmesini sağlamak, tarımsal sanayiye yenileştirmek, iyi eğitimle insanların bilgi ve becerilerini artırmak, nakliyenin, iletişimin güçlendirilmesi hedef olarak görülmektedir.

2003 yılında sanayi sektöründe 23.7 trilyon Manat değerinde mahsul ve hizmet üretilmiştir. 2002 yılı üretimi ile kıyaslandığında %6.1 daha fazla üretim ve hizmet sağlanmıştır. Üretimin umumi hacminde mal üretiminin payı %95,6, hizmetlerin payı ise %4,4'tür. Üretimin hacmi yakıt sanayinde %5.2, elektro enerji alanında %14.1, metalürjide %79.4, kimya ve petrol-kimya sanayinde %9.5, makine ve metal imalı sanayisinde %2.1, inşaat malzemeleri sanayisinde %20.2, gıda sanayisinde %5.2, tekstil sanayinde %1.3, cam ve çini-saksı sanayide %29.4, maden çıkarma ve işlemede %1.4, imalat sanayide %17.7, elektrik enerjisi, gaz ve su teçhizatında ise %16.4 artış olmuştur. 2003 yılında sanayi mahsullerinin üretiminde özel sektörün payı %7.6 artarak, %53.4 olmuştur.

Azerbaycan ekonomisinin en önemli ayağı petrol sektörüdür. 2003 yılında petrol üretimi 15.378.200 ton, gaz üretimi ise 5.127,8 milyon m3 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında gıda sanayisinde üretimin hacmi artarak %5.2 olmuştur. Son dönemlerde ülkede yeni et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, şekerleme ürünleri, konserve ürünleri vb. gıda ürünleri konusunda modern tesisler kurulmaktadır. 2003 yılında küçük, orta ve büyük sanayi müesseselerinde çalışan işçilerin sayısı 144.900 kişi olmuş, bir işçinin ortalama aylık maaşı ise 667.800 Manat (136 \$) olmuştur. 2003 yılında Azerbaycan ihracatının %92.3'ünü petrol ve türevleri oluşturmuştur.

⁵²ARAS., Azerbaycan Ekonomisi..., s. 62.

1.2.2. Tarım Sektöründe Gelişmeler

Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde karşılaşılan ekonomik problemler, arkasınca ikinci dünya savaşı, daha sonra SSCB'nin ABD ile girmiş olduğu soğuk savaş donemi, uygulanan katı merkezi idare etme sistemi, 1980'li yıllardaki SSCB'nin ekonomik coşkusu, girilmiş olan bağımsızlık süreci ve onun meydana getirmiş olduğu sonuçlar Azerbaycan açısından çok zor bir ekonomik dönemin geçmesine neden olmuştur. Uzun bir süre kendi kontrolünde olmayan ekonomik programlar uygulamak zorunda kalan ülkenin ekonomik üretim yapısı da bir hayli değişmiştir. Merkezin isteği doğrultusunda oluşan üretim yapısında, diğer SSCB cumhuriyetleri gibi, Azerbaycan'ın da üzerine düşen tek görev verilen planları zamanında ve eksiksiz olarak yerine yetirmek olmuştur. Ekonominin tüm sahalarında olduğu gibi, tarımda da kontrol tamamen merkeze ait olmuştur ⁵³.

Tarım alanları desen değiştirerek, kolhoz ve sovkhozlar vasıtası ile istenilen üretime yönlendirilmişlerdir. Bu dönemde artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak içinde tarımda kimyasal gübrelerin kullanımı da artmıştır. Bağımsızlıktan sonraki dönemde de Azerbaycan'da da çeşitli tarımsal sorunlar yaşanmıştır. Çevre faktörünü fazla dikkate almadan kullanılan kimyasal girdiler ve yanlış sulama teknikleri ülkede binlerce dönümlük arazileri kullanışsız bir duruma getirmiştir. Daha sonraki yıllarda ise tarımsal ürünlere olan talebin artması ile bilinçsiz şekilde kullanılan kimyasal girdiler ciddi çevre ve sağlık sorunları meydana getirmiş ve getirmeye de devam ediyor. Geniş ve verimli tarım alanlarına sahip Azerbaycan'da çevreni koruyarak yapılacak tarımsal faaliyetlere fazlası ile ihtiyaç duyulmaktadır. Küreselleşme sürecinde gelişmiş ülkelerde geniş kullanılan organik tarım sisteminin Azerbaycan'da da uygulanması çevre ve insan sağlığı bakımından olumlu sonuçlar doğurabilir.

⁵³Hezi EYNALOV, Küreselleşme Sürecinde Organik Tarımın Yeri ve Azerbaycan Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi, **Gafgaz Üniversitesi, Globalleşme Prosesinde Kafkaz Və Mərkəzi Asya İktisadi və Beynəlxalq Münasibətlər, II Beynəlxalq Konqresi** Bakı, 2007, 2-5 Mayıs

Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma son derece elverişli bir ülkedir. Bir sezonda 2 hatta 3 ürün almak mümkündür. Damızlık, tohumluk, fidan, fide, gübre, ilaç gibi girdilerin kullanılamaması, makine-ekipman yetersizliği kredi gibi temel sorunlar ile pazara ulaşmada yaşanan sıkıntıların aşılması halinde tarım kesiminde patlama yapabilecek durumdadır⁵⁴.

Azerbaycan nüfusunun %49'u köylerde yaşamaktadır. Toplam 4243 köy bulunmaktadır. 86.600 km² araziye sahip olan Azerbaycan'da ekilebilir alanlar %18'dir.

1991-1994 yılları arasındaki bazı makroekonomik göstergelere bakıldığında diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda da vahametli bir durum olduğu açık bir şekilde kendini göstermiştir: 1990 yılına oranla 1994 yılında GSYİH %53, sanayi üretimi %62, hane halkının tüketimi %75 , tüm finansal kaynaklara yatırım anlamında gerçekleşen birikim %45 ve tarımsal üretim %44 azalma göstermiştir. Bu veriler, geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir fakirleşme dönemi olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir⁵⁵.

2002 yılında tarım ve hayvancılık alanında üretim bir önceki yıla göre %6 olarak artış göstermekte ve hayvancılık ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde gelişmiştir⁵⁶. 2003 yılında tarımsal üretim bir önceki yıla göre %5.6 artarak 4.605,3 milyar Manat'a (937.790 \$'a) yükselmiştir. GSYİH'nin %13.2'si tarım sektörünün payına düşmektedir. Faal işgücünün % 30-35'i bu alanda çalışmaktadır.

Tarımda, Sovyetler birliği döneminden kalma kolektif mülkiyete dayalı kolhoz ve sovhoz işletmeleri tarafından üretim yapılmakta iken yapılan ıslahat ve özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete dayalı üretim yapısına geçilmektedir. (Toprak reformu hakkında ilk kanun 1996 yılının Haziran ayında

⁵⁴ T.C. Bakü Büyükelçiliği, 2004, Haziran

⁵⁵ Alkan SOYAK-Zenfira NESİROVA, "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: "Azerbaycan Deneyimi", **Articles of The International Conference On A Theme 'Caucasus and Central Asia in The Globalization Process'**, Bakı, 2003, ss. 14-20.

⁵⁶ N. E. CAVADOV, "Azerbaycanın Agrar İktisadiyyatı Müstegillik Dövründe", **Azerbaycan Müstegillikten Sonra Beynelhalk Konfereransın Materialları**, Bakı, 3-4 Mart, 2003, s. 58-60

kabul edilmiştir. Bu kanun ile tarıma elverişli toprakların özelleştirilmesi imkanı yaratılmıştır.) Cumhuriyetin sınırlarını teşkil eden 8,6 milyon hektarın 3,8 milyon hektarı (%44,2) devletin mülkiyetinde kalması, 2,7 milyon hektarının (%31,4) Belediyelerin mülkiyetine verilmesi, 2,1 milyon hektarın (%24,4) ise özelleştirilmesi öngörülmektedir. Özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete verilecek 1.395 bin hektar sahanın 1.375,5 bin hektarı özelleştirilmiş, toprak sahibi olacak ailelerin %98,6'sı bu haktan yararlanmış, ortalama bir aileye 1.6 hektar toprak verilmiştir.

Tarım sektöründe ıslahat ve reform çalışmalarında önemli mesafe alınmıştır. Sovhoz ve Kolhozlara ait makine-ekipmanların, binaların özelleştirilmesi artık tamamlanmış durumdadır. Özelleştirilmiş emlakın değeri, özel mülkiyete verilmesi planlanan devlet emlakının %98,1'ini oluşturmaktadır.

2003 yılında üretilen tahılın 1.546.6 bin tonunu veya %75.2'sini buğday oluşturmuştur. Bu geçen yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında 185.5 bin ton az üretilmiştir. Patates ve sebze üretiminde de en yüksek neticeler elde edilmiştir. 769.0 bin ton patates, 1040.0 bin ton sebze, 569.5 bin ton meyve, 994 ton çay üretimi gerçekleştirilmiştir.

2003 yılında pamuk üretiminde artış olduğu görülmektedir. 1996'da 274.400 ton pamuk üretilmişken bu rakam 1997'de 124.000 ton, 1998'de 112.900 ton, 1999'da 96.800 ton, 2000'de de 91.500 ton, 2001'de 83.7 bin ton, 2002'de 80.2 bin ton, 2003 yılında ise 99.5 bin ton olmuştur.

Tütün üretimi 2002 yılında 3.1 bin ton iken, 2003 yılında 4.7 bin tona veya 2002 yılıyla kıyaslandığında %51.6 oranında artmıştır. Üzüm üretiminde de artış görülmektedir. Üzüm üretimi 2003 yılında, bir önceki yıla göre 2.9 bin ton artarak 65.0 bin tona yükselmiştir.

Elverişli iklim koşulları Azerbaycan'da çok zengin ürün çeşidinin yetiştirilmesine imkan sağlamasına rağmen makine-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum ve gübre kullanılmaması ve Bankacılık mevzuatındaki yasal eksiklikler

sonucu tarımsal kredilerin açılammaması nedeniyle ülkenin potansiyelinden bugün itibariyle yeterince istifade edilememektedir.

Tarım Bakanlığının verilerine göre; mevcut 32 bin traktörün, 26 bin yük aracının, 4 bin biçerdöverin % 95'i artık ekonomik ömrünü tamamlamıştır. Tarımda son yıllarda ihtiyaç duyulan gübrenin ancak % 4'ü kadarı karşılanabilmiştir. 2003 yılında Japonya Hükümetinin verdiği krediler hesabına ülkeye yeni tarım makine ve ekipmanları getirilmiştir.

Bugün tarım alanında faaliyet gösteren işletmeler yeni yatırım yapmak, teknoloji kullanmak imkanına sahip değiller. Yukarıda belirten nedenlere ek olarak elektrik enerjisi, suyun yeterince bu alanda kullanılamaması, nakliye, ambalaj sanayinin, iletişimin zayıflığı, tarım sektörünün hızlı gelişmesine engel teşkil etmektedir.

Hayvancılık alanındaki gelişmeler ise, bitkiciliğe göre daha dinamik inkişaf etmektedir. 2003 yılı sonu itibariyle ülkede;

-2.217.400 baş büyükbaş hayvan (bir önceki yıla göre artış %1.6)
-7.166.800 baş küçükbaş hayvan (bir önceki yıla göre artış % 2.6)
bulunmaktadır.

2002 yılında et, süt, yumurta üretiminde de artışlar olmuştur. Diri çekide 239.900 ton et (artış %8.2), 1.167.800 ton süt (artış % 4.3), 670.6 milyon adet yumurta (artış %19.4), 12.1 bin ton yün (artış %2.1) üretilmiştir. Planlı üretim lağvedilmiş, fiyatlar serbestleştirilmiş, ithalat ve ihracat libere edilmiş, tarım ürünlerinin üretimi için gerekli malzemelerin ithalatında gümrük rüsumu kaldırılmıştır.

Azerbaycan tarım sektöründe problemleri aştığında tarımsal açıdan geleceği aydın gözükmetedir. Çünkü iklim ve toprak açısından birinci kalite ürün yetiştirmek

mümkündür⁵⁷. Özellikle vurgulamak lazım ki, tarım alanında Türk yatırımcılar için daha geniş yatırım alanları mevcuttur.⁵⁸

1.2.3. Ulaştırma Sektöründe Gelişmeler

Azerbaycan’da beş havaalanı bulunmaktadır: Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı ile Gence, Nahçıvan, Yevlah ve Zerdab havaalanları. Azerbaycan’dan 30 ülkeye doğrudan uçuş yapılmaktadır. Ulusal havayolları “Azal”, 15 destinasyona doğrudan uçmakta, ülke içerisinde ise sadece üç bölgeye uçmaktadır.

Ülke içerisinde seyahat etmenin en hızlı ve güvenli yolu şehirlerarası otobüslerdir. Bakü’den tüm şehirlere otobüsle ulaşım sağlandığı gibi Tiflis’e otobüsle 10 saatte gidilebilmektedir. Bakü’den Tahran’a da otobüs seferleri düzenlemektedir. Azerbaycan karayolları ağının toplam uzunluğu 28,030 kilometredir, ancak bunun yüzde 60’lık bir kısmı rehabilitasyona ihtiyaç duymaktadır⁵⁹.

Demiryollarının uzunluğu ise 2,120 km olup, bunun 815 km’si çift yönlü hattan ibarettir. Ülkede toplam 176 demiryolu istasyonu bulunmaktadır. Ama dikkate almak lazımdır ki demiryolu sisteminin kapsamlı olarak tamirata ihtiyacı vardır. Bunun gerçekleştirilmesi için ise 20 milyon ABD doları tutarında yatırıma ihtiyaç vardır⁶⁰.

Ülkede aynı zamanda havayolları ve deniz vasıtasıyla ulaştırma ve taşımacılıkta yararlanılmaktadır. Denizyolu ile Orta Asya, İran, Rusya arasında yolcu

⁵⁷ARAS, ... Yatırım İmkanları, s. 94,

⁵⁸Ziya ELİYEV, “Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri: Mövcud Veziiyyet ve Perspektivleri,” s. 143, **Gafgaz Üniversitesi Genç Tedgigatçılar ve Telebeler Arası Elmi Megale Müsabigesinin Materialları**, Bakı, 2003

⁵⁹ Ülke Bülteni, Nisan, 2006, <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>

⁶⁰Muzaffer İSMAYILOV, Azerbaycan’da Taşımacılık Sektörü ve Türkiye İle Karşılaştırılması, **Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 2005, s. 260

ve yük taşınmakta ve havayoları ise yurtdışı ve ülke içinde bu sektör alanında önemli ölçüde işlevini yerine getirmektedir.

1.2.4. Sağlık Sektöründe Gelişmeler

Sovyetler Birliği sisteminin başarısı olarak değerlendirilebilecek şekilde Azerbaycan'a, o günün şartlarında gelişmiş bir sağlık sistemi miras kalmıştı. Ancak, bir yandan bu sektöre bütçeden gerekli payın ayrılmaması, diğer yanda ise halkın gelir seviyesinin düşmesi nedeniyle, sağlık hizmetleri günümüzde tatmin edici değildir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren sağlık kurumları, çağdaş taleplere cevap verememekte, bir çoğu bina ve teçhizat yönüyle eski ve yararsızdır. Sağlık harcamalarının milli gelirden aldığı pay %1 civarında olmuştur. Bu da sağlık harcamaları için ayrılan payın yetersiz olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan genelinde, her 10 bin kişiye düşen doktor sayısı 37.5, sağlık memur sayısı 72.6, hastane yataklarının sayısı yaklaşık 82'dir. Bu sayı sadece Baku için hesaplandığında, genel ortalamanın üzerinde olduğu görülecektir. Bakü'de her 10.000 kişiye düşen doktor sayısı yaklaşık 85, sağlık memur sayısı 110, hastane yataklarının sayısı 115'dir. Bu durum sağlık hizmetlerinin Baku dışında daha da yetersiz olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bazı hastalıkların yıldan yıla sayısının artmasına neden olmaktadır. Kayda alınan hastalıklar arasında en fazla görülen hastalıklar başta üst solunum yolları olmak üzere, solunum yolları, sindirim sistemi, sinir sistemi, kulak-burun-boğaz hastalıklarıdır.

Hastanelerde resmi ve gayri resmi paralı hizmete geçilmesi, yeterli ilaç, teknik donanım ve finans kaynakların olmaması, hizmet ve ilaç fiyatlarının yüksekliği gibi nedenler halkın sağlık hizmetlerinden faydalanma düzeyini düşürmüştür.

Açılan özel yeni sağlık merkezlerinin ise, sağlık hizmetinin kalitesinin artmasında önemli rolü olmaktadır. Sağlık sektöründe birçok problem olmasına rağmen, ekonomik kalkınma ve gelir düzeyinin atması ile birlikte bu problemlerin de azalma sürecine girdiği görülmektedir.

Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Hakkında Devlet Progra-mı'nda 21 yeni sağlık müessesesinin inşası göz önünde tutulmuştur.

1.2.5. Enerji Sektöründe Gelişmeler

Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. British Petroleum firmasının verilerine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir ve bu tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.6'sına tekabül etmektedir⁶¹. Hazar bölgesinin hidrokarbon rezervleri dolayısıyla azerbaycanın gaz ve petrol rezervleri nedeniyle çok farklı değerlendirmeler yapılmaktadır⁶².

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ın kanıtlanmamış rezervlerin de dahil edildiği hesaplamalarına göre ülkenin petrol rezervleri 17.5 milyar varil seviyesindedir. Doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.8'ine karşılık gelmektedir.

SOCAR, ülkedeki petrol ve doğalgaz üretiminden, iki petrol rafinerisinin işletilmesinden, boru hatlarından ve petrol ile doğalgazın ithalat ve ihracatından sorumludur. Azerbaycan hükümeti, SOCAR'ı özelleştirmemiş, enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırım girişini üretim paylaşım anlaşmalarıyla sağlamıştır. Bugüne kadar 22 üretim paylaşım anlaşması yapmış olan Azerbaycan'da, enerji sektöründe yabancı yatırımcılara diğer sektörlerde mevcut olmayan bazı avantajlar sağlanmaktadır.

Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2005 yılında ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 43'lük bir artışla 22.16 milyon

⁶¹ <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>

⁶² Gubad İBADOĞLU, Azerbycanın Kalkınma Stratejisinde Petrolün Rolü: Ortodoks Bakış Açısıyla, **2023 Dergisi**, S. 18, 15 Ekim 2002, s. 73

ton olarak gerçekleşmiştir. Üretim artışı 2006 yılında da devam etmektedir ve yılın ilk çeyreğinde 6.85 milyon ton petrol üretilmiştir.

En büyük üreticilerden olan SOCAR'ın üretimi son yıllarda düşüşe geçmiş ve 2005 yılında 8.97 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. En büyük üretici ise İngiliz, ABD ve Norveç firmaları tarafından oluşturulan ve 1997'de üretime başlayan Azerbaijan International Operating Company (AIOC) isimli konsorsiyumdur. 2005 yılında AIOC'un üretimi bir önceki yıla göre yüzde 140 artarak 13.19 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Konsorsiyum, 5.4 milyar varillik kanıtlanmış rezervlere sahip olan Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarını işletmektedir.

Geçen yüzyılın öncelerinde olduğu gibi Azerbaycan'ın ekonomik-siyasal hayatında, ekonomisinde, enerji sektöründe aynı şeyler görölmektedir. Tarihi yanlışlıklar düzeltilmelidir. Geçmişin talep ve metotlarının değiştirilmesi yönünde pozitif yönlerin, tekniksel-teknolojik başarıların uygulanmasını gerektirir. Klasik anlamda kritik ve teftiş her zaman düşünölmüş projelerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yönü dikkate alarak Azerbaycan'ın enerji sektöründe verimliliğinin artırılması, bu reformların yapılması şarttır⁶³.

Bu doğrultuda rezervlerin hacminin net olarak belirlenmesi, emlakın, para vasıtalarının, bitmemiş üretim borçlarının, ve diğer aktif hesapların kontrolü, mevcut kaynaklara ve dünyada yaşananlara uygun olarak enerji stratejisinin düzenlenmesi, Petrol kanunun kabulü, piyasa ekonomisine uygun olarak gerekli yapılanmaya gidilmesi, riskleri azaltan kanunların kabul edilmesi, daha esnek maliye şebekesinin kurulması, "ödememeler sendromunun" önünün alınması için dış ticarete olduğu gibi iç pazarda da akreditif ödeme şekline geçit sağlanması, sektörün maliye-kredi sisteminin kontrol altına alınması, para tedavölünün önünü açmak amacıyla "Petrol Banka" sının kurulması, petrol gelirlerden gelecek nesillere de pay ayrılması, bu gelirlerin tekrar üretime yönelik kullanılması, altyapının geliştirilmesi, sosyal ve güvenlik problemlerinin çözölmesi amacıyla Petrol fonunun faaliyetinin koordine edilmesi, yeni teknolojik gelişmelerin uygulanması, "Know How"lardan

⁶³ A.X. MİRZECANZADEH., **21 Yüzyılın Yolculuğu**, Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001, s. 34

yararlanmak, otomatikleştirme ve bilgisayarlaştırma şebekesinin genişletilmesiyle verimliliğin artırılması, yeni kazma stratejisinin belirlenmesi, petrol hasılatında “Consumption” metodunun uygulanması, fiyatların belirlenmesinde düzenleyici vasıta gibi alış-satış ajanslarının kurulması, yeni, az enerji talep eden teknolojilerin uygulanmasıyla enerji kaynaklarına kanaat edilmesi, ihracat bilançosunun arttırılması, bürokratik sistemden daha yalın olan iş sistemine geçilmesi, zaman kaybının önüne geçilmesi gibi reformlar yapılmalı ve önlemler alınmalıdır⁶⁴.

Azerbaycan, ürettiği petrolün yüzde 70’ini ihraç etmektedir. Şu anda Azeri petrolü iki boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü’yü Gürcistan’ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan hat, diğeri ise yine Bakü’yü Rusya’nın Novorossisk limanına bağlayan hattır. Bunların yanısıra Batum’a demiryolu üzerinden petrol sevkıyatı da yapılmaktadır. Şu anda Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarından çıkartılan petrol ile doldurulmakta olan, 1,776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü- Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı’ndan ise Mayıs 2006 itibariyle “Azeri light” petrolü dünya piyasalarına ihraç edilmeye başlanacaktır.

Azerbaycan halen Rusya ve Orta Asya’dan doğalgaz ithal eden bir ülkedir. Teknik altyapının yetersizliği ülkede gaz üretiminin azalmasında önemli nedenlerdendir. Petrol ile çıkan önemli miktarda gaz yakılmaktadır. Öte yandan naklinde de çok kayıplar yaşanmaktadır. Buna rağmen Şahdeniz doğalgaz yataklarında üretimin 2006 yılının sonbahar aylarında başlamasıyla ithalata olan bağımlılığın azalacağı öngörülmektedir. Buradan çıkartılacak olan doğalgazın bir kısmı da Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı üzerinden Gürcistan ve Türkiye’ye ihraç edilecektir. Şahdeniz’de ulaşılması öngörülen yıllık üretim miktarı 8.38 milyar metreküp seviyesindedir⁶⁵.

Azerbaycan’da toplam kapasiteleri yılda 22 milyon ton olan iki adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. “Azerineftiyag” ve “Haydar Aliyev” rafinerileri, çıkartılan

⁶⁴ MİRZECANZADEH., a.g.e.,s. 34

⁶⁵ Fikret SUCAYEV, **Azerbaycanda Gaz Hasılatı ve Ona Olan Telabatın Ödenilmesinin Başlıca İstigametleri**, Konferans Materialları, Bakı, 3-4 mart 2003, s. 36-37

petrolün büyük bir kısmının ihraç edilmesi nedeniyle halen tam kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Petrol ve doğal gaz projelerinin hayata geçirilmesi, bölgedeki diğer ülkelerin ekonomik kalkınmasına önemli etki edecektir⁶⁶.

1.2.6. İnşaat Sektöründe Gelişmeler

İnşaat sektörü, enerji alanındaki altyapı projeleri nedeniyle 2002 yılından itibaren oldukça yüksek bir büyüme sergilemiştir. Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı verilerine göre söz konusu yılda yüzde 43.6 büyüyen sektör, 2003 yılında yüzde 42.8, 2004 yılında yüzde 14.9 ve 2005 yılında yüzde 29.5'luk bir büyüme kaydetmiştir. Sektörün bu büyüme trendine devam etmesi ve enerji sektörünün yanı sıra özel sektör tarafından finanse edilen konut, iş merkezi gibi inşaat projelerinin de ağırlık kazanması beklenmektedir⁶⁷.

1.2.7. Hizmetler Sektöründe Gelişmeler

1.2.7.1. Bankacılık ve Finans Sektöründe Gelişmeler

Serbest piyasa sisteminin hem reel hem de finansal piyasalarda oluşmasına ilişkin çalışmaların sürdürüldüğü ülkede, başta bankacılık olmak üzere, yeni bir finansal sistem kuruluşu da kurum, araç ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde sürdürülmektedir. Serbest pazar ekonomisine geçilmesi anonim şirketler, mal ve fon borsaları, sigorta şirketleri, devlet ve ticaret bankaları, leasing şirketleri gibi birçok kurumun oluşmasına yol açmıştır.⁶⁸

Azerbaycan'da bankacılık sisteminin hukuki esasları "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Bağımsızlığının Esasları" hakkında 25 Mayıs 1991 tarihli Anayasa Kanunu'nun "Banka sistemi ve para tedavülü" adlı 14.cü maddesi ile

⁶⁶ARAS, ..Yatırım İmkanları, s.205-235

⁶⁷ <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>

⁶⁸Perviz HACIYEV, Azerbaycan Menkul Kıymetler Piyasasının Oluşumu ve Mevcut Sorunlar, "Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri", İstanbul, 2005, s. 255

atılmıştır⁶⁹. Bu madde ile Azerbaycan'da bağımsız banka sisteminin ve ulusal para biriminin hukuki temelleri, Merkez Bankası'nın statü ve yetkileri belirlenmiştir. Merkez Bankası 11 Şubat 1992'de kurulmuştur⁷⁰.

Azerbaycan'da bankacılık sistemi iki seviyelidir. Bir tarafta Azerbaycan Merkez Bankası (Milli Bank), diğer tarafta ticari ve kredi bankaları. Merkez Bankası, hem kredi bankalarının üstlendiği görevi yürütmekte, hemde özel bankaların ve kredi kuruluşlarının denetimini yapmaktadır. Merkez Bankasının dışında iki devlet bankası vardır. Azerbaycan Beynelhalk Bankası-ABB- (%51.1'i devletin), ve Birleşmiş Universal Bankası (%100'ü devletin). Bunların dışında 44 özel banka ülkede faaliyet göstermektedir. Bankaların 17'si yabancı sermayeli bankalar olup, bunlardan 2'si %100 yabancı sermayeli, 2'si %50'den fazla yabancı sermayeli, 11'i de %50'nin altında yabancı sermayeli bankalardır⁷¹.

Bankaların 01.01.2004 tarihi itibarıyla sermaye hacmi 743,8 milyar Manat olmuştur. Bunlardan devlet bankalarının sermaye hacmi 81,0 milyar Manat, özel bankaların sermaye hacmi ise 662,8 milyar manat olmuştur. 01.01.2004 tarihi itibarıyla mevcut bankalar için asgari sermayelerini 2.500.000 ABD Doları'nın üstünde tutmak zorunluluğu, yeni kurulan bankalar için ise kuruluş sermayesinin asgari 5.000.000 ABD Doları olması hükmü getirilmiştir.

Devlete ait olan Azerbaycan Beynelhalk Bankası (ABB), pazarın yaklaşık %70'ini elinde tutmaktadır. Ülkenin bütün depozitelerinin %50'si bu bankada toplanmaktadır. Merkez Bankası Başkanı, bu durumun Antitekel Kanununa aykırı olduğunu söylemektedir. IMF'nin Azerbaycan Hükümetinden ısrarla talep ettiği konulardan biriside ABB'nin devlete ait olan hisselerinin özelleştirilmesidir. ABB ilk yurtdışı şubesini 2002 yılında Moskova'da, İkinci yurtdışı Şubesini ise 2003 Ocak ayında Londra'da açtı.

⁶⁹Azerbaycan Respublikasmm Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003)

⁷⁰Azerbaycan Respublikasmm Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003).

⁷¹Azerbaycan Ülke Raporu, Hazırlayan: İnan KOÇAK, Ağustos, 2005

Ülkede ticari ilişkileri düzenleyen bir kısım yasaların bulunmaması, mevcut yasaların yetersiz ya da uluslararası standartlara uygun olmaması hemen her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe olumsuz yönde etkilemektedir. Bono, poliçe ve çek gibi kambiyo senetleriyle ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu durum ödemelerin nakit olarak yapılmasına sebebiyet vermektedir.

Ekonominin kaydi para mekanizmasını sağlayacak yasa, sistem veya ödeme araçlarından yoksun olması nedeniyle ödeme ve tahsilatlar nakit olarak yapılmakta, bu durum nakit kullanımını (özellikle dolar) artırmakta genel olarak da kayıt dışı ekonomiyi hakim kılmakta ve ticari hayatta çeşitli risk ve sorunların meydana gelmesine yol açmaktadır.

Bankaların harici ve dahili her türlü işlemleri Azerbaycan Merkez Bankası'nın (Milli Bank) denetim ve kontrolüne tabidir. Bankalar birbirleri nezdinde yabancı para cinsinden hesap açabildikleri halde Azerbaycan para birimi Manat cinsinden hesap açamamaktadırlar. Bu işlemler, Milli Bank kanalıyla yapılmakta, ancak Milli Banka'da bu bakiyelere faiz yürütmediğinden kredi faizlerini, dolayısıyla kredi maliyetlerini aşağı çekme imkanı olmamaktadır.

Yerli ve yabancı şahıslar yurt dışından getirdikleri ya da kendi adlarına gelen yabancı paranın üzerinde yurtdışına para çıkaramazlar. Yabancı Sermaye ile kurulmuş firmalar elde ettikleri karlarını, ülkede çalışan yabancı işçiler ücretlerini ancak vergisini ödediklerini belgelemek şartıyla yurtdışına transfer edebilirler. Belirtilen bu katı kambiyo rejimi, Bankaların para akışının dışında kalmasına neden olmakta ve özellikle gümrükler kullanılmak suretiyle, yasa dışı yollardan yurt dışına transfer yapılmasına yol açmaktadır.

Bankacılık kanunu modern anlamdaki tüm bankacılık işlemlerini kapsamına almaktadır, fakat ekonominin tam anlamıyla serbest pazar sistemine geçememiş olması ve banka sisteminin de modern anlamıyla yerleşmemiş olması nedenleriyle, hedeflenenler gerçekleştirilememektedir. 01.01.2000 itibarıyla banka sistemini sağlamlaştırma politikası doğrultusunda bankaların asgari sermayeleri 2.000.000

Dolara çıkarılmıştır. Bu limite çıkamayan bankaların lisansları iptal edilmekte ve özel bankaların sayısı azalmaktadır.

Asgari sermaye uygulaması neticesinde 1995 yılında 200'ün üzerinde banka mevcutken bugün bankaların sayısı 2/3 oranında azalmıştır. Ülkedeki 75 bankadan; 11 tanesi yabancı sermayeli ya da yabancı sermaye iştirakli banka, 4 tanesi devlet sermayeli banka ve 60 tanesi ise ticari ve yerli ortaklı bankadır. Faaliyet gösteren bankalardan en önemlisi ve işlem hacmi büyük olanı "Beynelhalk Bank"tır⁷².

Yabancı bankalar % 100 yabancı sermaye ile kurulabileceği gibi müşterek müessese, şube veya temsilcilik şeklinde de kurulabilmektedir. Bankalar Kanunu'nda yabancı bankaların toplam sermayesinin sistem içindeki bankaların toplam sermayesinin % 30'undan fazla olamayacağı hükmü yer almaktadır. Türk sermayeli bankalar Azer-Türk Bank (Ziraat Bankası ortaklığı), Koçbank, Royalbank, CIBank sektördeki önemli bankalar arasındadır.

1.2.7.2. Sigortacılık Sektöründe Gelişmeler

Sigorta sisteminde de dikkati çeken reformlar yapılmıştır. Azerbaycan'da milli sigortanın altyapısı hazırlanmış, 5 ocak 1993 yılında "Sigortalar Kanunu" kabul edilmiştir. Bu kanunla sigorta sisteminde hukuki bir temel oluşturulmuştur. Bu tedbirler sonucunda vatandaşta sigorta hizmetlerine talep sürekli artış göstermektedir. Bu güne kadar sigortalılarla ilgili 40'dan fazla kararname imzalanmıştır.⁷³

Azerbaycan'da 28 sigorta şirketi faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Sigorta Kanunu'na göre sigorta şirketlerinde yabancı sermayenin payı %49'dan fazla olamamaktadır. Sigorta şirketlerinin 12'sinin sermayesi 2 milyar Manat, 11'nin sermayesi 2-3 milyar Manat, 1'inin sermayesi 4-5 milyar Manat, 1'inin sermayesi 7-8 milyar Manat, 1'inin sermayesi de 24 milyar Manat'tır. Sigorta

⁷² Azerbaycan Ülke Raporu, Hazırlayan: İnan KOÇAK Ağustos 2005

⁷³ B.İ. SAMEDOV, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu**. İktisadi İnkişaf, Bakü, 2005, s 9.

konusunda faaliyet gösteren Türk ortaklı şirketlerde bulunmaktadır. Bunlar Günay Anadolu Sigorta ve Başak-İnam Sigorta'dır. Günay-Anadolu Sigorta Şirketinin payının %51'i Azerbaycan'ın Günaybankı'na, %49'u ise Türkiye'nin Anadolu Sigorta Şirketine aittir. Günay-Anadolu Sigorta Şirketinin (Azerbaycan-Türkiye) sermaye fonu 01.01.2003 tarihinde 2.6 milyar Manat iken, 01.01.2004 tarihinde 2.7 milyar Manat'a yükseltilmiştir. Sigorta sisteminin toplam sermaye fonu 01.04.2004 tarihi itibarıyla 87,7 milyar Manat (17,8 milyon ABD Doları) dır. Ortak sigorta şirketlerinin sermaye fonları ise sistemin toplam fonunun %25,1'ine tekabül etmektedir⁷⁴.

Ülkede 2003 yılında toplanılan primlerin %7,9'u devlet sigorta şirketince, %92,1'i ise özel sigorta şirketlerince gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin 1'i devlet, 7'si müşterek, 20'si yerel sigorta şirketleridir. Ortak şirketlerin 2'si İngiltere, 2'si Türkiye, 1'i ABD, 1'i İran, 1'i de Rusya Federasyonu ortaklığıdır. Toplam sigorta primlerinin %4,7'lik hacmini Türk ortaklı sigorta şirketleri oluşturmaktadır. Geriye kalan kısım ise 26 sigorta şirketinin payına düşmektedir. Ülkede faaliyet hacmi itibarıyla ilk 10'a giren sigorta şirketleri arasında da Türk sigorta şirketi de yer almaktadır; Ateşgah, Azal Sigorta, AİG Kaspian, Azersigorta, MBASK, Beynelhalk Sigorta Şirketi, Gruppa-A, Başak-İnam, Londoneyt, Ci Sigorta.

Ülkede fert başına düşen sigorta primi 2002 yılındaki 5.2 ABD Doları'ndan 2003 yılında 7.1 ABD Doları yükselmiştir. Azerbaycan'da en yaygın sigorta türleri; yangın, yük nakliyat, inşaat, elektronik cihaz, kredi alanların hayat sigortası, ferdi kaza sigortası, özel tarım işletmeleri müesseseleri sigortası, sağlık, zorunlu trafik sigortasıdır.

1.2.7.3. Turizm Sektöründe Gelişmeler

Azerbaycan yabancı turistleri çekebilecek bir çok şeye sahip: bir çok tarihi eser, çok güzel tabiisahalar, ülkede gelişmeye devam eden otel kompleksleri, deniz

⁷⁴Azerbaycan Ülke Raporu, Hazırlayan:İnan KOÇAK Ağustos 2005

sahili, ılık iklim, ilgi çekebilecek halk sanatları, yerli insanın misafirperverliği. Fakat turizm henüz gelişimin ilk merhalesinde bulunuyor. Azerbaycan devleti tarafından “2002-2005 Yıllarında Azerbaycan’da Turizmin Kalkınması İle İlgili Devlet Programı” hazırlanmıştır. Devlet Programına göre ülkeye yabancı turistleri çekmek için yeni turistik tesislerin kurulması öngörülmektedir. Son yıllarda Azerbaycan’da bu konuda çok işler yapılmış olup, ülkenin turistik bölgelerinde standartlara uygun yeni tesisler kurulmuştur⁷⁵.

1997 yılı sonunda Azerbaycan’da devlete ait mevcut büyük otellerin ve dinlenme amaçlı sanatoryumların özelleştirilmesi Cumhurbaşkanı Fermanı ile kararlaştırılmıştır. Devlete ait otellerin özelleştirilmesi yabancı sermayeye de açık bulunmaktadır. Bu amaçla devlet mülkiyetinde olan 96 adet otel ve misafirhane anonim şirket statüsüne kavuşturulmuştur. A.C. Gençler, Spor ve Turizm Bakanlığı’ndan alınan bilgilere göre halihazırda ülkede 114 turizm şirketi ve 91 otel faaliyet göstermektedir.

Tablo 3: Ülke Gelen ve Giden Turist Oranları

Yıl	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gelen turist (Kişi)	16.000	17.100	11.000	7.000	6.524	2.294	25.534
Döviz mik.(Mil.\$)	16.2	12.5	8.1	6.3	4.3	5.1	57.7
Giden turist (Kişi)	77.000	83.500	52.000	16.000	6.861	4.079	18.516
Döviz mik.(Mil. \$)	18.6	17.0	13.9	13.2	10.9	10.5	23.000

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

Ülkeye gelenlerin büyük kısmı iş için gelmekte. 2002 yılında, ülkeye gelen 793 bin kişiden 66,7 bini şahsi işleri için, 724 bini biznes için ve yalnız 2,3 bin kişi turist olarak gelmiş. Turizmin altyapısı hızla gelişmekte. Son 7-8 içerisinde Hazar sahillerinde ve dağlarda bir kaç büyük ve bir çok küçük otel, motel, dinlenme ve eğlenme tesisi kurulmuş bulunuyor. Servis ve yemek kalitesi yüksek seviyede olan

⁷⁵Azerbaycan Raporu The Regional Economic Working Group Under the leadership of Center for Global Peace of [americanUniversityhttp:// www.american.edu/cgp/track2/T2_CountryReports/azericountrytr.pdf](http://www.american.edu/cgp/track2/T2_CountryReports/azericountrytr.pdf)

bir çok yeni restoran açılmış. Seyahat ajansları ağı geliyor. Son altı yıl itibariyle, turizm amacıyla ülkeye gelen ve gidenlerin sayısı ile döviz miktarları aşağıda gösterilmektedir.⁷⁶

Ülkeye, 2003 yılı içinde turizm amacıyla 25.534 kişi gelmiş, ülkeden turizm amacıyla 18.516 kişi gitmiştir. Turizmden elde edilen gelir ise 57.7 milyon \$ civarındadır.

1.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaret İlişkileri

Azerbaycan geleneksel olarak dış ticarete bağımlı bir ekonomiye sahiptir. İhracat ve ithalatın GSYİH' deki payı 1980'lerin ikinci yarısı boyunca sırasıyla %37 ve %46 olmuştur. 1996'dan bu yana ülkenin ithalat talebi petrol sektöründeki yatırımlar nedeniyle ve tüketim mallarına artan talep nedeniyle artış göstermiştir. 2004 yılında dış ticaretin fazla vermesi, artan petrol ihracatı ve petrol fiyatlarındaki yükselme sayesinde olmuştur.

1994 yılında ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte, iş istikrarına yönelik çalışmaların hızlandırılması, petrol anlaşmalarının imzalanması, pazar ekonomisine yönelik hukuki altyapının oluşturulması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar, Azerbaycan dış ticaretinde engellerin kalkacağı ve artış meydana geleceği anlamına gelmektedir. 2000'li yıllarda da bu yöndeki çabalar sürdürülmeye devam etmektedir.

1.3.1. Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü ve Politikaları

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra yönünü batıya çevirmiş bir ülkedir. Azerbaycan, 1992 yılında BM'e katılmış ve AGİT, AK, İKT, IBRD, EBRD, üyesidir. Azerbaycan aynı zamanda IMF, Dünya Bankası, ECO ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programının da bir üyesidir.

⁷⁶ T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , “Azerbaycan'ın”., 2004, Bakü

Tablo 4: Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü

Yıllar	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat-(mil.\$)	928,6	1.744,9	2.314,3	2.167,5	2.592,0	3.614,3
İthalat-(mil. \$)	1.033,4	1.172,1	1430,9	1665,4	2.626,2	3.504,3
DışTic.-(mil.\$)	1.962,0	2.917,0	3.745,2	3.832,9	5.218,2	7.118,6

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan Country Profile 2005

Yine Azerbaycan, ekonomik boyutlu bölgesel oluşumlu BDT, KEİT, EİT, GUÖAM üyesidir. Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmış olup, anlaşma çerçevesinde bu ülkelerden gelen ürünlerden (anlaşmada belirtilen ürünler hariç) gümrük vergisi alınmamaktadır.

2004 yılında ihracatta bir önceki yıla göre %39 oranında artış gözlenmektedir. Petrol ve doğal gaz ihracatından kaynaklı bu olumlu gelişmede petrol fiyatlarındaki artışın da payı vardır. Ancak genel olarak bakıldığında, ekonomideki yapısal sorunlar mevcudiyetini korumaktadır:

- Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılammaması gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması,
- Ulusal para birimi Manat'ın ABD \$'ına karşı değer kazanması sonucu ithalatın cazip hale gelmesi (2004'de %0,4 değer kazanmıştır).

Ülkenin ticaret hacminin %52,7'i Avrupa, %19,8'i Asya ülkelerinin, %22,7'i BDT ülkelerinin geride kalan %4,8'lik bir oranı ise diğer ülkelerin payına düşmektedir. Petrol dışı ürünlerin toplam ticaret hacminin %64,9'u yabancı ülkelerin, %35'i ise BDT ülkelerin payına düşmektedir.⁷⁷

Azerbaijan International Operating Company-AIOC'nin ihracat hacmindeki artış da petrol ihracatı gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki ve petrol ihracatındaki artışın yanısıra petrol dışı sektörleri geliştirmekte arzu edilen

⁷⁷ İlgar İSMAYILOV, Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkileri, "Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri", İstanbul, 2005, s. 295

başarıya ulaşamaması, petrolün ihracattaki payını korumasına neden olmuştur. 2004 yılında petrol ürünlerinin ihracattaki payı % 80'i aşmış, gıda sektörü ise çok iyi bir hasat yılı olmasına rağmen % 22 artış ile % 4,3 pay alabilmiştir. 2004 yılında toplam ihracatta kimyasalların payı % 2,1, metallerin payı %2,7, taşımacılık sektörünün payı %4,0, makine ve teçhizat ihracatının payı % 0,6 olmuştur. Bu ürünlerin bir yıl önceki payları ise sırasıyla %2,0, %2,1, %0,3 ve 1,3 olmuştur.

Gelecek yıllarda ülkenin ihracat gelirlerinin çok daha artış yapması ve ihracat gelirlerinin giderek artan petrol ihracatı miktarı ve petrol fiyatlarındaki göreceli artışa bağlı olarak artması beklenmektedir. Ayrıca BDT ülkelerine karşı ihracat bağımlılığı azalırken özellikle AB ülkelerine yönelik ihracatında önemli artışlar kaydedilmiştir. BDT ülkeleri ve Rusyadan yapılan dış ticarete, ithalatta görülen azalmanın ihracata göre daha yavaş olduğu görülmektedir.

1.3.2. Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşmaları

Azerbaycan, BDT üyesi yedi ülke ile ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaların ticareti tam anlamıyla serbestleştiren hükümleri henüz tamamıyla yürürlüğe girmemiştir. Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler şöyledir: Rusya Federasyonu (30 Eylül 1992), Moldova (26 Mayıs 1995), Ukrayna (28 Temmuz 1995), Türkmenistan (18 Mart 1996), Özbekistan (27 Mayıs 1996), Gürcistan (10 Haziran 1996), Kazakistan (10 Haziran 1997). Anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelerle Azerbaycan arasındaki ticarete gümrük vergileri ve diğer eş etkili vergiler uygulanmayacaktır.

Azerbaycan halihazırda Rusya, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna'dan ithal edilen mallara gümrük vergisi uygulamamaktadır. Temmuz 1999'da Azerbaycan AB ile bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Bu Anlaşmanın hedeflerinden biri Azerbaycan mevzuatını AB yasalarına uyumlu hale getirmektir. Uyum sağlanacak konular arasında fikri mülkiyet haklarının korunması, yatırımlar ve mülkiyete ve mülkiyet haklarına ilişkin alanlar da bulunmaktadır. Anlaşma Azerbaycan'a AB nezdinde En Çok Kayrılan Ülke olma hakkını da tanımıştır.

Azerbaycan DTÖ'ye üyelik sürecindedir. Ancak DTÖ üyeliğinin 2007 yılından önce gerçekleşmesi beklenmemektedir⁷⁸.

1.3.3. Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaret

Başlıca ihraç ürünleri; petrol ve petrol ürünleri, kimyasallar, gıda ürünleridir. İthalatta ise; makine ve teçhizat, elektronik eşyalar, gıda ürünleri ve lüks tüketim mallarıdır.

Tablo 5: Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaretin Görünümü, 2004

İHRACAT	(MİL.\$)	İTHALAT	(MİL.\$)
Petrol Ürünleri	2.972,5	Makine ve Ekipman	1.073,8
Gıda ürünleri	154,9	Metaller	611,1
Metaller	97,1	Gıda Ürünleri	414,6
Kimyasal ürünler	77,0	Petrol Ürünleri	401,7
Plastik ürünler	67,4	Taşıma araçları,uçaklar	242,0
Tekstil ve hazır giyim	48,2	Kimyasal ürünler	132,9
Makine ve ekipman	20,4	Plastik ürünler	88,3
Diğer	176,8	Diğer	539,9
Toplam	3,614,3	Toplam	3.504,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları-2004

Turbojetler, turbopropellerler ve diğer gaz türbinleri; çay; makine ve cihazların yedek parçaları, şeker, buğday ve mahlut, demir ve çelikten borular, binek otomobilleri, arazi ölçme, oşinografik, hidrolojik, meteorolojik veya jeofizik alet ve cihazları, telsiz telefon, telsiz telgraf, radyo ve televizyon yayınlarına mahsus verici cihazlar, otomatik bilgi işlem makineleri ve bunlara ait birimler, manyetik veya optik okuyucular ve kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatatı (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş) ülkede ithalat talebinin yüksek olduğu ürünler olarak dikkat çekmektedir.

⁷⁸Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: Esin ŞEN- Cengiz KARABAYIR-Alpaslan EMEK, Ankara, 2005

Tablo 6:Dış Ticarete Başlıca Ürün Grupları, 2004

Ürün Gurupları	İthalat bin-\$	%	İhracat	%
Toplam	3.515.953,9	100	3.615.475,9	100
Canlı Hayvan	38.203,7	1,1	1.269	0
Dokuma Hammaddesi	231.958,9	6,6	72.117,2	2
Bitki. ve Hayvan. Yağlar	30.614,9	0,9	48.256,4	1,3
Gıda, İçecek ve Tütün	113.814,9	3,2	34382,3	1
Mineraller	507.146,7	14,4	2.973.758,1	82,3
Kimyasallar	132.917,4	3,8	76958,5	2,1
Plastik ve Kauçuk	88.338,2	2,5	76958,5	2,1
Deri	1.927,3	0,1	67.352,4	1,9
Yün	38.789,5	1,1	914,1	0
Kağıt ve Karton	42.666,4	1,2	2983,5	0,1
Tekstil	56.945,2	1,6	48.216,6	1,3
Ayakkabı, şapka	15.898,5	0,5	169,1	0
Çimento,Taş,Seramik	51.644,8	1,5	245,6	0
İnciler, değerli taşlar	1.601,3	0		
Metaller	611.208,3	17,4	97.066,1	2,7
Makine ve elektrik ekip.	1.084.615,1	30,8	20.399,8	0,6
Nakliye ve gemiler	242.014,7	6,9	143.953,7	4
Müzik alet.ve tıbbi malz.	72.458,1	2,1	5.341,7	0,1
Çeşitli imal ürün.	151.546,6	4,3	2.764,3	0,1
Koleksiyon ve antikalar	13,8	0	10,5	0

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları-2004

Öte yandan tedavide veya korunmada kullanılmak üzere karışık olan veya olmayan ürünlerden oluşan ilaçlar; kalınlığı 6 mm.yi geçen uzunlamasına yontulmuş ağaçlar; telli telefon ve telli telgrafa mahsus elektrikli cihazlar, elektrik enerjisi ve portland çimentosu ülkedeki sınai uzmanlaşma ya da tüketici tercihleri nedeni ile ülkenin ithalatında geleneksel olarak yüksek pay alan ürünlerdir. Ancak bu ürünlerin ithalat talebi artış hızı düşmüş ya da yavaşlamıştır. Bu bakımdan bu ürünlerin ihracatçılarının pazar payını güçlendirici yönde çalışmalar yapmalarında fayda vardır.

Türkiye, Azerbaycan'ın ithalatında %10,4 paya sahip olup, pazarda Rusya'dan sonra ikinci önemli tedarikçi konumundadır. Türkiye'nin ülkenin başlıca ithal ürünlerindeki payı ve en önemli rakipleri şöyledir⁷⁹:

- Patates (İran %65, Türkiye %20),
- Soya yağı ve fraksiyonları (Türkiye %30, Portekiz %24),
- Şeker (Türkiye %37, Danimarka %19),

⁷⁹Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması., Hazırlayanlar: ŞEN- KARABAYIR-EMEK., a.g.e.

- Elektrik Enerjisi (Türkiye %52, İran %27),
- Yüzey aktif Organik Maddeler (sabunlar hariç); yüzey aktif müstahzarlar; yıkama
- müstahzarları (İran %36, Türkiye %30),Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı (Almanya %30, Türkiye %21),
- Tütünün hazırlanmasına ve işlenmesine mahsus makine ve cihazlar (Bulgaristan %89, Türkiye %8),
- Telli telefon ve telli telgrafa mahsus elektrikli cihazlar (Türkiye %73, İsveç %14),
- Telsiz telefon, telsiz telgraf, radyo ve televizyon yayınlarına mahsus verici cihazlar (Türkiye %45, İsveç %24),
- İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer izole edilmiş elektrik iletkenler (Rusya %24, Türkiye %19),
- Mobilyalar ve Bunların Aksam ve Parçaları (Türkiye %20, Çin %14).

1993-95 yılları arasında Rusya'nın ihracattaki payı %26'dan %16'ya düşmüştür. Bu düşüşte, Çeçenistan'daki savaş nedeniyle demiryolu trafiğinin durmasının da payı olmuştur.

1998 yılı sonrasında Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ile Uzun Vadeli Ticaret Anlaşması sonrasında, Rusya tekrar en önemli ticari ortaklardan biri haline gelmiştir. 2004 yılı itibarı ile, İtalya %44,7'lik payı ile ihracatta, Rusya ise %16,2'lik payı ile ithalatta en önemli ticari partnerleridir. Ülkenin ithalatında Rusya'yı, İngiltere, Kazakistan ve Türkiye takip etmektedir. İran, Rusya ve Çin Azerbaycan pazarında başlıca rakiplerimizdir.

1.3.4. Başlıca Ülkeler İtibariyle Dış Ticaret

1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir.

Azerbaycan'ın dış ticaretinde önemli yere sahip ülkelerden olup, ülke ihracatında ve ithalatında en önemli yeri Türkiye ve İran'ın payı yer almaktadır. 1998 yılı verilerine göre toplam ithalat 1.077 milyon dolardır⁸⁰.

Tablo 7: Dış Ticarete Başlıca Ülkeler (2004, bin \$)

Ülkeler	Toplam Hacim	%	İthalat	%	İhracat	%
Toplam	7.131.429,8	100	3.515.953,9	100	3.615.475,9	100
İtalya	1.721.603,4	24,1	106.747,2	3	1.614.856,2	44,7
Rusya	779.177,9	10,9	569.398,5	16,2	209.779,4	5,8
İngiltere	428.365,5	6	421.766	12	6.599,5	0,2
Türkiye	407.588,7	5,7	224.967,1	6,4	182.621,6	5,1
İsrail	327.841,1	4,6	4.102,9	0,1	323.738,2	9
Türkmenistan	257.864,4	3,6	114.443,8	3,3	143.420,7	4
Kazakistan	246158,4	3,5	236740,7	6,7	94717,7	0,3
Almanya	236074,3	3,3	198477,8	5,6	37596,5	1
Gürcistan	203350,2	2,9	14492,9	0,4	188857,3	5,2
İran	198865,2	2,8	45320,7	1,3	153544,6	4,2
Fransa	187023,1	2,6	120133,1	3,4	66890,1	1,8
Ukrayna	182614,5	2,6	170358,9	4,9	12255,6	0,3
Çin	177204,1	2,5	145485,9	4,1	31718,2	0,9
Hollanda	166979,2	2,3	152655,4	4,3	14323,8	0,4
ABD	157983,5	2,2	131992	3,8	25991,5	0,7
Endonezya	131013,4	1,8	1656,1	0,1	129357,3	3,6
Japonya	127469,9	1,8	127122,5	3,6	347,4	0
Malezya	125417,7	1,8	125401	3,6	16,7	0
Hırvatistan	110040	1,5	870,6	0,1	109169,4	3
Romanya	90329,7	1,3	8034,4	0,2	82295,3	2,3
Özbekistan	82471	1,2	79664,5	2,3	2806,5	0,1
Norveç	74393,1	1	73219,5	2,1	1173,6	0
İsveç	66582,7	0,9	66573,5	1,9	9,2	0
Bulgaristan	54890,8	0,8	5581,2	0,2	49309,5	1,4
Hindistan	52407,8	0,7	47022,8	1,3	5385	0,1
Tacikistan	46496,4	0,7	9,4	0	46487	1,3
Diğer Ülkeler	491223,8	6,9	323715,6	9,2	167508,2	4,6

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

Rusya gümrüksüz mal ihraç etmesi nedeniyle Azerbaycan'ın ithalatında önemli bir avantaja sahiptir. Kazakistan buğday ve doğal gaz nedeniyle ithalatla konjonktürel olarak ön sıralardadır. İngiltere BP nedeniyle, ABD petrol yatırımları

⁸⁰ Murat İSKENDER, Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yayınları, s. 35

nedeniyle Azerbaycan'ın ithalatında öne çıkmaktadır. Ancak ülkemiz ürün çeşitliliği anlamında önemini korumaktadır. Bavul ticareti ve sınır ticareti nedeniyle, istatistiklere tam olarak yansımaya da, iki ülke arasındaki ticaret önümüzdeki yıllarda önemli oranda artış potansiyeline sahiptir.

Ülkenin ticaret hacminin %52,7'i Avrupa, %19,8'i Asya ülkelerinin, %22,7'i BDT ülkelerinin geride kalan %4,8'lik bir oranı ise diğer ülkelerin payına düşmektedir. Petrol dışı ürünlerin toplam ticaret hacminin %64,9'u yabancı ülkelerin, %35'i ise BDT ülkelerin payına düşmektedir. 2004 yılının ilk altı ayında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi 2003 yılının aynı dönemine göre %37 artarak 2,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süre zarfında ihracat hacmi %33,8 artış göstererek 1,3 milyar dolar, ithalat hacmi ise %33,6 artışla 1,5 milyar dolara tekabül etmiştir. 6 aylık toplam ticaret hacminin %31,9'u BDT, %36,2'si ise Avrupa ülkeleriyle yapılmıştır. Toplam ticaretin %53,6 sı Avrupa, %42,6 sı Asya, %32 si Amerika, 0,8'i ise diğer ülkelerin payına düşmüştür. Bu dönemde Azerbaycan 112 ülke ile ticari ilişkide bulunmuştur.⁸¹

1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalat da hızlı bir yükselme gözlenmektedir.

1.3.5. Başlıca Sektörler İtibariyle Dış Ticaret

1.3.5.1. Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Azerbaycan'ın 2004 yılında gerçekleştirdiği 3,61 milyar dolarlık toplam ihracatının %4,2'sini 154,9 milyon dolarla tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı oluşturmuştur. Bu ürün grubu ülkenin toplam ihracatı içinde önemli bir paya sahip olmamakla birlikte, son yıllarda ihracatının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2004 yılı toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı 127,56 milyon dolar olarak gerçekleşen bir önceki yıla göre %21,4 oranında artış göstermiştir.

⁸¹İSMAYILOV., Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkileri, s. 295

Toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı içinde bitkisel ve hayvansal katı, sıvı yağların ihracatı da gerçekleştirilmektedir. 2004 yılı toplam ihracatı 48,26 milyon dolar olan bu grubun içinde en çok ayçiçek yağı ihracatı yapılmaktadır. 2004 yılında yaklaşık 18 milyon dolarlık ayçiçek yağı ihraç edilmiştir. İhraç edilen bu tutarın 17,23 milyon doları Rusya Federasyonu'na, 0,82 milyon doları ise Gürcistan'a ihraç edilmiştir.

Tablo 8: Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 \$)

Madde İsmi	2003	2004
Canlı hayvanlar	20,6	6,5
Etler ve et ürünleri	-	2,5
Balık ve diğer su ürünleri	1.110,9	384,4
Süt ürün.,yumurta,hayvan gıda.	443,5	676,1
Diğer hayvansal ürünler	115,4	199,4
Çiçekler ve diğer bitkiler	375,8	354,4
Sebzeler,kök ve yumrular	5.634,3	12.201,3
Meyve ve sert kabuklu meyveler	43.322,9	33.790,9
Kahve,çay ve baharat	3.937,3	18.588,0
Hububat	-	2,0
Değirmencilik ürünleri	861,5	234,7
Yağlı tohum ve meyveler	5.928,4	6.809,9
Bitkisel özsu ve hülasalar	-	-
Diğer bitkisel ürünler	43,9	133,4
Bitkisel ve hayvansal yağlar	41.091,2	48.256,4
Et ve balık ürünleri	2.971,8	3.675,6
Şeker ve şeker mamulleri	-	8,3
Kakao ve kakao müstahzarları	-	113,3
Un,nişasta veya süt müstahzarları	12,5	5,5
Sebzeler ,meyve müstahzarları	8.664,4	10.978,6
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	188,1	494,2
Meşrubat,alkollü içkiler	4.038,4	4.291,1
Gıda sanayi kalıntı ve döküntü.	149,8	1.278,4
Tütün ve tütün ürünleri	8.652,3	12.371,2
Toplam	127.563,0	154.856,1

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları-2004

Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı içinde ikinci önemli grubu meyveler ve sert kabuklu meyveler oluşturmaktadır. 2004 yılında gerçekleştirilen 33,79 milyon dolarlık meyve ve sert kabuklu meyve ihracatında en

önemli kalemi 11,32 milyon dolarla taze elma oluşturmıştır. İhraç edilen elmanın tamamına yakını (11,30 milyon dolar) Rusya Federasyonu'na gönderilmiştir.

Elmadan sonra diğer önemli ihraç kalemini fındık oluşturmaktadır. İhraç edilen 9,96 milyon dolarlık fındığın 4,66 milyon dolarlık kısmı Rusya Federasyonu'na, 1,93 milyon doları Almanya'ya, 1,14 milyon doları Ukrayna'ya ve 655 bin dolarlık kısmı İtalya'ya gerçekleştirilmiştir. Bir diğer ihraç kalemi olan taze meyvelerin ihracatı 2004 yılında 10,7 milyon dolar olmuş, bu tutarın 10,15 milyon doları Rusya Federasyonu'na, 0,58 milyon doları ise Ukrayna'ya ihraç edilmiştir. Özellikle Rusya Federasyonu'nda yaş meyve sebze pazarında Azerbaycan kökenlilerin uzun yıllardır çok etkin bulunmaları, ülkenin ihracatının bu ülkeye yönelmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan'ın sebze ihracatı incelendiğinde, 2004 yılında gerçekleşen 12,2 milyon dolarlık ihracatın 5,95 milyon dolarını domatesin, 4,79 milyon dolarını ise patatesin oluşturduğu görülmektedir. Bu iki ürün toplam sebze ihracatının yaklaşık %88'ini oluşturmaktadır. İhraç edilen domates ve patatesin tamamına yakını Rusya Federasyonu'na gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında yaklaşık %43 oranında artarak 13,37 milyon dolara yükselen tütün ve tütün mamulleri ihracatının 7,1 milyon dolarını sigaralar, 4,04 milyon dolarını ise tütün oluşturmıştır.

Azerbaycan'ın bir diğer önemli ihraç ürünü ise fermente edilmiş siyah çaydır. İhracatı gerçekleştirilen siyah çayın 17,79 milyon doları Rusya Federasyonu'na, 0,67 milyon doları ise Gürcistan'a gönderilmiştir. Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı genel olarak incelendiğinde, ihracatı gerçekleştirilen ürün çeşidinin çok sınırlı sayıda olduğu ve ihracatta Rusya Federasyonu başta olmak üzere bir kaç ülkeye büyük bir bağımlılık bulunduğu görülmektedir. Ancak, Azerbaycan'da uygulanan tarım politikaları sonucunda, bu ürün grubunun üretiminde gerçekleşmesi beklenen artışlar paralelinde, ihracatının ve ihraç edilen ülke sayısının artacağı tahmin edilmektedir⁸².

⁸²Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Azerbaycan'ın yaklaşık 3,5 milyar dolar olarak gerçekleşen 2004 yılı toplam ithalatının %11,8'ini 414,58 milyon dolarla tarım ve gıda sanayi ürünleri oluşturmuştur. 2003 yılına göre %33,3 artış gösteren toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatı içinde en çok hububat ithalatı gerçekleştirilmektedir. 193,12 milyon dolar olarak gerçekleşen hububat ithalatı toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatının %46,6'sını oluşturmaktadır. 2004 yılı hububat ithalatı bir önceki yıla göre %67,8 gibi önemli bir oranda artış göstermiştir.

Tablo 9: Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 \$)

Madde İsmi	2003	2004
Canlı hayvanlar	1.511,6	1.615,2
Etler ve et ürünleri	14.579,7	16.507,8
Balık ve diğer su ürünleri	1.282,5	1.405,7
Süt,yumurta,hayvansal gıdalar	20.350,8	18.408,0
Diğer hayvansal ürünler	89,6	252,4
Çiçekler ve diğer bitkiler	321,9	1.217,5
Sebzeler,kök ve yumrular	10.910,2	7.648,0
Meyve ve sert kabuklu meyveler	3.299,5	3.426,7
Kahve,çay ve baharat	10.329,4	18.647,5
Hububat	115.380,9	193.125,5
Değirmencilik ürünleri	4.763,5	6.667,3
Yağlı tohum ve meyveler	610,9	1.044,5
Bitkisel özsu ve hülasalar	103,9	69,1
Diğer bitkisel ürünler	495,6	112,7
Bitkisel ve hayvansal yağlar	24.941,8	30.614,9
Et ve balık ürünleri (işlenmiş)	7.168,4	3.944,2
Şeker ve şeker mamulleri	29.786,7	30.503,0
Kakao ve kakao müstahzarları	9.968,9	10.903,6
Un,nişasta veya süt ürün.	12.017,5	13.269,0
Sebzeler ,meyve müstahzarı	5.126,3	9.177,1
Çeşitli gıda müstahzarı	5.284,1	5.893,0
Meşrubat,alkollü içkiler	5.814,5	8.333,9
Gıda sanayi kalıntı ve döküntü.	8.457,4	8.000,5
Tütün ve tütün ürünleri	18.310,3	23.790,7
Toplam	310.905,9	414.577,8

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları-2004

İthal edilen hububatın %96'sını 185,5 milyon dolarla buğday oluşturmaktadır. Bu tutarın 177,6 milyon doları ekmeklik buğday, 7,9 milyon doları ise makarnalık buğday ithalatından kaynaklanmıştır. İthal edilen ekmeklik buğdayın 82,47 milyon dolarlık kısmı Kazakistan'dan, 68,01 milyon doları Rusya Federasyonu'ndan ve

27,07 milyon dolarlık kısmı Özbekistan'dan ithal edilmiştir. Bu üç ülkenin Azerbaycan'ın ekmeklik buğday ithalatından almış olduğu pay %99 olmuştur. Makarnalık buğdayın ise 7,5 milyon dolarlık kısmı ABD'den, 339 bin dolarlık kısmı ise Kazakistan'dan ithal edilmiştir. Hububat grubunda Azerbaycan'ın ithalatındaki diğer önemli ürünler ise pirinç, mısır ve arpadır. 2004 yılında 3,94 milyon dolarlık pirinç ithal edilmiş, bu tutarın 1,48 milyon dolarlık kısmı Tayland, 1,46 milyon dolarlık kısmı ise Kazakistan'dan gerçekleştirilmiştir. 2,27 milyon dolarlık mısır ithalatının ise 1,31 milyon doları Rusya Federasyonu'ndan, 929 bin dolarlık kısmı ise Ukrayna'dan yapılmıştır. Aynı yıl ithal edilen 1,3 milyon dolarlık arpanın ana tedarikçi ülkeleri 663 bin dolarla Kazakistan ve 641 bin dolarlık Rusya Federasyonu olmuştur.

Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatında hububattan sonra en önemli grubu bitkisel ve hayvansal katı, sıvı yağlar oluşturmıştır. Bu grup içerisinde en fazla ithalatı gerçekleştirilen ürün 11,4 milyon dolarla soya yağı olmuştur. En çok ithalat 2,92 milyon dolarla İspanya'dan gerçekleştirilmiş, bu ülkeyi 2,51 milyon dolarla Brezilya, 2,39 milyon dolarla ABD ve 1,66 milyon dolarla Portekiz izlemiştir. Soya yağından sonra en çok ithalatı yapılan ürün ise ham ayçiçek yağı olmuştur. 2004 yılında 11,11 milyon dolarlık ham ayçiçek yağı ithal edilmiştir. Önemli ihracatçı ülkeler 5,14 milyon dolarla Ukrayna, 3,47 milyon dolarla Rusya Federasyonu ve 1,37 milyon dolarla Moldova olmuştur⁸³.

Azerbaycan'ın rafine ayçiçek yağı ihracatı ise 2004 yılında 18 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın ham ayçiçek yağını ithal ettiği, rafine ayçiçek yağını ise ihraç ettiği görülmektedir. İthal edilen bir diğer bitkisel yağ ise mısır yağıdır. 2004 yılında 3,49 milyon dolarlık mısır yağı ithal edilmiştir. Bu tutarın %99'unu ABD'den ithal edilen ham mısır yağı oluşturmıştır. Bir diğer ithal edilen yağ ise palm yağıdır. 2004 yılında 1,32 milyon dolarlık palm yağı ithal edilmiş, 899 bin dolarlık ham palm yağının tamamı Malezya'dan ithal edilmiştir. 417 bin dolarlık rafine palm yağı ithalatında ilk sıradaki ülke 215 bin dolarlık ithalatın gerçekleştiği Endonezya olmuştur.

⁸³ Başbakanlık Dış Ticaret., <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>

Şeker ve şeker mamulleri grubunda Azerbaycan'ın 2004 yılı ithalatı 30,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthal edilen bu tutarın 19,15 milyon dolarını rafine toz şeker oluşturmuştur. En çok rafine toz şeker ithal edilen ülkeler 7,82 milyon dolarla Rusya Federasyonu, 5,47 milyon dolarla Ukrayna, 2,87 milyon dolarla Brezilya ve 2,04 milyon dolarla Gürcistan olmuştur. 2004 yılında ithal edilen rafine toz şekerin miktarı ise 134,7 bin tondur. Azerbaycan'ın ham şeker ithalatı ise 5,2 milyon dolar olmuş, bu tutarın 4,15 milyon dolarlık kısmı Türkiye'den gerçekleştirilmiştir.

İthal şekerli mamuller tutarı ise 5,87 milyon dolar olmuştur. Kakao içermeyen şekerli mamuller ithalatı 5,01 milyon dolar, çiklet ithalatı ise 857 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Kakao içermeyen şekerli mamuller ithalatının %72'sini 3,6 milyon dolarla Ukrayna'dan ithal edilen ürünler oluşturmuş, bu ülkeyi %18 pay ve 922 bin dolarla Rusya Federasyonu izlemiştir.

Azerbaycan'ın toplam tütün ve tütün mamulleri ithalatı 23,79 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthal edilen sigara tutarı 18,27 milyon dolar olmuş, 5,45 milyon dolarla Amerikan sigaraları pazara en çok ithal edilen ürünleri oluşturmuştur. Almanya 5,06 Rusya Federasyonu 3,97 ve Kazakistan 2,51 milyon dolarla Azerbaycan'ın sigara pazarında pay alan diğer önemli ülkeler olmuşlardır. Azerbaycan'ın tütün ithalatı ise 4,13 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1,70 milyon dolarla Fransa ilk sırada yer almış, bu ülkeyi 0,46 milyon dolarla İtalya ve 0,37 milyon dolarla Brezilya izlemiştir⁸⁴.

Yurtiçi tüketimi çok yüksek olan siyah çay ithalatı 2004 yılında 18,29 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'a çay ithalatı en çok Sri Lanka'dan yapılmıştır. 8,98 milyon dolarlık ithalatın yapıldığı bu ülkeyi 8,21 milyon dolarla Hindistan izlemiştir.

Azerbaycan'ın ithal ettiği diğer önemli süt ürünleri ise, 4,43 milyon dolarlık ithalatla sürülerek yenilebilen süt ürünleri, yaklaşık 1 milyon dolarla pastörize süt ve

⁸⁴ Başbakanlık Dış Ticaret., <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>

krema olmuştur. 2004 yılında yaklaşık 1'er milyon dolarlık peynir ve yoğurt ithalatı da gerçekleşmiştir. Bu yıl da yumurta ithalatı ise yaklaşık 2,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, bu tutarın yaklaşık %90'ı Türkiye'den ithal edilmiştir.

Gıda sanayi ürünleri ithalatı içinde bir diğer önemli ürün ise tavuk eti olmuştur. 2004 yılında yaklaşık 11,72 milyon dolarlık dondurulmuş parça tavuk ithalatı yapılmış, bu ithalatın 7,26 milyon doları ABD'den, 2,75 milyon doları ise Brezilya'dan gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 1,22 milyon dolarlık dondurulmuş bütün tavuk ithal edilmiştir. Ancak, tavuk eti ve yumurta ithalatının, yurtiçi üretimindeki artışların paralelinde azalması beklenmektedir.⁸⁵

2004 yılında 6,65 milyon dolarlık makarna ithalatı gerçekleştiren Azerbaycan'ın ithalatında Türkiye ilk sırada yer almıştır. Türkiye'ye yakın ihracata sahip bulunan İran pazarda ikinci sırada bulunmaktadır. Azerbaycan'ın tatlı bisküvi ve gofret ithalatı 2004 yılında yaklaşık 2,41 milyon dolar olmuştur. Diğer önemli ithal ürünü ise bebek mamalarıdır. İthal edilen 2,02 milyon dolarlık bebek mamasının 0,97 milyon dolarını Rusya Federasyonu'ndan ithal edilen ürünler oluşturmuştur. Bebek maması pazarında önemli diğer ülkeler ise 0,39 milyon dolarla Avusturya ve 0,29 milyon dolarla Almanya'dır.

Yukarıda ifade edildiği gibi ülke, halkın beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak iklim koşulları ve doğal ortamın elverişli olmasına rağmen; makine-ekipman yetersizliği ve eskimesi, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması (mesela, tarımda ihtiyaç duyulan gübrenin sadece %4-5'i karşılanabilmektedir.) gibi nedenlerle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir.⁸⁶

⁸⁵ Başbakanlık Dış Ticaret., <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>

⁸⁶ **Azerbaycanın İqtisadi İcmali, Rüblük Bülleten**, TASİS Avrupa Ekspertiza Xidmeti, Bakı, İyul-Dekabr 1999, s.41; Sinan OĞAN, "**Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri**", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf. (12.03.2003).

1.3.5.2. Azerbaycan Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Aşağıda tabloda Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre sanayi ithalatında yer alan önemli başlıca ürün bilgileri yer almaktadır.

Tablo 10:Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı (1,000\$)

Ürün Tanımı	2000	2001	2002	2003	03/02
Makine ve cihazlar,parça	146,698	201,797	241,051	484,052	100,8
Demir veya çelikten eşya	53,217	73,370	186,535	319,955	71,5
Elek.makine ve aksam	109,244	91,128	93,234	168,382	80,6
Örme giyim ve aksesuar	39,819	49,144	83,975	151,602	80,5
Kara taşıt.,traktör,bisiklet,	43,181	48,001	70,940	137,030	93,2
Plastik ve plastik mamul	29,661	33,953	41,100	74,930	82,3
Mineral yakıtlar,min.yağlar	66,899	48,120	53,234	74,499	39,9
Mobilya.,reklam lambaları	26,910	29,354	31,063	64,314	107,0
Örülmemiş giyim	34,010	47,990	70,932	60,775	-14,3
Demir ve çelik	5,689	16,434	33,012	54,159	64,1
Ağaç eşya,odun kömürü	18,945	24,445	36,753	51,457	40,0
Optik,fotoğraf,sinema alet	32,220	19,880	26,200	51,147	95,2
Ayakkabılar,tozluklar	16,476	48,977	46,463	48,035	3,4
Eczacılık ürünleri	25,192	28,543	30,617	45,344	48,1
Gemiler,su taşıt araçları	10,391	1,527	6,227	45,314	627,7
Kağıt ve karton eşya	17,533	22,712	26,601	31,982	20,2
Seramik mamulleri	14,165	17,887	24,184	30,680	26,9
Parfümeri,kozmetikler	16,387	23,238	23,254	30,381	30,6
Kauçuk ve kauçuk eşya	5,672	8,352	19,981	28,456	42,4
Cam ve cam eşya	16,322	16,250	17,724	27,533	55,3
Boya,macun,sakızlar	10,872	11,725	14,350	18,389	28,1
Demiryolu araç- aksam	674	9,677	22,503	17,501	-22,2
Kimyasal maddeler	9,426	19,480	21,562	16,244	-24,7
Sabun-organik madde.	14,764	14,430	16,248	15,922	-2,0
Metal alet.,bıçakçı eşya,	7,173	8,879	9,920	13,421	35,3
Adı metal. çeşitli eşya	5,402	9,799	10,471	13,240	26,4
Halılar	10,557	7,983	9,055	12,598	39,1
Deri eşya, seyahat eşyası,	2,072	17,266	6,870	11,925	73,6
Dokun.mensucat- halı	3,961	11,466	8,535	11,709	37,2
Kitap,gazete,resim	6,397	6,418	4,736	10,809	128,2
Ham post,deri ve kösele	4	169	4,738	10,099	113,1
Alüminyum ve alüm.eşya	5,626	6,883	6,133	9,402	53,3
Kullanılmış eşya,paçavra	3,981	4,625	3,909	8,433	115,7
İnci,taşlar,madeni para	1,290	1,828	2,718	7,611	180,0
Organik bileşikler	3,281	1,915	3,689	7,413	100,9
Oyuncak,spor malz	6,248	8,800	7,571	5,905	-22,0
Gübreler	2,855	3,263	1,886	4,415	134,1
Saatler,aksam ve parça.	762	1,381	3,301	4,273	29,4
Albuminoid,tutkular,	1,851	3,166	2,261	4,041	54,8
Toplam ve Diğer	1,037,132	1,101,017	1,417,347	2,296,448	62,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre sanayi ithalatında en fazla payı % 30.6 ile makine ve ekipmanlar oluşturmaktadır. Metaller % 17.4 ile ikinci, petrol & mineral ürünleri % 11.5 ile üçüncü, kara taşıtları ve parçaları % 6.9 ile dördüncü ve kimyasallar ise % 3.8 ile beşinci sıradadır. Petrol ve doğal gaz sektörlerine yönelik yabancı yatırımların artması nedeniyle makine ve ekipman gibi sermaye mallarının, ithalattaki payı da artmaktadır.

Tablo 11: Ülkelere Göre Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı (1,000\$)

Ülke	2001	2002	2003	01/00	02/01	03/02	2003
Rusya	99,272	223,834	345,624	10,1	125,5	54,4	15,1
Türkiye	160,151	179,402	264,132	-1,5	12,0	47,2	11,5
İran	274,870	215,514	254,599	72,3	-21,6	18,1	11,1
İngiltere	52,220	83,170	226,548	4,2	59,3	172,4	9,9
Çin	10,635	93,696	203,025	411,8	781,0	116,7	8,8
Alman.	69,932	102,049	189,315	0,6	45,9	85,5	8,2
İtalya	33,662	49,375	114,967	-0,7	46,7	132,8	5,0
ABD	60,211	56,784	87,640	-68,5	-5,7	54,3	3,8
Malezya	987	1,559	78,461	110,9	58,0	4932,8	3,4
Japonya	64,626	29,768	71,662	720,9	-53,9	410,7	3,1
Hollan.	12,926	22,557	53,667	8,9	74,5	137,9	2,3
Fransa	26,292	103,649	53,265	4,5	294,2	-48,6	2,3
Kazakst.	20,253	0	44,783	138,9	-100,0	-	2,0
İsveç	9,322	10,216	34,823	-53,4	9,6	240,9	1,5
Belçika	11,901	9,697	34,004	170,4	-18,5	250,7	1,5
Norveç	2,963	27,302	28,103	-79,6	821,4	2,9	1,2
Çek	14,435	17,306	24,614	23,2	19,9	42,2	1,1
Polonya	26,228	17,783	22,265	20,9	-32,2	25,2	1,0
Kanada	2,430	1,892	19,874	2,1	-22,1	950,4	0,9
İsviçre	9,344	15,350	16,213	-63,5	64,3	5,6	0,7
İspanya	2,624	8,230	14,106	93,3	214,0	71,4	0,6
Yunan.	5,786	5,991	11,591	153,2	3,5	93,5	0,5
DiğerÜ.	120,157	138,467	80,739	12,8	15,2	-41,7	3,5
Toplam	1,101,017	1,417,347	2,296,4	6,2	28,7	62,0	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center 1999-2003

Azerbaycan'ın ihracatı kamu sektörü ağırlıklı bir yapıda olmasına rağmen ithalat genellikle özel sektör tarafından yapılmaktadır. Devlet İstatistik Komitesinin verilerine göre 2005 yılının Ocak-Nisan döneminde gerçekleştirilen ihracatın % 83'ü kamu tarafından, % 17'si ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. İthalata bakıldığında ise aynı dönemde özel sektör % 77 paya sahipken kamu % 23 paya

sahiptir. Yine aynı dönemde 4,542 gerçek ve tüzel kişi dış ticaret işlemleri gerçekleştirmiştir⁸⁷.

2003 yılı verilerine göre Azerbaycan'a yapılan ihracatta % 15.1 ile birinci sırayı Rusya alırken Rusya'yı sırasıyla % 11.5 ile Türkiye, % 11.1 ile İran, % 9.9 ile İngiltere, % 8.8 ile Çin ve % 8.2 ile Almanya izlemektedir⁸⁸.

Petrol fiyatlarındaki artış ile tetiklenen petrol gelirlerinin artması Azerbaycan ekonomisinde büyümeyi sağlamıştır ve ithalat yüksek oranlarda artmaktadır. 2004 yılında ekonominin % 10.4 büyümesinde % 62 aratan ithalatın önemli bir katkısı vardır.

Sanayideki üretimin yetersizliği nedeniyle tüketim maddeleri üretimi gerçekleştirilmeye çalışılırken mevcut sanayinin modernizasyonu ve yeni tesisler için makine ve ekipman ithal edilmektedir.

Tablo 12: Azerbaycan Sanayi İhracatının Sektörel Yapısı

Sektörler	2000	2001	2002	2003	2004	2004	2005
Petrol Ürünleri	1,465,5	2,113,6	1,927,	2,229,1	2,972,5	176,5	186,7
	84,0	91,3	88,9	86,0	82,2	70,6	70,8
Kimyasal	36,2	11,6	35,8	51,0	77,0	14,2	11,7
	2,1	0,5	1,7	2,0	2,1	5,7	4,4
Metaller	32,0	19,0	21,6	55,1	97,1	12,1	17,5
	1,8	0,8	1,0	2,1	2,7	4,9	6,6
Makine ve Ekipman	30,7	38,1	29,4	33,0	20,4	4,6	3,6
	1,8	1,6	1,4	1,3	0,6	1,8	1,4
Ulaşım Ekipman.	5,9	6,9	7,9	8,9	144,0	4,1	1,5
	0,3	0,3	0,4	0,3	4,0	1,7	0,6

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları-2005

⁸⁷ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

⁸⁸ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması., Hazırlayanlar: ŞEN- KARABAYIR-EMEK., a.g.e.

Tablo 13: Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı⁸⁹ (1,000\$)

Ürün Tanımı	2000	2001	2002	2003
Mineral yakıt, yağlar	1,001,846	1,265,832	1,426,427	1,606,465
Demir ve çelik	15,033	7,575	11,860	28,718
Plastik ve eşya	11,397	11,787	13,161	27,074
Pamuk	35,636	25,642	32,609	25,908
Kimya.mustahsallar	6,969	8,920	14,972	25,342
Alümi. ve alüm.eşya	15,025	9,826	2,059	21,125
Post.,deriler ve kösele	11,403	13,054	12,382	14,563
Reaktör.,kazan,makine	41,981	27,643	15,033	13,520
Ağaçeşya,odun kömür	3,197	2,254	2,166	6,381
Kullanılmış eşya,	2,700	2,195	3,048	5,120
Optik,fotoğraf alet	4,049	11,162	6,501	4,264
Demir veya çelik.eşya	5,943	2,702	4,333	4,200
Elek.makine ve cihaz	5,257	2,851	3,648	3,084
Hahılar	1,781	1,937	1,971	2,332
Cam ve cam eşya	926	1,806	1,530	2,204
Bakir ve bakırdan eşya	1,040	1,100	381	1,647
Traktör,motosiklet	14,410	9,361	745	1,563
Mobilya,reklam lamba	261	317	286	1,302
Adi metal alet.eşya,	1,098	1,083	730	1,131
Muh. kimyasal madde.	1,033	878	539	1,015
Toplam ve diğer	1,293,944	1,429,103	1,564,875	1,812,006

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center 1999-2003

⁸⁹ PC-TAS, International Trade Center 1999-2003-(Veriler ülkelerin Azerbaycan'a yaptığı ihracat rakamlarından türetilmiştir.)

Tablo 14: Ülkelere Göre Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı(1,000\$)

Ülke	2000	2001	2002	2003	03/02	2003
İtalya	432,48	606,072	548,65	703,191	28,2	38,8
Çek	4,083	108,681	342,88	234,381	-31,6	12,9
Alman.	214,64	241,284	255,43	214,474	-16,0	11,8
Fransa	176,18	119,292	147,23	167,679	13,9	9,3
Türkiye	89,716	76,599	60,529	118,956	96,5	6,6
Gürcis.	53,864	71,204	0	90,730	-	5,0
İran	26,688	20,095	19,765	77,361	291,4	4,3
Yunan..	7,036	12,237	5,671	36,669	-9,8	2,0
A.stury	30,887	43,092	40,654	36,669	-9,8	2,0
Çin	3,945	4,196	1,422	34,588	2332,3	1,9
Rusya	51,171	38,139	33,588	33,257	-1,0	1,8
Kazakis	9,337	10,423	0	13,239	-	0,7
İngilte.	14,840	13,990	16,273	10,307	-36,7	0,6
ABD	17,186	20,664	34,319	9,617	-72,0	0,5
İspanya	1,715	6,224	28,487	7,015	-75,4	0,4
Polonya	1,786	1,083	2,919	3,777	29,4	0,2
Hindis.	104	0	1,396	2,956	111,7	0,2
Litvan.	848	1,200	3,816	2,896	-24,1	0,2
Japonya	399	3,651	660	2,536	284,2	0,1
Belçika	287	2,796	2,393	1,983	-17,1	0,1
Norveç	52	82	163	1,613	889,6	0,1
Roman.	935	65	169	1,419	739,6	0,1
Hollan.	932	283	649	1,141	75,8	0,1
Diğer	154,82	27,751	17,796	3,468	-80,5	0,2
Toplam	1,293,9	1,429,10	1,564,8	1,812,	15,8	100,

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center

Azerbaycan ekonomisinde olduğu gibi sanayi ihracatında da en önemli ürün petroldür. 2004 yılı toplam ihracatının % 82.2'sini petrol ürünleri oluşturmaktadır. Petrol ürünlerini sırasıyla, % 4 ile ulaşım ekipmanları, %2.7 ile metaller, % 2.1 ile kimyasallar ve % 0.6 ile makine ve ekipmanlar oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında Azerbaycan'da hammaddeler dışında ihracata yönelik ciddi bir üretim bulunmadığından ihracatın büyük çoğunluğunu ham petrol, pamuk ve polietilen gibi plastik hammaddeler oluşturmaktadır. Azerbaycan'dan en fazla ithalat yapan ülke İtalya'dır. Bu ülke Azerbaycan'dan petrol ve petrol ürünleri ithal etmektedir.

1.3.5.3. Azerbaycan Traktör-Tarım Makine Dış Ticareti

Azerbaycan'a 2003 yılında 7,2 milyon Dolarlık traktör-tarım makine ve ekipmanları ithal etmiştir. Tarım makineleri ithalatı 1999 yılından itibaren artış gösterirken 2002 yılında % 39'luk bir düşüş gösterdikten sonra 2003 yılında artış eğilimine girerek % 46 artmıştır. Mevcut ithalat büyük oranda yeni kurulan bir yatırımın/tesisin ihtiyaçlarına karşılamaya yönelik makine ve ekipman ithalatıdır.

İstatistiklere bakıldığında çiftçilerin kullanımına yönelik makine ve ekipman ithalatının yapılmadığı görülmektedir. Bunu destekleyen bir diğer husus ithalatı yüksek olan kalemlerden yapılan ithalatın genelde tamamına yakının bir ülkeden gerçekleştirilmiş olmasıdır. 2003 yılında Almanya'dan "Tarla,bahçe, ormancılık, arıcılık için diğer makine-cihazlar" dan 2, 059 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2003 yılında yapılan "kümes hayvancılığına mahsus makine-cihazlar" ithalatının tamamına yakını Türkiye'den yapılmıştır⁹⁰.

2004 yılında Azerbaycan'ın Ucar şehrinde Türk tarım makineleri fuarı düzenlenmiş ancak fuardan istenen düzeyde bir netice alınamamıştır. Bununla birlikte tarım makineleri alanındaki boşluk hala devam etmektedir. Azerbaycan'daki çok ciddi ihtiyaç duyulan makine ve ekipman yetersizliği ihtiyacı şu ana kadar karşılanamamıştır. Ülkenin makine ve ekipman parkından yapılan az miktardaki bağışlar hariç ülkeye son 10 yılda makine ve ekipman ithalatı yapılmadığı görülmektedir⁹¹.

Çiftçilerin mevcut durumlarıyla bu araç ve gereçleri finanse edecek alım gücüne sahip olmaması nedeniyle Tarım Bakanlığı bu makine ve ekipmanları ithal edip bu ürünleri belirli istasyonlar kurarak çiftçilere kiralamak suretiyle kullandırmayı planlamaktadır. Tarım sektöründeki makine ve ekipman açığını gidermek için Tarım Bakanlığı tarafından ülkenin bazı bölgelerinde bölge çiftçilerinin ortak kullanacağı tarım makineleri ve ekipmanları ana istasyonlarının kurulması planlanmaktadır.

⁹⁰ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

⁹¹ PC-TAS, International Trade Center 1999-2003 Verileri

Bu çerçevede yakın bir zamanda anılan bakanlığın traktör dahil çok sayıda makine ve ekipman ithalatı yapacağı beklenmektedir. Azerbaycan'da tarım makine ve ekipmanları üretilmediğinden ve bu makinelere çok ihtiyaç duyulduğundan bu ürünlere uygulanan gümrük tarife oranları düşük düzeyde tutulmaktadır.

1.3.5.4. Azerbaycan Otomotiv Sanayi Dış Ticareti

Azerbaycan'da otomobil üretimi az olduğundan otomotiv ihtiyacının büyük kısmı ithalat ile karşılanmaktadır. Kullanılmış araba ithalatı serbesttir. Ülkede çok sayıda kullanılmış TOFAŞ ve Mercedes marka binek otomobilleri bulunmaktadır. 1989 yılında inşası yarım kalan Gence Avtomobil Zavodu (Gence Otomobil Fabrikası) Aralık 2004 itibariyle üretime başlamıştır. 2007 yılı için 2,500 adet OKA marka binek otomobili üretilmesi planlanmaktadır. Firma sadece iç piyasayı değil Gürcistan ve Orta Asya pazarını da hedeflemektedir. Otomobillerin 1,500 Adeti iç piyasaya, 500 Adeti Gürcistan'a geriye kalan kısmının ise Orta Asya ülkelerine ihraç edilmesi planlanmaktadır. Fabrikanın 5000 adet otomobil üretme kapasitesi bulunmaktadır. OKA marka otomobiller 3,350 Dolara sunulmaktadır. Üretim, Rusya'dan getirilen parçaların montajlaşmasıyla gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan İktisadi İnkişaf Nazırlığı ile Rus KAMAZ firması arasında yapılan bir anlaşmayla yılda 500 adet KAMAZ kamyonlarının montajını yapacak Azmotors Co Ltd. adlı şirket, 2001 yılında kurulmuştur. İki yıl içinde, anılan şirket 150 adet damperli kamyon satışı gerçekleştirmiştir. Ayrıca ticari araç alanında faaliyette bulunan (orta hacimli otobüsler, hafif ve ağır ticari araçlar), ancak halihazırda üretim yapmayan Bakı Avtomobil Zavodu özelleştirilmeye çalışılmaktadır⁹².

Azerbaycan'da otomotiv yan sanayisine yönelik ciddi bir üretim bulunmamaktadır. ARTAKO Filters & Radiators firması Azerbaycan'da otomotiv, sanayi filtreleri ve radyatörleri üretmektedir. Firma İtalyan OMSGROUP ve Meksikalı HAVOMEX firmalarının teknolojilerinden yararlanmaktadır. Otomotiv talebinin büyük bir kısmı Başkent Baku'den kaynaklanmaktadır. Rus ve Alman

⁹² Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

markalı araçlar satışların büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Binek arabalarında özellikle Mercedes marka araçlara yoğun bir talep olmaktadır. Rus Djiguliler ise 5-7 bin dolar civarında satılmaktadır. Ekonomideki iyileşmeye paralel olarak 1998 yılında 1000 kişiye düşen araç sayısı 35.6'dan 2003 yılında 45'e çıkmıştır⁹³.

Tablo 15: Ürün Grupları Göre Azerbaycan Oto Sanayi İthalatı (1000\$)

Ürün Grubu	2002	2003	01/00 değ	02/01değ	03/02değ
Otomobil, vagon,	53,541	88,165	43,4	71,0	64,7
Motorlu taşıtlar	3,967	19,730	140,4	-33,9	397,4
Özel motorlu taşıtlar	2,047	13,366	-12,5	94,2	553,0
Toplu taşıma taşıtlar	5,465	4,655	-72,8	268,5	-14,8
Traktörler	1,533	3,124	-45,3	-63,3	103,8
Eşya taşıyıcıları	0	74	-	-	-
Toplam	66,55	129,11	13,9	51,2	94,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Büyük otomotiv firmalarının bir çoğunun Azerbaycan'da distribütörleri bulunmaktadır. İthalat bu distribütörler aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve yine bu distribütörlere ait mağazalarda araçlar tüketiciye sunulmaktadır. Azerbaycan'ın otomotiv ithalatı sürekli artmaktadır. 1999 yılında 26 milyon dolarlık ihracat yapılırken 2003 yılında bu rakam bir önceki yıla göre % 94 artarak 130 milyon Dolara çıkmıştır.

Azerbaycan'a yapılan otomotiv ana sanayi ihracatının en önemli kalemini binek otomobilleri oluşturmaktadır. 1999 yılında toplam otomotiv ithalatında binek otomobillerinin payı % 51 iken 2002 yılında bu oran % 80'e çıkmıştır. Miktar olarak bakıldığında Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi kayıtlarına göre 2004 yılında toplam 26,252 adet otomotiv ithal edilmiştir. Bu tarihte 305 adet traktör, 569 adet toplu halde yolcu taşımağa mahsus motorlu taşıt, 21,432 adet binek otomobili, steysin vagonlar, yarış araba, 3,895 adet eşya taşımaya mahsus motorlu taşıt ve 51 adet kısa mesafe eşya taşıyıcıları (fabrika, antrepo, liman vs de) ithal edilmiştir.

⁹³ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması., Hazırlayanlar: ŞEN- KARABAYIR-EMEK., a.g.e.

Azerbaycan otomotiv ithalatını sırasıyla % 45.4 ile Rusya, % 26,7 ile Almanya ve % 6 ile Türkiye'den yapmaktadır. Toplam otomobil ithalatının % 78'i Rusya, Almanya ve Türkiye'den yapılmaktadır. Bununla birlikte, bu ülkelerin Azerbaycan'a yaptığı ihracatın artışında yavaşlama gözlenirken, diğer ülkelerden yapılan ihracatta yüksek oranlı artışlar yaşanmıştır.

Tablo 16: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Otomotiv Ana Sanayi İth (1 000 \$)

Ülke	2001	2002	2003	01/00 değişim	02/01 değişim	03/02 değişim	2003
Rusya	16,604	27,284	58,586	59,9	64,3	114,7	45,4
Almanya	14,193	23,887	34,425	-16,2	68,3	44,1	26,7
Türkiye	3,503	4,977	7,465	371,5	42,1	50,0	5,8
Çek	0	486	5,244	-100,0	-	979,0	4,1
Güney Kore	573	1,194	4,788	-11,6	108,4	301,0	3,7
ABD	238	149	4,290	36,8	-37,4	2779,2	3,3
Japonya	1,500	2,220	3,815	941,7	48,0	71,8	3,0
Gürcistan	212	0	1,932	259,3	-100,0	-	1,5
Kazakistan	211	0	1,808	111,0	-100,0	-	1,4
Fransa	723	1,575	1,376	7933,3	117,8	-12,6	1,1
Diğer	6,268	4,781	5,385	-32,4	-23,7	12,6	4,2
Toplam	44,025	66,553	129,114	13,9	51,2	94,0	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Azerbaycan'da orta sınıf çok az olduğundan otomobil talebi yüksek gelir grubundaki ve alt gelir grubundaki tüketicilerden oluşmaktadır. Alt gelir grubundaki tüketiciler genelde Lada tarafından üretilen Fiat 124 tipi Djiguli ve benzeri binek otomobillerini tercih etmektedirler. Bu otomobillerin fiyatları 5-7bin \$ aralığındadır. Binek otomobilleri ve ticari araçlarda Rus firmaları önemli pazar payına sahiptir. Yüksek gelir grubunda bulunan tüketiciler lüks model araçları talep etmektedirler. Bu araçlar içerisinde en çok Mercedes binek araçları ve Jeep'ler tercih edilmektedir. Azerbaycan'da 11.01.2004 tarihi itibarıyla 15,074 adet Mercedes binek otomobili bulunmaktadır. Mercedes binek otomobilleri Rusya ve Doğu Bloku ülkeleri dışından gelen toplam binek araçlarının %32'sini, BMW ise % 7.4'nü oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın otomotiv yan sanayi ithalatı ana sanayindeki ithalatla benzerlik göstermektedir. 2000 yılında 13.5 milyon Dolarlık ithalat yapılırken, 2001

yılında bu rakam % 26.5 artışla 17.2 milyon Dolara, 2002 yılında % 67 artışla 28.7 milyon Dolara ve 2003 yılında % 90 artışla 54.7 milyon dolara çıkmıştır. Yan sanayi ithalatında önde gelen ülkeler sırasıyla % 46.2 ile Rusya, 18.8 ile Fransa, % 8 ile Almanya ve % 7.2 ile Türkiye'dir. Sektörde faaliyet gösteren firmalar tarafından otomotiv yedek parçalarının büyük oranda Dubai, Çin ve Kore'den yapıldığı ifade edilmesine rağmen gerek Azerbaycan'ın ithalat gerekse de Birleşik Arap Emirlikleri ve Çin'in ihracat kayıtlarında böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu ülkelerden Azerbaycan'a yapılan ihracat çok düşük miktardadır. Pazar küçük olarak değerlendirildiğinden fiyat belirleyici olmakta ve önemsenmektedir. Sektörün 10-15 yıl sonra büyük bir pazar haline geleceği tahmin edilmektedir⁹⁴.

Otomotiv yan sanayi ithalatı perakende pazarındaki firmalar tarafından gerçekleştirilmekte ve tüketicilere sunulmaktadır. Pazarda sadece bir markanın ürünlerinin satıldığı mağazaların yanı sıra, bir çok markanın ürünlerinin satıldığı mağazalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, semt pazarı şeklinde organize olan ve maşın pazarı olarak adlandırılan pazarda otomotiv yan sanayi ürünleri satılmaktadır.

1.3.5.5. Azerbaycan İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti

İnşaat sektörü uzun yıllardır Azerbaycan ekonomisi için en önemli sektörlerden birisidir. Sektör, çok sayıda istihdam yaratması ve yatırımların büyük kısmının bu alanda yoğunlaşması ve milli gelire olan büyük katkısı nedeniyle büyük önem arz etmektedir. İnşaat sektörü, 2004 yılı verilerine göre GSYİH'nın % 13'nü oluşturmaktadır.

2004 yılında Azerbaycan'da 1,156.1 milyon m² konut ve işyeri inşaa edilmiştir. Bu inşaatın yaklaşık % 30'unu işyerleri oluştururken % 70'ni konutlar oluşturmaktadır. Son 10 yılda konut ve işyeri inşaatı toplamı 16 milyon m² olarak gerçekleşmiştir. Bu inşaatların önemli bir bölümü, son 3-4 yıl içerisinde gerçekleştirilmiştir. İnşaat sektöründe yaklaşık 182,000 kişi çalışmaktadır.

⁹⁴ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Tablo 17:Azerbaycan'ın Ülkelere Göre İnşaat Malzemeleri İthalatı(1000\$)

Ülke	2000	2001	2002	2003	01/00 değ	03/02değ	2003 pay
Malezya	0	0	276	77,308	-	27910,0	16,6
Türkiye	30,812	29,835	39,208	70,221	-3,2	79,1	15,1
Japonya	3,225	3,509	12,988	55,868	8,8	330,2	12,0
İran	21,586	26,202	24,787	43,893	21,4	77,1	9,4
İngiltere	4,023	10,043	10,352	40,350	149,6	289,8	8,7
Rusya Fed.	16,067	14,428	37,071	35,806	-10,2	-3,4	7,7
İtalya	3,500	6,326	10,445	30,774	80,7	194,6	6,6
Almanya	4,213	10,298	17,132	20,499	144,4	19,7	4,4
İsveç	573	1,741	671	19,019	203,8	2734,4	4,1
Belçika	0	85	474	14,292	-	2915,2	3,1
Fransa	1,696	2,806	72,037	13,767	65,4	-80,9	3,0
Hollanda	1,022	659	3,265	11,609	-35,5	255,6	2,5
ABD	749	4,617	2,760	5,163	516,4	87,1	1,1
Norveç	1,566	8	140	4,529	-99,5	3135,0	1,0
İspanya	816	965	2,110	4,372	18,3	107,2	0,9
Çek Cumh	2,799	2,931	3,245	3,478	4,7	7,2	0,7
Polonya	1,406	1,677	2,003	2,774	19,3	38,5	0,6
Romanya	530	984	2,892	2,605	85,7	-9,9	0,6
Çin	1	1,016	0	2,515	101500	-	0,5
Diğer Ülkeler	11,963	17,462	15,003	6,472	46	-57	1,4
Toplam	106,547	135,592	256,859	463,314	27,3	81,2	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

2004 yılında Azerbaycan'da yapılan yatırım miktarının 3.75 milyar \$ olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, 2004 yılının ilk üç çeyreğinde (Ocak-Eylül) yapılan yatırım miktarı 3.59 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu yatırımın 2.73 milyar \$ yabancı yatırımlar oluşturmuştur. Ekonomide yapılan yatırımların en büyük payı inşaat sektöründe yapılmıştır. 2004 yılındaki inşaat sektörüne yapılan sermaye yatırımları bir önceki yıl ile kıyasla % 68 oranında artmıştır.

İnşaat sektörü, enerji alanındaki altyapı projeleri nedeniyle 2002 yılından itibaren oldukça yüksek bir büyüme sergilemiştir. Azerbaycan'a 2004- 2008 yılları arasında 16.8 milyar Dolar yabancı yatırımın gelmesi beklenmektedir. 2004 yılının ilk dokuz ayında Azerbaycan'da yapılan inşaat işlerinin değeri 844 milyon Dolara ulaşmıştır. Bu dönemdeki işlerin % 84.1'ini yeni inşaatlar, % 12'sini tamiratlar ve % 2'sini diğer işler oluşturmuştur. İnşaat işlerinin % 72.6'sı özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'da, 2004 yılının Ocak-Eylül döneminde bir önceki döneme göre % 15,6 artış göstererek 654,000 m² alan inşa edilmiştir. 2004 yılının toplamında toplam inşaat yatırımlarının tutarı 1,364 milyon olarak gerçekleşmiştir⁹⁵.

Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı verilerine göre söz konusu yılda yüzde 43.6 üyüyen sektör, 2003 yılında yüzde 42.8, 2004 yılında yüzde 14.9 ve 2005 yılında yüzde 29.5'luk bir büyüme kaydetmiştir. Sektörün bu büyüme trendine devam etmesi ve enerji sektörünün yanısıra özel sektör tarafından finanse edilen konut, is merkezi gibi inşaat projelerinin de ağırlık kazanması beklenmektedir.

Tablo 18: Azerbaycan'ın İnşaat Malzemeleri İhracatı (1000 \$)

Ülke	2000	2001	2002	2003	03/02	2003%
İran	3,567,	2,461	2,157	9,871	357,6	75,5
Rusya .	1,041	1,318	781	903	15,6	6,9
İngiltere	341	72	1,054	604	-42,7	4,6
Kazakis.	206	160	0	589	-	4,5
Gürcistan	184	165	0	498	-	3,8
Hollanda	0	0	0	447	-	3,4
Fransa	0	0	0	159	-	1,2
Diğer Ü.	1,835	432	729	3	-99,6	0,0
Toplam	7,174	4,608	4,721	13,074	176,9	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Ülkedeki altyapının yenilenmesi ve geliştirilmesine özel önem verilmektedir. "Azerbaycan'daki küçük kasabaların su arzının geliştirilmesi" çerçevesinde 39.9 milyon Dolardan fazla kaynak bu bölgelerdeki su arzı sisteminin rehabilitasyonuna

⁹⁵ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması., Hazırlayanlar: ŞEN- KARABAYIR-EMEK., a.g.e.

tahsis edilmiştir. 2004 yılının Kasım ayında Gence ve Şeki'de 100 milyon Dolar değerinde yeni kanalizasyon sistemleri ve su kanalları inşaatı başlatılmıştır.

2003 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın toplam inşaat malzemeleri ithalatında birinci sırayı Malezya'nın aldığı görülmektedir. Malezya'nın Azerbaycan'a yaptığı inşaat malzemelerinin % 97'sini bir kalemden oluşturmaktadır. Malezya'dan 2003 yılında Azerbaycan'a 77.3 milyon dolarlık demir-çelikten diğer tüp ve boruların ihracatı gerçekleştirmiştir. Malezya'nın 2003 yılından önce Azerbaycan'a inşaat malzemeleri ihracatı bulunmamaktadır. Malezya gibi İsveç, Çek Cumhuriyeti sadece bir kalem ihracatıyla Azerbaycan pazarında pay almaktadır. Ürün çeşitliliği ve sürekliliği açısından Türkiye pazardaki en büyük pay sahibi ülkedir. Çeşitli lojistik dezavantajlarına rağmen Türkiye'nin pazardaki payı sürekli olarak artmaktadır.

1.3.5.6. Azerbaycan Tekstil ve Hazır Giyim Dış Ticareti

Azerbaycan'da yaygın bir hazır giyim üretimi bulunmamaktadır. Bu nedenle, makine halısı ve tül dışında tekstil ithalatı çok düşük seviyededir. Makine halısı ithalatında Türk ve İran halıları pazara hakimdir.

Tablo 19: Azerbaycan'ın Tekstil İthalatı (1,000 \$)

Ürün Grubu	1999	2000	2001	2002	2003
Tuller	348	3,266	10,732	6,644	9,849
Tüfte halılar,	3,708	5,098	2,200	2,828	4,214
Keçeden halı	455	792	2,421	3,385	4,189
Dok. halı. Kilim	3,117	4,583	3,165	2,538	3,882
kauçuk ip, halat	0	142	753	466	3,144
Örölmüş fitiller	58	218	1,126	171	1,442
Suni lif demet.	0	144	678	1,888	1,320
Sentet. iplik,	2,746	2,039	1,864	912	1,263
İşleme, parça,	4	2	0	537	1,208
Vatka- kırpıntı	29	362	1,897	1,136	1,164

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center, 1999-2003

Türkiye tufting halıda lider, İran dokuma ve keçe halılarda birinci durumdadır. Ülkelere göre Azerbaycan'a en fazla tekstil ihracatını İran ve Türkiye gerçekleştirmektedir.

Tablo 20: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Tekstil İthalatı (1,000 \$)

Ülke	2000	2001	2002	2003	02/01 değişim	03/02 değişim	2003%pay
İran	10,43	21,34	15,51	22,71	-27	46	59,0
Türkiye	7,853	4,357	6,804	10,04	56	48	26,1
Rusya	166	201	1,342	1,548	568	15	4,0
Belçika	104	139	99	1,376	-29	1,290	3,6
Litvany	0	0	573	1,017	-	77	2,6
Çin	94	203	604	464	198	-23	1,2
Diğer Ü	2,689	4,553	3,916	1,328	-14	-66	3,4
Toplam	21,34	30,79	28,85	38,49	-6	33	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Kayıtlı rakamlara göre Çin ve İran Azerbaycan'a en fazla hazır giyim ihracatını yapan ülkelerdir. Çin Azerbaycan'ın ithalatında % 60 paya sahipken İran % 30 paya sahiptir. Çin hazır giyim ihracatının % 86'sını örme giyim eşyası oluşturmaktadır. Dağıstan'ın hazır giyim ihtiyacı Azerbaycan üzerinden karşılandığından Azerbaycan'a yapılan hazır giyim ihracatının bir kısmı Azerbaycan üzerinden Dağıstan'a gönderilmektedir⁹⁶.

Tablo 21: Ürün Gruplarına Göre Azerbaycan Hazır Giyim İthalatı (1000 \$)

Ürün Tanımı	2000	2001	2002	2003
Örme giyim	39,819	49,144	83,975	151,602
Örülmemiş	34,010	47,990	70,932	60,775
Toplam	73,829	97,134	154,907	212,377

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Azerbaycan'da hazır giyim perakende pazarı, çok sayıda mağazanın bir arada olduğu ticaret merkezleri, semt pazarları ve markalı ürünlerin satıldığı işlek caddelerde yer alan mağazalardan oluşmaktadır.

⁹⁶ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Tablo 22: Azerbaycan'ın Ülkelere Göre Hazır Giyim İthalatı (1,000 \$)

Ülke	2000	2001	2002	2003	01/00 değ	02/01 değ	03/02 değ	2003% pay
Çin	96	6,551	71,594	127,774	6724,0	992,9	78,5	60,2
İran	55,188	75,562	68,504	63,280	36,9	-9,3	-7,6	29,8
İtalya	3,311	3,301	4,928	6,321	-0,3	49,3	28,3	3,0
Hindistan	6,298	6,386	3,000	3,715	1,4	-53,0	23,8	1,7
Almanya	1,203	2,015	2,910	3,139	67,5	44,4	7,9	1,5
Türkiye	5,910	563	1,166	3,087	-90,5	107,1	164,8	1,5
Polonya	372	1,373	1,286	1,878	269,1	-6,3	46,0	0,9
İngiltere	210	237	607	1,342	12,9	156,1	121,1	0,6
Fransa	552	600	464	617	8,7	-22,7	33,0	0,3
Diğer	689	546	448	1,224	-20,8	-17,9	173,2	0,6
Toplam	73,829	97,134	154,907	212,377	31,6	59,5	37,1	100,0

Kaynak: PC-TAS, International Trade Center,1999-2003

Hazır giyim ithalatı iki şekilde gerçekleştirilmektedir.İthalatın büyük kısmının gerçekleştirildiği yöntemde, perakendeciler bavul ticareti ile ürünleri doğrudan ithal edip kendi mağazalarında tüketiciye sunmaktadırlar. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, toptan pazarında yeterli çeşitlilikte ürün bulunmaması ve daha karlı olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci yöntemde ise toptancılar, hazır giyim ürünlerini toptan ithal edip semt pazarlarına, perakendecilere ve bir kısmını da Dağıstan'dan gelen tüccarlara satmaktadırlar. Toptan satışların büyük kısmı Bine Havaalanındaki ticaret merkezinde gerçekleştirilmektedir.

1.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Mevzuatı

Azerbaycan Cumhuriyeti dışa açık ekonomik büyüme modelini benimsemiş ve bu bağlamda dış ticaretin serbestleştirilmesi ve genişletilmesi amacıyla pazar ekonomisinin taleplerine cevap vermesine yönelik olarak dış ticaret mevzuatında

düzenlemeler yapmaktadır. Ancak, henüz dış ticaretin liberalize edildiğini söylemek mümkün değildir. Dış ticaret mevzuatında sürekli yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret işlemleri; 24.06.1997 tarihinde onaylanan Cumhurbaşkanlığı Fermanı, Katma değer Vergisi'nden Muaf Olan Malların Listesi hakkında 124 nolu Karar ve Gümrük Vergilerinin Oranları hakkında 12 Nisan 2001 tarih ve 80 nolu Kararlar çerçevesinde yürütülmektedir⁹⁷.

- **İhracat İşlemleri:** Ülke sınırları içerisinde üretilen veya ithal edildikten sonra yeni bir üretim sürecine sokularak mamul hale getirilen malların ihracı gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe yapılabilmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından yapılan veya ilgili devlet organlarından izin alınarak gerçekleştirilen ihracat işlemleri dışında kalan bütün diğer malların ihracı Gümrük Organlarına beyan edilerek gerçekleştirilmektedir.

Kredili ihracat işlemlerinde ihracatı yapan şirketin devlet şirketi veya en az %50'si devlete ait olan şirketler olması halinde, anlaşmaların mutlaka İktisadi İnkişaf Bakanlığı'na kaydedilmesi gerekmektedir. Diğer hallerde kredili ihracat Gümrük Organlarına önceden beyan edilerek gerçekleştirilebilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet kuruluşlarında üretilmiş malların ihracı ancak, üretimi gerçekleştirenlere ürün bedelleri tam olarak ödendikten sonra mümkün olabilmektedir.

Yeniden ihracat işlemlerinde ise (Reeksport) ihracat işlemleri ile ilgili yapılan anlaşmalar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası yükümlülükleri gereğince belirtilen durumlarda İktisadi İnkişaf Bakanlığı'ndan kayıttan geçirilmesi, diğer hallerde ise Gümrük Organlarına beyan edilmesi ile gerçekleşmektedir. Konsinye ticaretinde süre, malların Gümrük Organlarına beyan edildiği günden

⁹⁷ T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri, Haziran, Bakü, 2004, <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202004.DOC>

itibaren en fazla 180 gündür. Satıştan elde edilen hasılat malların satışından itibaren 10 iş günü içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'deki banka hesabına yatırılmalıdır. Geçici ihraç amacıyla gönderilen mallar Gümrük Vergileri ödenmek şartıyla gönderildikleri ülkelerde satılabilir. Aksi taktirde mallar 30 gün içerisinde tekrar geri getirilmelidir.

- **İthalat İşlemleri:** Azerbaycan Cumhuriyeti'ne gerçek ve tüzel kişiler tarafından kendi dövizleri ile konsinye veya devlet garantisine bağlı olmayan krediler hesabına yapılan ithalat işlemleri ile ilgili yapılmış anlaşmalar (Bakanlar Kurulu tarafından yapılan ve ilgili devlet organlarından izin veya lisans alınarak gerçekleştirilen ithal işlemleri hariç) Gümrük Organlarına beyan edilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir.

Gerçek ve tüzel kişiler tarafından ithal edilen malların gümrük değerlerinin kontrolü yapılmakta olup, bu işleri Gümrük Organları yapmaktadır. Bazı stratejik malların ithalatı (silah, barut, patlayıcı maddeler vs.) Bakanlar Kurulu'nun izni ile gerçekleştirilmektedir. Bartır yoluyla yapılan dış ticaret işlemlerinde, eşdeğer malların gönderilmesi ve teslim süresi en fazla 90 gündür. Mallar gönderilmediği takdirde mal bedeli mukavelede belirtilen döviz cinsi ile 10 iş günü içinde alacaklının banka hesabına yatırılmalıdır. Ayrıca, bartır işlemleri İktisadi İnkişaf Bakanlığı'nın iznine tabidir⁹⁸.

Geçici kabul işlemlerinde, ihracat ve ithalat işlemlerini yapan devlet müessesesi ise İktisadi İnkişaf Bakanlığı'ndan izin alınarak, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılması halinde ise Gümrük Organlarına beyan edildikten sonra gerçekleştirilir. Ayrıca, kuralların Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenmesi kaydıyla İktisadi İnkişaf Bakanlığı'nın izni ile sınır ticareti yapılabilmektedir. İhraç edilen malların bedelinin önceden ödenmiş olması veya

⁹⁸ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202004.DOC>

gayri kabili rücu akreditif yolu ile veyahut yetkili bankaların teminatının bulunması gerekmektedir.

- **Gümrük Vergileri:** Azerbaycan’a ithalat esnasında mal guruplarına göre nisbi olarak %0, % 0,5, %1, %3, %10, ve %15 olarak Gümrük Vergisi uygulanmaktadır. Maktu vergi oranları ise ölçü birimlerine göre (kg., lt., adet, m2, m3, cm3, metre, çift) farklılık arz etmekte ve ABD Doları ile 0.06 sentten 40 ABD Dolarına kadar çıkmaktadır. Azerbaycan Devleti Gümrük Organları tarafından asgari ithal fiyatı belirlenerek, bu fiyatın altında beyan edilen mallara belirlenmiş fiyatlar üzerinden Gümrük Vergisi uygulanabilmektedir. Bu yetki Gümrük Kanununda düzenlenmiştir.

- **Dış Ticarete Standardizasyon Uygulaması:** Azerbaycan Cumhuriyeti’nin “Tüketici Haklarının Korunması Hakkında” Kanunu gereğince uygunluk sertifikası (Standart Belgesi) olmayan ürünlerin satışı ve kullanılması yasaktır. Azerbaycan’a yabancı ülkelerden malların ithalatının yapılabilmesi için milli sertifika belgelerine uygun olarak, malların standart belgesi ve deneme protokollerinin Azerdevletstandarda takdim olunması ve bu malların milli sertifikalaştırma sisteminde testlerinin yapılması gerekmektedir. Ancak, ithal edilen mallarda BDT Ülkeleri’nin standart kurumları ile TSE tarafından verilen standart belgeleri geçerli olarak kabul edilmektedir. TSE ile Azerdövletstandard arasında yapılan anlaşma dolayısı ile Türkiye’den TSE belgesi ile gelen mallar diğer ülke mallarına göre avantajlı konumdadır⁹⁹.

⁹⁹ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202004.DOC>

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

2.1. İlişkilerin Hukuki Temelleri

Tarihi, coğrafi ve kültürel değerleri ile birbirine bağlı olan iki ülke arasında, Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren çeşitli alanları kapsayan ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. Diğer yandan yatırımcılar için önem taşıyan "Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" 09.02.1994 tarihinde, "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" 09.02.1995 tarihinde imzalanmıştır.

1.1.1. Tarım Alanında İşbirliği

Tarım sektöründe işbirliği, her iki ülke arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanan "Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokolü"ne göre yürütülmektedir. Tarım Yürütme Komitesi İkinci Dönem Toplantısı 17-21 Temmuz 2001 tarihlerinde Bakü'de yapılmış ve bir protokol imzalanmıştır. Türkiye Tarım Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) tarafından Azerbaycan'da gıda güvenliğinin sağlanması için bir proje hazırlanmıştır¹⁰⁰.

Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerine bedeli Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı'nca karşılanmak üzere, T.C. Tarım Bakanlığı, Tarım

¹⁰⁰ **Azerbaycan Ülke Raporu**, DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs -2002, s. 22

İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nce 25 ton tohumluk buğday gönderilmiş ve ekimi sırasında danışmanlık hizmeti sunulmuştur.

Azerbaycan'ın Haçmaz yöresinde bir Azerbaycan-Türkiye ortak tohum işletmesi kurulmuştur. 2005 yılına kadar arpa ve buğday tohumları üreten kurum, 2005'den itibaren mısır, ayçiçeği, soya ve diğer bitkilerin de üretimi için denemelere başlanması planlanmıştır.

T.C. Tarım Bakanlığı ve TİKA ile işbirliği içerisinde yürütülmekte olan "Avrasya Ülkelerinde Tarım Seminerlerini Araştırma ve Geliştirme Projesi" çerçevesinde Azerbaycan Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarları Revizyonu Projesi devam etmektedir.

2.1.2.Sanayi Alanında İşbirliği

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunan Türk Patent Enstitüsü'nün görev alanına giren Sınai Mülkiyet Hakları kapsamında, Türk Cumhuriyetleri Patent kuruluşları arasında işbirliğini başlatmak ve geliştirmek için 12 Kasım 1998'de Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Tacikistan arasında niyet protokolü imzalanmıştır.

2.1.3.Standartlar Alanında İşbirliği

Azerbaycan Devlet Standartlaştırma ve Meteoroloji Merkezi (Azerbaycan Standartlar Teşkilatı-AST) ile Türkiye'nin Türk Standartları Enstitüsü (TSE) arasında ilk işbirliği protokolü Aralık-1990'da imzalanmıştır.

Bu alanda en önemli gelişme 13 Haziran 1996'da imzalanan uygulama protokolüdür. Bu anlaşma ile her iki ülke, birbirlerinden veya üçüncü bir ülkeden gelen malların her iki ülkenin ilgili kuruluşlarından belge aldıkları takdirde ülkeye girişlerde Standart Teşkilatlar tarafından ayrıca bir kontrole tabi

tutulmayacağı konusunda mutabakata varmıştır. Azerbaycan kanunlarına göre ithalatta standartlara uygun belgeli mal getirme mecburiyeti bulunmaktadır. BDT ve Türkiye'den TSE belgeli mallar ülkeye geldiğinde 'Azerbaycan Standartlaştırma Metroloji ve Patent Üzere Devlet Acenteliği'ne TSE belgesini verip AZS belgesi almak zorundadırlar. TSE Azerbaycan'da ISO belgesi vermektedir. TSE'nin Azerbaycan'daki ISO belgelendirme çalışmalarının ana gayesi, kalite seviyesi yüksek mal ve hizmet üretiminin teşvik edilerek ülke ekonomisine katkı sağlanması, işletmelerde kalite anlayışının gelişerek, kârın, pazarın ve verimliliğin artması, etkin bir yönetimin sağlanması, maliyetlerin azalması, çalışanların tatmini, kaynakların optimum kullanılması, müşteri memnuniyetinin yanı sıra uluslararası geçerliliği olan sistem belgelendirme çalışmalarında Azerbaycan'da öncülük yapmaktır¹⁰¹.

1.4. Enerji Sektöründe İşbirliği

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik açıdan da dikkat çeken en önemli ekonomik işbirliği enerji sektöründedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ise ekonomik ve stratejik önem arz eden enerji sektöründeki en önemli iki projedir.

Bu iki proje dışında Azerbaycan ile işbirliği alanları arasında yer alan ve BOTAS'ın Türkiye içinde yer altı depoları hazır olana kadar Türkiye dışında depo kiralama stratejisi doğrultusunda Bakı'nın 50 km yakınında yer altı depolarının kiralanması da söz konusudur¹⁰².

Mart 2001'de Azerbaycan ve Türkiye arasında "Türkiye'ye doğalgaz satışı projesinin desteklenmesi" ile ilgili anlaşmanın imzalanması da iki devlet arasında stratejik işbirliğinin geliştirilmesi açısından ciddi bir gelişmedir. Uzunluğu 700 km,

¹⁰¹Yavuz Selim ÇELEBİ, "Türk Standartları Enstitüsü ve Azerbaycan", **Diyalog Azerbaycan İş Dünyası Dergisi**, TÜSİAB Cemiyeti, Bakü, Sayı: 16, Ağustos -2004, s22

¹⁰²Osman Nuri ARAS, Türkiye Azerbaycan İlişkileri, -Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, 2004, Tasam Yayınları, s. 177

maliyeti 2,5 milyar Dolar olacak bu boru hattıyla, Türkiye'ye 15 sene boyunca 79,7 milyar m3 doğalgaz taşınacaktır¹⁰³.

2.1.5. Turizm Sektöründe İşbirliği

Azerbaycan ve Türkiye arasında 1992'de Turizm İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan turizm sektöründe çalışan işgücü Türkiye'ye eğitim almak üzere gitmektedir. Ayrıca yapılan anlaşmalar çerçevesinde, özel şirketler tarafından Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı turlar düzenlenmektedir.

2.1.6. Madencilik Sektöründe İşbirliği

Türkiye Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü 1994-1995 yıllarında her bir ülkenin yer bilimleriyle ilgili temsilcilerinin katıldığı "Türkçe Konuşan Ülkeler Yer Bilimleri ve Madencilik Konferansı" gerçekleştirmiştir. İlgili toplantıda bütün ülkelerin doğal kaynak potansiyelleri ve madencilik faaliyetleri ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın 1/500.000 ölçekli maden yatakları haritası, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ehtiyatlar Komitesi' ile Türkiye Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü tarafından ortak çalışma olarak yayınlanmıştır¹⁰⁴.

1.7. Eğitim Sektöründe İşbirliği

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında diğer Türkiye Cumhuriyetlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim amacıyla öğrenci gitmektedir. Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim almak üzere giden öğrencilerin %11'i Azerbaycanlı'dır. Aynı zamanda Türkiyeden Azerbaycan'a eğitim

¹⁰³Dünyamalı VELİYEV, Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi** , 2001 Fasikül: 23 Cilt: 7, Sayı: 1, s.101

¹⁰⁴ARAS., Türkiye Azerbaycan İlişkileri...,s. 178

için öğrenciler gitmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra tüm sektörler gibi, Azerbaycan eğitimi de çok zor bir durumla karşılaşmıştır. Bu işbirliğinin eğitim alanında olumsuzlukların giderilmesinde önemi küçümsenmeyecek kadar önemlidir.¹⁰⁵

Azerbaycan ve Türkiye arasında eğitim ilişkileri ilk 29 Şubat 1992 imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlayarak günümüze kadar toplam 11 anlaşma ve protokol aracılığı ile düzenlenmektedir. Türkiye Azerbaycan'a 1992-2001 arası dönemde orta öğrenim alanında toplam 604, yüksek öğrenim alanında toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır¹⁰⁶.

2.1.8. Ulaştırma ve Taşıma Sektöründe İşbirliği

1 Kasım 1992 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında kapsamlı bir Kara Ulaştırma Anlaşması imzalanmıştır. Nahçıvan yolu ile direkt bağlantı sağlanmış, ancak bu Nahçıvan'dan öteye gidememiştir. Türkiye ile karayolu bağlantısı Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaktadır. Her iki ülkenin ulaştırma sektöründe karayolları büyük bir öneme sahip olsa da Azerbaycan'da demiryolları ve boruyolunun da taşımalar içinde payı kayda değerdir. Türkiye de ise karayollarından sonra deniz taşımacılığı bu ülkenin ekonomisinde önemli yer tutmaktadır¹⁰⁷.

2.1.9. Gümrük İşbirliği

İki ülke arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanan İdari Yardım Anlaşması çerçevesinde 1992, 1995 ve 2000 yıllarında (ECO ülkeleriyle birlikte) Azerbaycan gümrük çalışanları için Türkiye Gümrük Mevzuatı ve Uygulamalarının tanıtıldığı seminerler düzenlenmiştir.

¹⁰⁵ Rehman SEFEROV-Akif AKKUŞ, Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005, sayı 13, 357-376

¹⁰⁶ Nazim CAFERSOY Azerbaycan - Türkiye ilişkileri (1993 - 2000), Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=5&yazi=200>

¹⁰⁷ İSMAYILOV, Azerbaycan'da Taşımacılık Sektörü ..., s. 257-272

2.1.10. Sosyal Güvenlik Alanında İşbirliği

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Emek ve Ahalinin Sosyal Müdafaası Bakanlığı arasındaki işbirliği 1993'de başlamıştır¹⁰⁸. Sosyal güvenlik alanında iki ülke arasında 1995'de işbirliği protokolü, 1997'de İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

17 Temmuz 1998'de ise iki ülke vatandaşlarının Sosyal Güvenliklerini garanti altına alan Sosyal Güvenlik Sözleşmesi imzalanarak 9 Ağustos 2001'de yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmeyi tamamlayan İdari Anlaşma ise 6 Mayıs 2004'te imzalanmıştır. Böylece her iki ülke vatandaşlarının Sosyal Güvenlikleri karşılıklı olarak sağlanmıştır.

2. 2. Dış Ticari İlişkiler

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı; ihraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Azerbaycan'ın en önemli ticaret partnerlerinden biri olan İran'ın ihraç ürünlerinin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kalitede olması, Azerbaycan-Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkas demiryolunun kapalı olması, Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir.

Türkiye'nin bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan ile ekonomik ve ticaret ilişkilerinde üstünlüğü zaman içerisinde hem diğer ülkelerin zaman içerisinde bu pazara girmesi ve hem de yerel müteşebbislerin artık kendi ayakalrı üzerinde durmaya başlaması ile gerilemeye başlamıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ <http://www.ssk.gov.tr/wps/portal/lut/p/ s.7 0 A/7 0 DR?cpid=153>

¹⁰⁹ ARAS, ... Yatırım İmkanları, Bakü, s. 355

Tablo 23: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (1000 \$)

YIL	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ
1992	35,097,016	102,798,492	67,701,476	137,895,508
1993	33,937,700	68,206,163	34,268,463	102,143,863
1994	8,883,083	132,130,417	123,247,334	141,013,500
1995	21,777,099	161,341,579	139,564,480	183,118,678
1996	39,165,001	239,902,636	200,737,635	279,067,637
1997	58,268,274	319,701,923	261,432,649	377,971,197
1998	50,343,958	327,166,377	276,822,419	377,510,335
1999	44,003,429	248,055,693	204,052,264	292,059,122
2000	95,615,009	230,375,207	134,760,198	325,990,216
2001	78,075,381	225,214,059	147,138,678	303,289,440
2002	64,625,463	231,431,390	166,805,927	296,056,853
2003	122,607,277	315,488,303	192,881,026	438,095,580
2004	119,019,433	360,949,581	241,930,148	479,969,014
2005	246,231,558	429,539,250	183,325,692	675,752,808

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

Rusya gümrüksüz mal ihraç etmesi nedeniyle Azerbaycan'ın ithalatında önemli bir avantaja sahiptir. Kazakistan buğday ve doğal gaz nedeniyle ithalatta konjonktürel olarak ön sıralardadır. İngiltere BP nedeniyle, ABD petrol yatırımları nedeniyle Azerbaycan'ın ithalatında öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye ürün çeşitliliği anlamında önemini korumaktadır. Bavul ticareti ve sınır ticareti nedeniyle, istatistiklere tam olarak yansımaya da, iki ülke arasındaki ticaret önümüzdeki yıllarda önemli oranda artış potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 1998 yılında 1997 yılına göre yalnızca %2,3 artış göstermiştir. 1999 yılında ise Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat hacminde 1998 yılına göre %24,2 daralma olmuştur. 2000 yılı ihracatında ise 1999 yılına göre %7,2 oranında daralma gözlenmektedir.

2001 yılından itibaren Azerbaycan'da yeni gümrük vergileri yürürlüğe konmuştur. Hükümet yerli üretimi arttırmak için ülkede üretimi mümkün olan bir çok ürünün ithalatından alınan ürünün vergilerini yükseltmeye çalışmıştır. Ama bu

yönde uluslar arası akurunlarla anlaşmazlıklar vergilerin istenen seviyeye yükseltilmesine engel olmuştur¹¹⁰.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni projelerin başlamamasıdır. Başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ticaret işlemleri göz önüne alındığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin çok daha önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Kafkas ülkeleri arasında en önemli ekonomik ve ticaret ortağı olan Azerbaycan'da Türk firmalarının faaaliyetleri ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji alanlarında yoğunlaşmıştır. Ama bu faaliyetleri, haksız rekabet, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat yetersizliği, gümrük sıkıntıları gibi sorunlar etkilemekte olup, Türkiyeli işadamların sıkıntısına yol açmaktadır¹¹¹. Türkiye'nin Azerbaycan için tüm yönleriyle stratejik önemi çok yüksek olması nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde hiçbir alanda gerilemeye izin verilmemesi gerekir. Günümüzde bu konunun aktüalitesi daha da artmıştır. Şöyle ki, son dönemde hem Azerbaycan, hem de Türkiye'ye karşı baskılar artmaktadır¹¹².

2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında makina ve cihazlar, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik ürünler, kağıt ve karton, boyalar, demir ve çelik eşyalar, seramik ürünleri, mobilyalar, sabunlar ve deterjanlar, motorlu kara taşıtları, eczacılık ürünleri gibi sanayi ürünleri ve şeker ve şekerli ürünler, değirmencilik ürünleri, kakao, hayvansal ve bitkisel yağlar, sebze ve meyveler gibi gıda ve gıda sanayi ürünleri önemli yer tutmaktadır.

¹¹⁰ MEHDİYEV., "Azerbaycan.., s.26.

¹¹¹ OĞAN, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında..",

¹¹² Ali MESİMOV, Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 2001 Fasikül: 23 Cilt: 7 Sayı: 1, s.280

Tablo 24: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhrac. Önem Arz Eden Ürünler (\$)

ÜRÜN ADI	2003	2004
Kazan makine ve cihazlar,parçaları	34,580,677	40,221,464
Elektrikli makine,cihaz ve parçaları	33,556,408	34,524,762
Plastik ve plastikten mamul eşya	23,494,746	34,156,805
Demir veya çelikten eşya	18,859,980	19,712,571
Motorlu taşıt., traktör,motosiklet	8,336,657	17,468,725
Mineral yakıtlar,min.yağlar,mumlar	15,925,346	15,340,920
Kağıt ve karton,kağıt ve karton eşya	14,313,181	15,148,844
Mobilya,aydınlatma,reklam lambalar	16,139,540	11,535,048
Şeker ve şeker mamulleri	12,841,820	11,111,117
Boyacılık hulasası,boya,macun,sakızlar	10,460,363	10,914,188
Demir ve çelik	5,069,749	9,681,073
Tuz, kükürt, alçılar ve çimento	5,934,090	7,055,607
Esasını hububat,un,nişasta,	5,421,641	6,785,490
Adı metallerden çeşitli eşya	5,045,486	6,520,599
Hava taşıtları,uzay araçları,aksam	300	6,205,920
Sabun, organik maddeler,	5,653,635	6,064,037
Ağaç ve mamul eşya,odun kömürü	4,360,899	5,847,317
Halılar ve yer kaplamaları	4,138,22	5,321,636
Muhtelif kimyasal maddeler	4,692,813	5,127,663
Cam ve cam eşya	3,112,987	4,301,359
Eczacılık ürünleri	4,852,534	4,250,453
Kakao ve kakao müstahzarları	5,235,772	4,085,509
Optik,fotoğraf,sinema,tıbbi alet	3,467,439	3,931,392
Sebze,meyve, sert kabuklu konserv.	4,287,154	3,892,170
Alüminyum ve alüminyum eşya	3,335,378	3,595,487
Bakir ve bakırdan eşya	1,611,324	3,115,029
Dokunmuş mensucat,dantele,duvar halı,	3,567,247	3,056,353
Süt ve süt mamulleri,kuş yumurtaları	1,908,491	2,880,344
Pamuk	171,466	2,690,584
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuar.	1,777,245	2,550,346
Meşrubat ,alkollü içkiler ve sirke	1,018,148	2,421,466
Ayakkabılar,getrler,tozluklar vb eşya	2,119,915	2,387,358
Etler ve yenilen sakatat	2,189,265	2,347,608
Taş,alçı,çimento,amyant	2,940,035	2,327,142
İnorganik kimyasallar,organik bileşikler	1,554,297	979,905
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumurta	4,431,864	950,722
Diğer Ürünler	10,235,077	25,928,882
Toplam	315,488,303	360,949,581

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

Türkiyenin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmı gıda ürünleridir. Bu ise ileriki yıllarda iki ülke arasında ticaret hacminin azalacağı kanaatını

uyandırmaktadır ki, bu durumu aşmak için ekonomik ilişkilerde sanayi ürünleri üretimine önem vermek gerekir¹¹³.

2.2.2. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında en önemli payı (%47) mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Mineral yakıtları; ham postlar ve deriler, pamuk, plastik ürünler gibi ürünler takip etmektedir.

Tablo 25: İthalatta Önem Arz Eden Ürün Grupları (\$)

ÜRÜN ADI	2003	2004
Mineral yakıtlar,mineral yağlar	65,171,944	64,928,960
Plastik ve plastikten mamul eşya	12,383,076	22,015,467
Ham postlar,deriler ve köseleler	14,329,813	9,922,522
Pamuk	6,891,587	7,433,494
Tohum ve meyve,saman,hayvan yemi	2,795,930	2,650,649
Organik kimyasal müstahsallar	488,461	2,417,235
Alüminyum ve alüminyum eşya	15,379,078	2,024,465
Bakır ve bakırdan eşya	922,260	1,541,459
Makine ve cihazlar,aletler	825,164	1,390,349
Hayvansal müstahzarlar	661,632	860,634
Kullanılmış eşya,paçavralar	1,033,821	562,057
Şeker ve şeker mamulleri		503,531
Gıda sanayi ve döküntü.hayvan gıda.		443,779
Demir veya çelikten eşya	30,106	309,631
Demir ve çelik	283,521	297,163
Halılar ve yer kaplamaları	194,371	296,203
Odun hamurlar,selüloz maddeler	250,845	243,607
Motorlu taşıt., traktör,motosiklet	20,481	224,900
Debat boyası,macun,sakızlar	268,347	164,635
Ağaç ve ağaç mamul,odun kömürü	95,053	158,970
Elektrikli makine ve cihaz ve parçaları	235,196	153,022
Mobilyalar,reklam lambaları,	426	101,686
Muhtelif kimyasal maddeler	7,844	70,212
Vatka,keçe,mensucat,özel iplik,sicim		51,774
Örölmeye elverişli bitkisel maddeler	8,580	49,310
Diğer	329,741	203,719

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

¹¹³S. EYÜPOĞLU, “Türkiye Azerbaycanla İktisadi Elagelerini İnkişaf Ettirmek Niyetindedir”, 525’nci Gazete, 11.01.2003.

Polietilen çuvallar çok önemli bir ithalat kalemidir. 2001 yılında Türkiye’den yapılan ithalat 148,2 milyon dolar civarında idi. Daha sonraki yıllarda Azerbaycanın Türkiye’ye yönelik ham petrol ve petrol ürünleri ihracatındaki artış sonucu Türkiye’nin Azerbaycan’ın toplam ihracatı içindeki payı artmıştır.¹¹⁴

Türkiye’nin Azerbaycan’dan ithalatında 1998 yılında 1997’ye göre %13,7 azalma olmuştur. 1999 yılında ise ithalat bir önceki yıla göre %12,6 daralmıştır. 2000 yılında Türkiye’nin Azerbaycan’dan ithalatı 1999 yılının aynı dönemine göre %17,2 oranında artmıştır. Ancak 2001 yılında ithalat da daralma eğilimi göstererek %18,4 oranında klmştir. 2004 yılında ise Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatı %14 oranında artarken, Azerbaycan’dan ithalatı %2,5 oranında düşüş göstermiştir.

2.2.3. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Sektörlere Göre Dış Ticaret İlişkisi

2.2.3.1. Tarım Ve Gıda Sanayi rnleri Dış Ticareti

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki tarım ve gıda sanayi ürünleri dış ticaret hacmi 2004 yılında yaklaşık 63 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rn grubunda, 2004 yılında Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatı 58,4 milyon dolar, ithalatı ise 4,6 milyon dolar olmuştur. 1996 yılından günümüze kadar süren dönemde, Türkiye’nin Azerbaycan’a tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı en çok 142,4 milyon dolarla 1997 yılında gerçekleşmiştir. En az ihracatın gerçekleştiği yıl ise 50,8 milyon dolarla 2002 yılı olmuřtur¹¹⁵.

İhracat rakamları göz önüne alındığında, Azerbaycan’dan yapılan gıda ve tarım ürünleri ithalatının düşük tutarlarda olduğu görülmektedir. Bu rn grubunun ithalatı bahsedilen dönemde 5,7 milyon dolarla en çok 2000 yılında yapılmıştır. İthalatın en az olduğu yıl ise 1,4 milyon dolarla 2001 yılı olmuştur. İki ülkenin yakınlığı, aynı kültüre ve benzer damak zevklerine sahip olması gibi hususlar gözönüne alındığında, özellikle gıda sanayi ürünleri açısından dış ticaret hacminin oldukça düşük tutarlarda bulunduğu görülmektedir.

¹¹⁴İSMAYILOV, Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkileri, s.299

¹¹⁵ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: şEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Tablo 26:Türkiye’den Azerbaycan’a Tarım ve Gıda San. Ürün. İhrac. (1.000 \$)

ÜRÜNLER	2000	2001	2002	2003	2004
Buğday Unu	8,516	5,595	6,030	4,725	8,245
Çiklet	3,919	5,584	7,680	7,187	6,901
Saf sakaroz ve Şekerler	27,356	26,104	6,356	4,572	4,401
Canlı Mayalar	3,349	3,450	3,289	3,441	4,065
Çikolata ve Kakaolu Ürünler	2,113	3,072	3,271	3,046	2,663
Yumurta	0	429	129	1,524	2,458
Makarna	484	668	1,005	1,498	2,417
Ekmek içi Mamuller	1,248	1,177	1,353	1,322	1,826
Meyve ve Sebze Suyu	2,062	1,802	2,193	2,487	1,579
Tavuk eti ve Sakatatı	470	607	911	377	1,295
Horoz ve tavukların etleri	1,210	2,146	1,926	1260	1,201
Kakao içermeyen Şekerler	501	534	825	929	1,166
Kakao müstahzarları	701	999	1,190	1,511	1,119
Biralar	421	401	603	738	1,034
Kabuklu meyve konserv.	74	351	82	525	972
Patates	3,661	2,549	223	3,660	916
Diğer gıda müstahzarları	52	1	253	573	903
Margarin	2,113	761	3,037	250	823
Portakal(taze kurutulmuş)	69	262	461	540	821
Waffle ve gofletler	455	530	718	959	686
Kakao tozu	85	92	174	412	654
Sular alkolsüz içecekler	163	68	39	35	566
Patates(konserve edilmiş)	219	219	192	212	545
Sosisler	0	90	96	186	512
Glikoz ve glikoz şurubu	31	105	146	152	319
Domates ketçapı	32	35	138	169	277
Diğer makarnalar	219	183	348	112	260
Portakal suyu(diğer hallerde)	0	0	194	300	230
Süt ve krema	0	2	96	201	212
Limon ve tatlı limon	32	126	69	64	208
Meyve ve sebze suları	8	23	186	210	185
Süt ve krema toz,	0	0	0	0	181
Diğer alkol ve alkollü içkiler	36	22	7	32	174
Ekmek,pasta,kek,bisküvi vs	81	105	92	99	164
Toplam (diğerleri dahil)	67,278	64,918	50,829	51,210	58,396

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

Türkiye’nin 2004 yılı toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı yaklaşık 6,01 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tabloda gösterilen ürünleri kapsayan bu

grupta toplam 191 ülkeye ihracat yapılmış, 58,39 milyon dolarlık ihracat yapılan Azerbaycan bu tutarla 21. sırada yer almıştır. Toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı içinde Azerbaycan'ın almış olduğu pay yaklaşık %0,9 olmuştur. Yıllara göre değişiklikler olmakla birlikte Türkiye'nin ihracatının son beş yıldır 51-67 milyon dolar arasında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, bu grupta yer alan rnlerin Nahcivan'la önemli miktarda sınır ticareti bulunmaktadır.

Son üç yıldır artış eğiliminde bulunan Azerbaycan'a tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı 2004 yılında önceki yıla göre %14 artış göstererek 58,39 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracatın %14'n ekmeklik buğday unu oluşturmuştur.

Türkiye Azerbaycan'a 2004 yılında 8,24 milyon dolar karşılığında 31,87 bin ton ekmeklik buğday unu ihraç etmiştir. 1997 yılında 56,65 milyon dolar olarak gerçekleşen ekmeklik buğday unu ihracatı sonraki yıllarda sürekli azalmış olmakla birlikte 2004 yılında %74 artış göstermiştir. Buğday ihracatında görülen azalmanın en önemli nedenini Kazakistan'dan ithal edilen buğdayların Azerbaycan'da işlenerek un haline getirilmesi oluşturmuştur. Son yıllarda Azerbaycan'da un değirmenleri sayısında artış gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'a yönelik tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatında 2004 yılında ikinci sırada ciklet yer almıştır. Azerbaycan'a ciklet ihracatı bir önceki yıla göre %4 azalmış olmakla birlikte, tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatından %11,8 pay almıştır.

nceki yıllar incelendiğinde Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilen en önemli ürünün şeker olduğu görülmektedir. En çok şeker ihracatı 137 bin ton ve yaklaşık 30 milyon dolarla 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. şeker kanunu ile birlikte üretim kotalara bağlanması, ayrıca dünya borsa fiyatlarından şeker ihracatının sınırlanması gibi nedenlerle, bu ülkeye şeker ihracatı son üç yılda ciddi miktarlarda azalma gstermiřtir¹¹⁶.

¹¹⁶ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: şEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Azerbaycan'a şeker ihracatında bir diğer önemli konu; iki ülke arasındaki anlaşma gereği Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından Nahçıvan'da ektilen pancarın Türkiye'ye getirilerek Ağrı Şeker Fabrikasında işlenip Azerbaycan'a ihraç edilmesidir. 2003 yılında Azerbaycan'a ihraç edilen 14.144 ton şekerin 8.075 tonu, 2004 yılında ise ihraç edilen 9.920 ton şekerin 5.925 tonunu pancar karşılığı ihraç edilen şeker oluşturmuştur. Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilen tarım ve gıda sanayi ürünleri içinde bir diğer önemli kalemi maya oluşturmaktadır. 2004 yılında gerçekleşen toplam 4,15 milyon dolarlık maya ihracatının 4,06 milyon dolarlık kısmı canlı maya ihracatından kaynaklanmıştır.

Çikolata ve çikolata mamulleri ihracatı 2004 yılında yaklaşık %12 azalma göstermiştir. İhraç edilen 2,66 milyon dolarlık çikolata ve çikolata mamuller içerisinde en fazla ihracatı yapılan ürünü 0,94 milyon dolarla ekmeğe sürülerek yenilen kakaolu ürünler oluşturmuştur.

2004 yılında bir önceki yıla göre %61 artış göstererek 2,46 milyon dolara ulaşan kümes hayvanları yumurtaları ihracatının 1,53 milyon dolarını tavuk yumurtaları 0,52 milyon dolarını ise damızlık tavuk yumurtaları oluşturmuştur. Azerbaycan'a yönelik unlu mamuller ihracatı 2004 yılında önemli artışlar göstermiştir. Makarna ihracatı %61 oranında artarak 2,42 milyon dolara, tatlı bisküvi ihracatı %63 artarak 1,83 milyon dolara ulaşmıştır. Azerbaycan'a yapılan toplam bisküvi ihracatı 2004 yılında 3,35 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2003 yılında 3,07 milyon dolar düzeyinde bulunan meyve suyu ihracatı 2004 yılında %31 azalarak 2,12 milyon dolar seviyesine inmiştir. %28 artış göstererek 2004 yılında 2,75 milyon dolar değerine yükselen kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatatları ihracatının 2,50 milyon dolarını bütün ve parça halde tavuk oluşturmuştur. Son yıllarda Azerbaycan'a yapılan margarin ihracatı artış gösteriyor olsa da, toplam margarin ihracatı 1996 yılındaki 23,36 milyon dolarlık düzeyinden oldukça düşük bulunmaktadır. 2004 yılında gerçekleşen toplam margarin ihracatı 1,99 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'dan tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğine girdiği 1996

yılından bugüne en fazla 5,72 milyon dolarla 2000 yılında, en az ise 1,39 milyon dolarla 2001 yılında gerçekleşmiştir. 2004 yılı ithalatı ise %31 artış göstererek 4,62 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 27: Türkiye'nin Azerb.'dan Tarım ve Gıda San. Ürün. İthalatı (1.000 \$)

ÜRÜNLER	2000	2001	2002	2003	2004
Şeker Pancarı	2.811	206	2.923	2.754	2.651
Bağırsak, Mesane	-	889	803	662	861
Diğer Melaslar	-	-	-	-	504
Buğday Kepeği	5	-	-	-	474
Fırça, Bitkisel Maddeler	-	-	-	9	49
Şeker Pancarı, şeker kamışı	-	-	20	-	43
Cansız Mayalar	-	-	-	-	27
Mercimekler	-	-	-	-	7
Kestane	-	-	-	-	6
Nohut	-	-	241	-	1
Diğerleri Dahil	5.717	1.391	4.018	3.516	4.622

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

Tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatı genel olarak incelendiğinde, sınırlı sayıda ürünün Azerbaycan'dan ithal edildiği görülmektedir. 2004 yılı ithalatının %57'sini şeker pancarı oluşturmuştur. Önceden de bahsedildiği üzere, iki ülke arasındaki anlaşma gereği Nahçıvan'da ektilen şeker pancarları Türkiye'ye getirilerek şeker üretilmekte ve Azerbaycan'a ihraç edilmektedir. Şeker pancarından sonra en çok ithal edilen ürün ise koyun bağırsağıdır. Önceki yıllarda hiç ithalatı yapılmayan melasın 2004 yılında 504 bin dolarlık ithalatı gerçekleştirilmiştir. Yeni ithalatına başlanan bir diğer ürün ise buğday kepeğidir. 2004 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği tarım ve gıda sanayi ürünlerinin %97'sini bahsedilen bu dört ürün oluşturmaktadır.

2.2.3.2. Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Türkiye, Azerbaycan'a komşu ülkeler olan Rusya ve İran gibi Azerbaycan'ın en önemli ticari ortaklarından birisidir. Türkiye'den Azerbaycan'a 2000 yılında 163 milyon, 2001 yılında 160, 2002 yılında 180, 2003 yılında 264 ve 2004 yılında ise 345 milyon Dolarlık sanayi ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 28: Türkiye'nin Azerbaycan'a Sanayi Ürünleri İhracatı (1000 \$)

Ürün/Ürün Grubu Tanımı	2001	2002	2003	2004	03/04%
Elektrik enerjisi	20,487	15,841	14,053	13,256	-5,7
Otomobil, yarış arabaları	1,660	1,370	2,684	9,995	272,4
Demir veya çelik profiller	245	334	1,725	8,573	397,0
Demir- çelik inşaat aksamı	2,623	1,961	6,015	8,117	35,0
Plastikten tüp, boru, hortum	1,367	2,303	4,344	7,095	63,3
Elektrik için izole tel, kablo	2,845	2,675	6,718	6,394	-4,8
Diğer mobilyalar, parçaları	1,743	3,326	4,743	6,300	32,8
Seramik döşeme, taş.	3,089	5,793	4,995	6,293	26,0
Diğer hava taşıtları	0	0	0	6,200	-
Çamaşır yıkama makineleri	1,611	4,079	6,677	6,038	-9,6
Tel. telgraf için elek. cihaz.	6,229	1,680	5,327	5,821	9,3
Polimer, susuz ortamda eriyen	4,035	4,843	5,490	5,699	3,8
Plastikten mono fil, çabuk	1,398	2,305	3,590	5,603	56,1
Buzdolabı, dondurucu	2,069	3,388	4,566	5,338	16,9
Elektrikli su ısıtıcılar	2,759	3,594	4,753	4,775	0,5
Elektrik transformatörleri,	613	524	1,579	4,641	193,9
Sabun ve diğ	2,664	3,880	3,876	4,333	11,8
Tedavi-koruma ilaçları	4,623	4,705	4,713	4,309	-8,6
Polisetaller, diğer politerler,	731	1,156	2,281	4,204	84,3
Elek. devresi teçhizatı	1,243	1,894	3,160	3,881	22,8
Plastikten inş. Malzem.	1,389	1,731	2,293	3,872	68,9
Yonga pano ve levhalar	1,201	1,557	2,081	3,705	78,1
Petrol ve yağlar	1,092	991	1,836	3,513	91,3
Masa, mutfak, tuvalet, ev camı	3,278	2,379	1,249	3,238	159,3
Tüller ve diğer mensucat-	19	196	2,092	3,220	54,0
Adi metal donanım, tertibat	882	1,185	1,678	3,157	88,2
Adi metal tel, çubuk	918	1,345	2,243	3,152	40,5
Diğer	83,178	94,937	146,271	179,124	22,5
Toplam	160,294	180,590	264,206	345,376	30,7

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı - EBİM Kayıtları

Azerbaycan'a yapılan sanayi ürünleri ihracatı Azerbaycan'a yapılan Türkiye'nin toplam ihracatının % 90'nını oluşturmaktadır¹¹⁷. Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan sanayi ürünleri ihracatında 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla % 46 ve % 30 gibi yüksek oranlı artışlar kaydedilmiştir. Sanayi ihracatında en önemli kalemleri sırasıyla, % 3.8 pay ile elektrik enerjisi, % 2.9 ile binek otomobilleri, % 2.5 ile demir veya alaşımsız çelikten profiller ve % 2.4 ile demir-çelikten inşaat ve aksamı oluşturmaktadır.

¹¹⁷ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Tablo 29: Türkiye'nin Azerbaycan'dan Sanayi Ürünleri İthalatı- (1000 \$)

Ürün/Ürün Grubu Tanımı	2001	2002	2003	2004	03/04%
Petrol -mineral.üret.yağlar	42,984	28,391	65,17	73,783	13.2
Etilen polimerileri	1,766	5,866	12,34	26,498	114.7
Sığır ve at derileri-ham	8,214	8,445	10,91	8,331	-23.7
Pamuk(taranmamış)	10,148	11,771	6,892	7,638	10.8
Koyun ve kuzu ham derileri	3,986	3,486	3,374	3,543	5.0
Alkoller-halojenli sulfon.	873	723	464	2,795	502.8
İşlenmemiş alüminyum	339	-	15,25	2,024	-86.7
Arıtıl.bakir,işlenmemiş bak.	34	20	321	1,133	253.0
Dozerler,greyder,skreyper,	-	-	152	851	460.9
Çuvallar ve torbalar	-	-	1,034	495	-52.1
Bakir çubuk ve profiller	-	19	82	290	252.5
Düğümlü,sarmal halı,	208	385	182	283	55.2
Demir boru bağlantı parça.	6	-	-	280	-
Kağıt ve karton döküntü	70	91	251	256	2.2
Demir-çelik döküntü	-	-	-	251	-
Kaplamalık	-	-	82	178	118.5
fonksiyonlu makine ve cihaz	137	81	119	166	39.1
Ağır iş parçaları	3,902	119	156	121	-22.3
Ferro alyajlar	-	-	284	110	-61.4
Yardımcı tekstil makine,	-	-	-	106	-
Eşya taşı. için mot. taşıtlar	-	11	-	-104	-
Prefabrik yapılar	88	-	-	100	-
Bakir tüp ve borular	1	-	8	90	993.7
Bakir hurda ve döküntü	161	-	147	85	-42.0
Diğer	3,767	1,199	1,858	1,403	-24.5
Toplam	76,684	60,607	119,0	130,91	9.9

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı sanayi ürünleri ithalatının % 96'sını hammaddeler oluşturmaktadır. Türkiye Azerbaycan'dan 2000 yılında 89, 2001 yılında 76, 2002 yılında 60, 2003 yılında 119 ve 2004 yılında ise 130 milyon Dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ithalatında önde gelen ürünler % 56.4 ile “petrol ve bitümenli minerallerden üretilen-ham hariç-yağlar”, % 20.2 ile “etilen polimerileri (ilk şekillerde)”, % 6.4 ile “sığır ve at cinsi hayvanların derileri-ham” ve % 5.8 ile “pamuk (karde edilmemiş, taranmamış)” oluşturmaktadır.

2.2.3.3. Oto Sanayi Dış Ticareti

1996-2004 yılları arasında Türkiye'den Azerbaycan'a toplam 9,536 araç ihraç edilmiştir. Toplam araç ihracatının % 60'nı binek otomobilleri, % 20'sini özel tertibatlı motorlu taşıtlar, % 11'ini otobüsler, % 6,1'ini yük taşıtları ve % 2.1'ni diğer

taşıtlar oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın araç parkında 3,160 adet TOFAŞ otomobili bulunmaktadır. Türkiye'nin binek otomobil ihracatının büyük kısmını bu TOFAŞ otomobiller oluşturmaktadır. Azerbaycan'a ithal edilen TOFAŞ otomobillerinin büyük kısmı kullanılmış araçlardır.

Tablo 30: Türkiye'nin Azerbaycan'a Oto. Ana San. İhracatı (Adet)

Madde Tanımı	2000	2001	2002	2003	2004	Toplam
Binek tomobilleri,	55	263	272	605	2,45	5,720
Eşya taşı.mahsus taşıt.	10	110	45	132	101	586
motoru taşıtlar	7		7	1,910	45	1,971
yolcu taşımak için taşıt	10	54	158	73	57	1,054
Traktörler		1	1	1	5	130
Kısa mesafe eşya taşıyıcı.		1	4	2		75
Toplam	82	429	487	2,723	2,66	9,536

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Azerbaycan'a ihracat rakamları incelendiğinde son yıllarda önemli artışların olduğu görülmektedir. Azerbaycan'a otomotiv yan sanayi ihracatı 1999 yılında 3 milyon dolarken 2003 yılında bir önceki yıla göre % 49 artışla 4 milyon Dolar'a ve 2004 yılında % 85 artışla 6.2 milyon Dolar'a yükselmiştir. Pazar küçük olarak görülmekle birlikte hızla büyümekte olan bir pazardır.

2.2.3.4. Tarım Makineleri Dış Ticareti

Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan tarım makineleri ihracatındaki en önemli kalemi, kümes hayvancılığına mahsus makine-cihazlar oluşturmaktadır. Bu kalemin yüksek olmasının sebebi Azerbaycan'da kurulan bir tesisinin ekipmanlarının Türkiye'den karşılanması kaynaklanmaktadır. Diğer ürünlerin büyük kısmını ise 2004 yılında Azerbaycan'da düzenlenen Tarım makineleri Fuarı'na götürülen ürünler oluşturmaktadır¹¹⁸.

¹¹⁸ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: ŞEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Tablo31: Türkiye'nin Azerbaycan'a Traktör-Tarım Makine İhracatı-(1000 \$)

Madde Tanımı	2000	2001	2002	2003	2004
Kümes makine-cihazları	29	-	840	798	357
Tohum,fidan dikme, sökme mak.	2	15	12	17	151
Tırmık,ot ayık.,çalalama makin.	3	-	-	15	131
Kaldırma yükleme makine-cihaz	31	115	12	5	128
Tohum,bakla ayırma,temiz mak.	83	9	74	168	127
Çayır biçme makineleri	13	3	7	14	116
Hasat,biçme,ürünleri	-	-	-	4	109
Pnömatik elevatör- konveyör	-	11	1	114	82
Diğer traktörler	1	-	-	-	76
Tarla/bahçe pülverizatör	16	7	23	38	71
Yumurta,meyve temiz cihaz.	-	10	-	7	66
Pulluklar	1	1	2	2	66
Motorlu çim biçme makin.	8	15	9	20	35
Civciv çıkartma cihazlar	-	-	205	-	24
Kök-yumru sökme makin.	-	-	-	-	24
Kümes hayvancılığına ait makine	-	6	-	13	21
Hayvan yemeleri hazırlama cihaz.	45	-	298	145	18
Tarla,bahçe-orman.makineleri	1	-	-	-	18
Gübre yayma-saçma makine.	-	1	-	-	17
Sütçülük makine-cihazlar	34	4	-	-	16
Tarla,bahçe,ormancılık,arıcılık cihaz	1	-	205	359	12
Diğer tarla,bahçe makine	-	2	2	-	11
Ot hazırlama makine-cihaz	-	5	-	-	11
Tarım ürünleri için kurutucu	-	1	-	-	7
Diğer çim biçme makineleri	1	-	-	-	4
Süt sağma makineleri	-	-	-	-	4
Diğer harman makine-cihazları	-	12	1	3	3
Sütçülükte kullanılan makineler	-	7	-	-	-
Tarla,bahçe,orman,arıcıl.makine	-	5	46	-	-
Tarımda kullanılan tanker	-	-	4	-	-
Kombine biçer-döver	10	-	-	-	-
Toplam ve Diğer	276	230	1,745	1,720	1,71

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

2. 2.3.5. İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti

Azerbaycan inşaat malzemeleri pazarında Türkiye birinci sıradadır. Türkiye'den Azerbaycan'a 2001 yılında 31, 2002 yılında 41, 2003 yılında 73 ve 2004 yılında ise 88 milyon Dolarlık inşaat malzemeleri ihracatı gerçekleşmiştir. Azerbaycan'a yapılan inşaat malzemeleri ihracatı içerisinde en önde gelen kalemler sırasıyla % 9.7 pay ile demir veya alaşımsız çelikten profiller, % 9.2 pay ile demir-çelikten inşaat ve aksamı, % 8 ile plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb ürünler, % 7 pay ile sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karoları ve % 6.4 pay ile polimer esaslı, susuz ortamda eriyen, dağılan boya,

vernükler oluşturmaktadır. Türkiye Azerbaycan'dan inşaat malzemeleri ithalatı gerekleřtirmemektedir¹¹⁹.

Azerbaycan ekonomisindeki yüksek büyüme, petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik yabancı yatırımların artması, büyük alt yapı projelerine duyulan ihtiyaç nedeniyle Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan inşaat malzemeleri ihracatının daha da artacağı beklenmektedir.

2.2.3.6. Tekstil ve Hazır Giyim Dış Ticareti

Son iki yıl içinde Çin'den ve Uzak Doğu ülkelerinden gelen düşük fiyatlı ürünler nedeniyle Türkiye'den yapılan toplam hazır giyim ithalatında gerileme yaşanmıştır. Çinli üreticilerin hazır giyim ürünlerini çok kısa bir süre içerisinde % 80 oranlarında taklit etmeleri bu düşüşte önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle hazır giyim ürünlerinde orta sınıfa yönelik ürünlerde Türkiye rekabet avantajını yitirmeye başlamıştır. 2-3 sene öncesinde Türkiye rnleri birinci sıradayken fiyat dezavantajı nedeniyle günümüzde bu sırasını koruyamamıştır.

Tablo 32: Türkiye'nin Azerbaycan'a Hazır Giyim İhracatı (1000 \$)

Madde Tanımı	2001	2002	2003	2004	03/02değ	04/03değ
Kadın,kız için kombinezon,gecelik	5	22	376	1,000	1626,1	165,7
Erkek,erkek ocuk pijama,bornoz	8	13	555	564	4174,0	1,7
Tişrtler,fanilalar,dığer iç giyim	48	181	544	342	200,2	-37,1
Kazaklar,sveterler,hırkalar,yelek	117	161	163	327	1,0	100,5
Kadın,kız kombinezon jp,gecelik	1	99	304	313	205,7	2,9
Erkek,ocuk,ceket,blazer,pantolon	81	116	296	278	154,9	-6,3
Erkek ocuklara ait palto,kaban	22	55	64	201	17,4	212,6
şallar,eşarplar,fularlar vb	9	13	3	200	-77,9	7003,2
Erkek,erkek ocuk gömlekleri	13	68	48	179	-29,2	269,9
Kadın,kız ocuk elbise,ceketi	89	134	189	166	40,5	-12,0
Erkek,ocuk takım giysi,ceketi	5	3	33	153	1142,4	361,6
Bebek giyim eşyası ve aksesuar	3	8	65	112	743,5	72,9
Dığer	161	293	447	439	52,6	-1,8
Toplam	563	1,166	3,087	4,274	164,7	38,4

Kaynak: Dış Ticaret Müşteşarlığı

¹¹⁹ Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması, Hazırlayanlar: şEN, KARABAYIR, EMEK, y.a.g.e.

Türkiye'den yapılan hazır giyim ihracatı büyük oranda bavul ticareti ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Azerbaycan'a yapılan hazır giyim ihracatı mevcut rakamlardan çok daha fazladır. 2000 yılına kadar olan süreçte kalite kavramı olmadığından her türlü hazır giyim üretiminin satışı yapılırken bu yıldan sonra pazarın alım gücü yüksek bölümlerinde kalite ve marka bilinci oturmaya başlamıştır.

Toplumun alım gücü yüksek % 20- 30'luk kesimi kaliteli ve markalı ürünleri tercih etmektedir. Pazardaki markalı ürünlerin çok büyük bir bölümü Türk ürünleridir. Mavi Jeans, Damat gibi bir çok ünlü Türk markasının Azerbaycan'da mağazası bulunmaktadır. Bu çerçevede, pazardaki türk firmalarının paylarının artırılması ve gelecekte bu pazardaki türk firmalarının paylarının korumak için Azerbaycan'da üretime yönelik yatırım yapılmasının daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Enerji maliyetlerinin ve emek ücretlerinin çok düşük olması, Rusya dahil 6 ülkenin oluşturduğu 270 milyonluk pazara gümrük vergisi ödemedi i ihracat imkanının olması da türk firmalarının için avantaj olduğu düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA YABANCI YATIRIMLAR, BU YATIRIMLAR İÇİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ VE AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN SWOT ANALİZİ

3.1. Azerbaycan Ekonomisinde Yabancı Yatırımların Yeri

3.1.1. Genel Olarak

Doğrudan yabancı sermaye ile yalnızca fabrika ve ekipmanlar sağlanmamakta, aynı zamanda teknoloji transferi yapılmakta, yönetim ve örgütsel tecrübeler aktarılmaktadır. Kısaca yabancı sermaye her ekonomideki toplam tasarruflara dışsal bir kaynak olarak ekonomik büyüme üzerinde hızlandırıcı bir faktör konumuna sahiptir¹²⁰.

Azerbaycan'a 1994-2003 yılları arasında 12 milyar \$ civarında yabancı sermaye girişi olmuştur. A.C. Merkez Bankası ve A.C. İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 2003 yılında ülke ekonomisine 19.5 trilyon Manat (3.977,3 milyon \$) tutarında yatırım yapılmıştır. Yatırımların % 82,3'lük kısmı (3.273,3 milyon \$) yabancı sermayenin payına düşmektedir. Yabancı sermaye tutarının da %93,5'i (3.060.3 milyon \$) ekonomiye doğrudan yatırımlar, kalan kısmı ise uluslararası mali kurumlar tarafından sağlanan krediler şeklinde dahil olmuştur. 2003 yılında ülke ekonomisine doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde giren yabancı sermayenin hacmi önceki yıla göre %46,5 artmıştır¹²¹.

Azerbaycan, eski SSCB ülkeleri içinde kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım miktarının en yüksek olduğu ülkedir. 2004 yılında yatırılan sermaye hacmi %25,2 artışla, 4 milyar \$ olmuştur. Kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım miktarı yıllık ortalama 500 ABD \$ olmuştur. Yabancı sermayenin %78'i petrol

¹²⁰ İSKENDER., Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü, s.40

¹²¹ Azerbaycan Ülke Raporu, Hazırlayan: İnan KOÇAK ...,

sektörüne yatırılmıştır. 1993 - 2004 arası ülke ekonomisine 22.6 milyar \$ sermaye yatırılmıştır. (17 milyar \$ yabancı sermaye) Bakü'de faaliyet gösteren İngiltere'nin "MAİ Consulting" firmasının araştırmalarına göre, 2030 yılına kadar ise yatırımların toplamı 135 milyar dolara ulaşacaktır¹²². Azerbaycan'da mevcut rezervlerin geliştirilebilmesi, ekonomilerin teknolojik yapılarının yenilenmesi, üretim yapılarının çeşitlendirilmesi, yeni haberleşme ve ulaşım ağlarının oluşturulabilmesi içinde gerekli olan yabancı sermayenin artarak ülkeye gelmesinin sağlanması gerekmektedir.

Azerbaycan'da yabancı yatırımlar "joint venture" şeklinde, çeşitli ülkelerle ekonomik iş birliği yapılması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Yabancı yatırımda öncelikli sektörlerin başında tarım ve tarıma dayalı sanayii ve gıda sanayii gelmektedir. Bunların yanı sıra; içki şişelenmesi ve satılması, modern teknoloji ile tütün işleme, pamuk işleme ve bükme tesisleri kurulması konularında ortak yatırım projelerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yabancı sermayenin ülkeye gelmesinde siyasi ve ekonomik istikrar, yüksek kar oranı, sağlanmış olan teşvik ve yardımlar gibi faktörler önemli rol oynamaktadır¹²³. Azerbaycan'da doğrudan yapılacak yatırımlar devlet garantisi altındadır. Ortak yatırımda yabancı sermayenin payı % 30'dan fazla ise, ihracat lisansından muafiyet, yeni ekipman ücretinin vergiden düşülmesi, iki yıllık vergi muafiyeti, makine ve teçhizat ithalatında gümrük muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanınmaktadır.

Azerbaycan'da teşvik sisteminde daha belirgin teşviklerin yer almasına, kalkınmada öncelikli yörenin tespit edilmesine, piyasanın rekabete açık hale getirilmesine, uzun vadede ihtiyaç olacak sektörler için yetişmiş işgücü yetiştirme

¹²² D.A.MAMEDOV, O. A. ALİYEV, "Kontrakt Veka i ego Vliyaniye na Ekonomiceskoye Razvitiye Azerbajjanskoy Respubliki" (Asrın Kontraktı ve Azerbaycan'ın iktisadi gelişimine etkisi), **Azerbaycan 21 Esrin Astanasında**, (Ziyad Samedzade), Azerbaycan Elmler Aakademisi Neşriyatı, Bakı 1998, s. 87

¹²³ KAMALOV..., Arz Yönlü İktisat ..., s.154

üzere eğitim politikalarının gerçekleştirilmesi gibi yabancı serbaya politikalarına ihtiyac duyulmaktadır¹²⁴.

Azerbaycan'da yabancı yatırımın tam hukuki garantisi, Yabancı Yatırıma Devlet Garantisi Kanunu ve Azerbaycan Cumhuriyetinin imzaladığı uluslararası anlaşmalarla garanti edilir.

Azerbaycan hükümeti mevzuat ve yetkililerin beyanları itibarı ile yabancı sermaye girişi desteklemekte ve bu konuda oldukça istekli görünmektedir. Azerbaycan'da dış sermaye ile ilişkili münasebetler "Yabancı Sermayenin Korunması" yasası ile düzenlenmektedir. Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde yabancı yatırımın hukuki ve iktisadi ilkelerini içerir. Bu yasa ile yabancı yatırımcılara yasal alt zemin hazırlanmıştır. Yasa ile yabancı tüzel kişilerin, yabancı vatandaşların, vatandaş olmayan şahısların ve yabancı ülkelerde daimi yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşların, yabancı devletlerin, uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a yabancı yatırımcı olarak yatırım yapmasına izin verilmiştir.

3.1.2. Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Azerbaycan, kurumsal altyapısını oluşturmaya ve sınai eksikliklerini tamamlamaya çalışmaktadır. Fabrikaların birçoğu hammadde, yardımcı madde ve teçhizat temin edilememesi nedeniyle yarım kapasite ile çalışmaktadır. Ülkede özellikle petrol alanında ciddi miktarda sermaye girdisi sağlanmıştır. Son yıllarda bu miktarın azalma eğilimi gösterdiği dikkat çekmekte, yabancı sermayenin ülke ekonomisine katkısının sınırlı kaldığı görülmektedir¹²⁵.

Ülkede devlete ait küçük işletmelerin %80'i, orta ve büyük işletmelerin %20'si özel kesime devredilmiş ve devlet bütçesine 425.260 milyar manat gelir

¹²⁴Yavuz KAHRAMAN, Yabancı Girişimci Açısından Azerbaycan Ekonomisinin Swot Analizi, Diyalog, "Azerbaycan İş Dünyası dergisi, 2004, Bakü, Sayı 16, s.48

¹²⁵İSKENDER, Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü,... s. 40

sağlanmıştır¹²⁶. Ülkede yapılan ekonomik reformlar, makroekonomik istikrarın yerleşmeye başlamasını sağlamış, yatırım ortamını da giderek daha olumlu hale getirmektedir. Azerbaycan petrol ve doğalgaz gelirlerini, diğer diğer sektörlerin kalkındırılması için kullanmayı amaçlamaktadır. Bu amaç için bir fon oluşturulmuş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler ışığında Azerbaycan'da ön plana çıkan ve yabancı yatırımcılar için önemli potansiyel sektörler şunlardır;

Ticaret sektörü: Gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı tüketim malları satışı ile iştigal eden şirketleri içeren bu sektörün şirket sayısına göre oranı yaklaşık %34 olup, yatırım hacmi 300 milyon USD' yi aşkındır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 11.500 civarındadır.

Hizmet sektörü: Sağlık kuruluşları, eğitim hizmetleri, oteller, restoranlar, banka ve sigorta hizmetleri ile iştigal eden şirketlerden oluşan bu sektörün şirket sayısına göre oranı yaklaşık %26 olup, yatırım hacmi 300 milyon USD' yi aşkındır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

Sanayi sektörü: Üretim ve montaj yapan şirketlerden oluşan bu sektörün şirket sayısına göre oranı yaklaşık %19 olup, yatırım hacmi 350 milyon USD' yi aşkındır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 4.000 civarındadır.

İnşaat sektörü: İnşaat müteahhitleri, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı ile iştigal eden şirketleri içeren bu sektörün şirket sayısına göre oranı yaklaşık %11 olup, yatırım hacmi 250 milyon USD' yi aşmaktadır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 3.100 civarındadır.

Ulaşım ve Haberleşme sektörü: Telekomünikasyon, otomotiv ve nakliye, basın yayın hizmetleri ile iştigal eden şirketleri içeren bu sektörün şirket sayısına göre oranı yaklaşık %10 olup, yatırım hacmi 470 milyon USD' yi aşmaktadır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 1.650 civarındadır.

¹²⁶E. SANCAK -H. EYNALOV, *Azerbaycanda Yabancı Sermaye*, Qafqaz Üniversitesi, Bakü, 1999, s. 69-87

Gıda Sektörü : Tavuk eti, süt ve süt ürünleri, makarna, bisküvi, şekerleme, çikolata, narenciye, bira, işlenmiş gıda, et ürünleri, alkolsüz içecekler

İmalat Sektörü : Binek araçları, otomobil lastikleri , yan sanayi, bisiklet, motosiklet, beyaz eşya, kahverengi eşya, oyuncak

Kimya: Plastik ve plastik ürünleri, lastik, gübre, inşaat kimyasalları, boya ve koruyucular, kağıt ve karton, sanayi tipi temizlik malzemeleri

İnşaat Malzemeleri : Çimento, demir, kereste, elektrik malzemeleri, havalandırma sistemleri, demir-çelik boru ve dirsekler, izolasyon malzemeleri, aksesuarlar, vanaklar, prefabrik yapılar.

Sağlık : İlaç, eczacılık ürünleri, tıbbi cihazlar, dişçilik ürünleri, sarf malzemeleri,

Azerbaycan'a 2003 yılında giren doğrudan yatırımlar şeklindeki yabancı sermayenin %91,8'i (2.810,2 milyon \$) petrol sanayine, geri kalan 250,1 milyon \$ tutarındaki kısmın %88,9'u Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşaatına yönelik nakliye ve iletişim hizmetlerinin iyileştirilmesine yöneltmiştir.

Tablo 33:1994-2003 yılları Azerbaycan'a giren yabancı sermaye -(Bin\$)

Sektör/yıl	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Petrol san.	780	994	553	574	820,5	1.521	2.810,2
İnşaat	104	154	29	31	7,1	8,2	5,4
Tic.Hizmet	74	100	55	17	26,1	7,7	11,6
Nakliy.- iletişim	21	37	38	17	7,5	7,9	222,3
Diğer	40	41	42	286	199,8	224,9	10,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük bir kısmı Bakü ve yakın çevresine yönelmiştir ki, bu da ülke ekonomisinin gelişimi açısından olumsuz değerlendirilecek bir durumdur.

3.1.3. Petrol Sektörü Dışında Yatırımlar

Yabancı yatırımda direk yatırımların payı büyümüş, uluslararası kredilerin payı azalmıştır. Yatırımların büyük kısmı petrol sahasına yönelmiştir. Ama son yıllarda petrolün dışında kalan diğer alanlara yapılan yatırımlar da artış göstermektedir. Serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması kısa sürede milli ekonomi için fayda getirebilir. Bunun için dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi de gereklidir. Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin önemli istikametlerinden biri de yerel ve alt yerel ekonomik entegrasyon gruplarına katılmasıdır. Karışık müesseselerin kurulması ülkemizin gelişmesine yardımcı olacaktır. Bu ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır.¹²⁷

Tablo 34:Petrol Sektörü Dışı Yabancı Sermaye Yatırımı.-(1.000.000\$)

ÜLKELER	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Toplam	Pay(%)
Türkiye	160.3	67.8	31.6	11.8	55.6	30.4	539.2	28.61
ABD	56.7	29.8	11.2	16.9	41.4	42.8	339.9	18.04
İran	40.7	9.2	2.9	-	2.7	0.1	60.1	3.19
Almanya	2.1	6.2	1.7	1.2	1.7	0.5	34.8	1.85
Rusya	10.3	-	-	1.4	0.7	1.6	22.5	1.19
İngiltere	47.4	45.8	6.8	15.1	108.1	97.5	368.8	19.57
Bulgaristan	-	-	-	-	-	-	0.1	0.01
BAE	16.6	7.6	2.8	0.7	0.2	1	39.3	2.09
İsviçre	-	-	-	8.3	-	-	22.9	1.22
Macaristan	-	-	-	-	-	-	0.1	0.01
İtalya	-	-	-	-	-	14.7	16.7	0.89
İrlanda	-	-	-	-	-	-	2.8	0.15
Hindistan	-	-	-	-	-	-	0.2	0.01
Fransa	-	25.4	39.3	7.6	25.7	14.7	112.7	5.98
Singapur	7.6	-	-	-	-	-	11	0.58
Norveç	-	-	-	-	31.6	25.6	57.2	3.04
Japonya	-	-	16.4	4	23.7	17.4	61.5	3.26
Diğer ülkeler	118.5	18.6	5.3	12.3	27.5	3.8	194.7	10.33
TOPLAM	460.2	210.4	118	79.3	318.9	250.1	1884.5	100.0

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları-2003

¹²⁷ ANSETLİ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Petrol Sanayisinin Problemlerinin Çözüm Önerileri, **İlmi-eserler toplusu**, Bakü,1997, s.510.

Petrol dışı sektörlerde ise en büyük yatırımcı olan Türkiye'yi İran, İngiltere ve diğer ülkeler takip etmektedir. Azerbaycan ekonomisinin modernizasyonu amacıyla değişik alanlarda ihtiyaç duyulan yatırımlar özellikle altyapının modernizasyonunda, önemli bir rakama ulaşmaktadır.

Türkiye Azerbaycan'da 2003 yılı itibariyle petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ABD ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada, petrol ve doğal gaz dışı sektöre yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ise ilk sırada yer almıştır.

ABD, İngiltere, Türkiye ve Norveç Azerbaycan'a en çok yabancı sermaye getiren ülkelerdir. Türkiyeden Azerbaycana giderek faaliyet gösteren enerji sektörü dışında faaliyet gösteren firmalar: Karadağ Çimento, Castel-(biracılık), Bakü Çelik, Coca Cola, Pepsi Cola, Azercell, Bakcell, Koçbank, Bakü Otelcilik Şirketi ve Kenan İnşaat, Haznedar İnşaat gibi büyük firmaların adlarını söyleyebiliriz.

3.1.4. Petrol Sektörüne Yapılan Yatırım ve Petrol işletmelerinin İşletilmesi

3.1.4.1. Petrol Sektörüne Yapılan Yatırım

Azerbaycan enerji yatakları zengini olarak dünya ülkelerinin dikkat merkezindedir. ABD ve müttefiklerin enerji güvenliğinin artırılması, petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına serbestçe akışı suretiyle Hazar havzasının enerji bağımsızlığının sağlanması hususuna öncelik verilmektedir.¹²⁸

Yapılan bazı hesaplamalara göre Azerbaycan petrol rezervlemin 60-67 yıl içerisinde tükeneceği ifade edilmektedir. Rus uzmanlara göre ise bu süre 25-35 yıldır¹²⁹. Azerbaycan'da Petrol Sanayine yabancı sermaye tarafından yapılan yatırımların tutarı aşağıda verilen tabloda yıllara göre ayrıntılı verilmiştir.

¹²⁸ Hamdi Poyraz, "Büyük Ortadoğu Projesi", **Harp Akademileri Bülteni**, Şubat 2004, s.23.

¹²⁹ Ersan BOCUTOĞLU, **Orta Asya ve Kafkasya 'daki Durum ve Avrupa Güvenliği**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 1998, s.47.

Tablo 35: Petrol Sanayine Ülkeler ve Türkiye'nin Sermaye Yatırımları

Yıllar	Toplam Yatırım Tutarı (Milyon \$)	TPAO'nun Yatırım Tutarı (Milyon \$)
1994	137	0,36
1995	360,1	53,91
1996	518	58,23
1997	976	89,47
1998	1012	113,57
1999	881	74,25
2000	809	47,11
2001	848,2	50,10
2002	1.693	173,86
2003	2.810,2	379,14
Toplam	10.044,5	1.040

Kaynak: ACDPŞ 2004 raporu

Azerbaycan'da 2003 yılı rakamlarıyla kişi başına düşen yabancı yatırım 386.9 dolar teşkil ediyor. Petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın ekonomik gücü artmış, onun diğer ülkelerle işbirliğine etki göstermiştir. Ülkede petrol arayışı, jeoloji, uluslararası para transferleri, ulaşımdan da faydalanmıştır.

Artan petrol ve doğal gaz üretimiyle beraber yeni altyapı oluşturulmuştur ki, bununla da işsizlik sorunu belli ölçüde çözüldü. Tüm sektörlerde olduğu gibi, petrol sektöründe de yatırımlar 3 yere ayrılır. Bunlar: Direkt Yatırımlar, Krediler ve Portföy Yatırımları. Petrol alanında yatırımlar ortak şirketler kurma yolu ile de temin edilir. Petrol sanayisinde yatırım ve altyapı politikasının gerçekleştirilmesi, yatırımın yönlendirilmesi için yabancı tecrübeden istifade oluna bilir. Yabancı petrol şirketleri çoğu zaman petrol kimyasına da yatırım yapıyorlar, bu Azerbaycan'da da yapıla bilir¹³⁰.

Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren firmaları BP, Unocal, ExxonMobil, Devon Energy (Pennzoil), TPAO, Statoil, Lukoil, Itochu, Agip, Chevron, ENI, Halliburton, Schlumberger, Kvaerner, Aker Maritime ve Barmek olarak sıralayabiliriz.

¹³⁰ <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc>

Ayrıca petrol şirketlerinin çok büyük sermayelere petrol ve doğalgaz çıkaracakları düşünüldüğünde, Hazar'da dengeli, problemsiz bir statü oluşturulması ve pürüzsüz anlaşmalar ile ortaya konan ve harcanan paraların garanti altına alınması çok önemlidir. Statünün belirlenmesinin elzem bir konu olmasının altında yatan diğer önemli bir husus da; kıyıdaş devletlerin hiçbirinin bölgenin hidrokarbon kaynaklarını tek başına değerlendirebilecek yatırım imkanlarına sahip olmaması ve bu nedenle öngörülebilir bir gelecekte bu konuda dış yatırımlara, özellikle Batılı mali kurumlara ihtiyaç duymalarıdır.¹³¹

3.1.4.2. Petrol Kaynaklarının İşletilmesi

Azerbaycan'da petrol stratejisinin gelişmesinde yabancı ülkelerle bağlanan petrol anlaşmalarının da yeri vardır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (ACDPŞ) imzaladığı uluslararası petrol anlaşmaları "Production Sharing" (Hazır Ürün Bölümü) tipi anlaşmalardır. Bu tür anlaşmalar üç faktörü esas alır: Petrol alanına yatırımın yapılmasını, ürünün bölgesünü, ve vergileri. Yatırımların güvenliği Azerbaycan Cumhuriyetinin yasalarıyla sağlanmaktadır. Yatırımcıların yanı sıra yabancı yatırımcılar da yatırımları için tüm tehlikelere izin vermeyen, yapılan yatırımın neticelerini görülebilen hukuksal desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu işte müşterek müesseseler de rol alır. Yabancı yatırımcılarla beraber müşterek şirketlerin kurulması, onların tüzel ve hukuki şahıslarla birlikte tesis edilmesi, önceden yabancı yatırım olmadan tesis edilen şirketlerin hisse senetlerinin alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu zaman yabancı yatırımcıların payı teşvik amacıyla % 30'dan daha fazla olmaktadır.

Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmalarda maliyet hasıla edilen petrolün genel hacminden daha fazla olacaktır. Maliyetlerden sonra kalan karbonhidrojen kaynaklarının %50'sinden daha fazla olamaz. İhtimallere göre, otuz senede anlaşmalara göre, 1150 milyar dolarlık petrol hasılasının % 23-24'ü masraflarla eşit olacak. Geride kalan petrolün 800 milyar tonunun % 67-70'i, yani 605 milyar tonu

¹³¹Mustafa Aydın, "Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik", **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 162.

Azerbaycan’a ait olmasıdır, 275 milyar tonu ise anlaşma yapan şirketlerin olacaktır. Petrolün nakli Bakü-Supsa, Bakü-Batumi, Bakü-Ceyhan hatlarıyla gerçekleştirilecek Supsa’dır.¹³²

Bir şeyi de vurgulamakta fayda var: Azerbaycan’ın ihracat gücünün artması, ülke ekonomisine yapılan yabancı yatırımlar, tediye bilançosunun açıklarının kapatmış, ülkenin döviz birikimi artmıştır. Bununla, 2001 yılının 1 ocağına uygun verilere göre ülkenin döviz birikimi "Petrol Fonunun" aktifleri de hesaba alınmakla kendi ihtiyacına uygun ithal yapmaya imkan tanımıştır.

Azerbaycan’da 2003 yılı rakamlarıyla kişi başına düşen yabancı yatırım 386.9 dolar teşkil ediyor. Petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan’ın ekonomik gücü artmış, onun diğer ülkelerle işbirliğine etki göstermiştir. Ülkede petrol arayışı, jeoloji, uluslararası para transferleri, ulaşımdan da faydalanmıştır.

Tablo 36: Petrol Sektöründeki Yabancı Yatırımların dağılımı-(Milyon Dolar)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994/99
AIOC (I.Konsorsiyum)	----	139,8	416,3	632	598,1	341	2.127
Diğer Konsorsiyumlar	22	----	1.1	148,1	296,0	204	671
Toplam	22	139,8	417,4	780,1	894,1	545	2.798

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

1994-2000 yılları arasında Azerbaycan’da toplam 21 petrol anlaşması yapılmıştır. (Bunlardan ABD’nin BMB Oil şirketi ile yapılan “Karadağ-Çerkez-Unbakü” anlaşması iptal edilmiştir).¹³³

¹³² Timuçin KODAMAN, *Azerbaycan Petrollerinin Ulusal arası Politikadaki Önemi ve Türkiye*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.47.

¹³³ <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc>

Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmalarda maliyet hasıla edilen petrolün genel hacminden daha fazla olacaktır. Maliyetlerden sonra kalan karbonhidrojen kaynaklarının %50'sinden daha fazla olamaz. İhtimallere göre, otuz senede anlaşmalara göre, 1150 milyar dolarlık petrol hasılasının % 23-24'ü masraflarla eşit olacak. Geride kalan petrolün 800 milyar tonunun % 67-70'i, yani 605 milyar tonu Azerbaycan'a ait olmasıdır, 275 milyar tonu ise anlaşma yapan şirketlerin olacaktır.

2000 yılı sonuna kadar imzalanan 21 petrol anlaşmasında 15 farklı ülkeye ait 33 büyük petrol şirketinin ortaklığı bulunmaktadır. Söz konusu anlaşmalar kapsamında petrol yataklarındaki tahmini petrol rezervi 2-3 milyar ton ve tahmini yatırım miktarı 63 milyar \$ civarındadır. 1994-1999 döneminde petrol sektöründe gerçekleşen yabancı yatırımların yıllar itibariyle görünümü aşağıdaki gibidir.

Tablo 37: Enerji üretimi (Milyon ton)

Ürün	1997	1998 ^a	1999	2000	2001
Top. Petrol Üretimi	9.1	11.4	13.8	14.0	14.9
SOCAR	9.1	9.1	9.0	9.0	9.0
AIOC	0	2.4	4.8	5.0	5.9
Offshore Petrol Üret.	7.5	9.7	12.3	12.5	6.6
Toplam Petrol Üret.	182.5	229.0	276.8	282.9	146.6
Rafine edil. petrol	8.6	8.3	7.9	8.2	
Mazot	2.1	2.0	1.9	2.0	
Benzin	1.1	0.6	0.4	0.5	
Fueloil	3.8	4.0	3.9	4.0	
Yağ	0.1	0.1	0.1	0.9	
Elektrik(milyar kwh)	16.8	18.0	18.1	n/a	
Termik enerji	3.3	n/a	n/a	n/a	

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları

Azerbaycan'da 2005 yılında toplam karbonhidrojen üretimi 41,12 milyon tona ulaşması (27,72 milyon ton petrol ve 13,4 milyar m³ gaz), 2010 yılında ise 66,16 milyon ton karbonhidrojen üretimine (48,7 milyon ton petrol ve 17,5 milyar m³) ulaşılması beklenilmektedir.

Azerbaycan petrolü Sovyetlerin en önemli enerji kaynaklarından birine çevrilmiş, onun çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Bu gün kendi bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan yeniden kendi petrolünün sahibine çevrilmiştir. Hegelin dediği gibi, "Tarih kendi oyunlarını iki kere oynar, biri facia, diğeri komedi şeklinde". Bu deyim Azerbaycan için son yüz senelik tarih bakımından daha kabardır. Bunun için de Azerbaycan'ın petrolünü verimli bir şekilde kullanarak, kendi petrol stratejisini kurması şarttır.¹³⁴ Araştırmacılar bu sürede aşağıdaki prensiplere önem veriyorlar:

1. Petrol ve doğal gaz rezervlerimizin hacmi ne kadardır?
2. Bu kaynaklar ne zamana kadar tüketilecektir?
3. Bu kaynakları hangi tempo ve süre içinde hasıl etmeliyiz?
4. Petrol gelirleri ekonominin hangi alanlarına yatırılmalıdır ki, bu alanların gelişmesiyle ekonomik artışlar olsun, ekonomide kalkınma ve istikrar sağlansın.¹³⁵

Azerbaycan'da petrol sanayisinin gelişmesi için ülke ekonomisine yapılan yatırımlar verimli bir şekilde kullanılmalı, diğerkülelerin petrol stratejileri de araştırılmalıdır. Ülkenin bölgelerinde petrol yataklarının bulunması ve hasılatı, yatırım politikasının en önemli görevleri aşağıdakilerdir:

- Petrol hasılatı bölgelerinde petrol altyapısının tüm tesislerinin gelişmesi,
- Petrol sanayisinin üretim gücünü ve altyapı tesisatlarını gelişmesi,
- Ülkenin bölgelerinde yeni petrol yataklarının aranışı ve hasılatı¹³⁶

Hazar bölgesi (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran) 10 milyar varil onaylanmış petrol rezervlerine sahiptir. Tahmini petrol rezervleri toplamı ise 233 milyar varildir. Hazar Bölgesi'nin onaylanan doğal gaz rezervleri

¹³⁴ V. MAHARRAMOVA., **Yatırım Projelerinde Risk Değerlendirilme Metotların Geliştirilmesi-** (Petrol ve Gaz),Yayınlanmamış Doktora Tezi,BDU, Bakü, 2004, s. 45.

¹³⁵ GANCIYEV K, "Azerbaycan'da İhraç İhtiyatlarından Kullanımın İyileştirilmesi Yolları ", Kooperasiya Üniversitesi,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, Bakü, s. 142-143.

¹³⁶ Müşvik BAYRAMOV, **Çağdaş Dönemde Azerbaycan'ın Petrol Sanayisinde Yatırımlar ve Altyapı Siyasetinin Bölgesel Problemleri**,Yayınlanmamış Doktora Tezi, AZİ,Bakü, 2003, s. 67

yaklaşık olarak 170 trillion metreküp'dür¹³⁷. Şunu ifade etmek gerekir ki; Hazar bölgesinin hidrokarbon rezervleri ile dolayısıyla Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz potansiyeli ile ilgili olarak da çok farklı değerlendirmeler yapılmaktadır¹³⁸.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil¹³⁹ ton (1 milyar ton) petrol rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çirak-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon tondur. Yukarıdaki veri doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0.7'sine sahiptir¹⁴⁰.

Petrol sanayisine yatırımın özendirilmesine ülkenin vergi politikası da etki eder. Azerbaycan yabancı yatırımcılar için iyi bir ortam yaratmıştır. Petrol hasılasını yapan şirketler ve onların ortakları Azerbaycan bütçesine yalnız gelir, transit ve bonus vergilerini ödemekte yükümlüdürler. Tüm söylenenlerle beraber, Azerbaycan'da yatırımların faaliyeti için bazı engeller de vardır. Ülkenin enerji sektöründe karşılaşılan en büyük sorun ödemelerin geciktirilmesi, çoğu zaman tam ödeme yapılmamasıdır.

Enerji sektöründe yapılan reformlar bu sorunların giderilmesine yöneltilmiştir. Devlet yönetimini güncelleştirmek, enerji sektöründe devlet politikasını gerçekleştirmek amacıyla ACDPŞ, "Azerigaz", "Azerenerji", şirketlerini Cumhurbaşkanının fermanıyla "Enerji Bakanlığı"na birleştirilmiştir. "Azerigaz" ve "Azerenerji" gibi şirketler gibi ACDPŞ de anonim şirkete dönüştürülmesi ön görülmüştür. Bununla da ACDPŞ'ne yapılan yatırımların büyümesine imkan sağlanmıştır.¹⁴¹

¹³⁷İ. T. AKBAROV, "The Role And Economic Importance of Caspian Sea Region", **Materials of the International Conference on a Theme Caucasus and Central Asia During Globalization**, Baku, 2003,

¹³⁸İBADOLU, "Azerbaycan'ın Kalkınma Stratejisinde...", 15 Ekim-2002, s.73.

¹³⁹Not: 1 ton = 7,33 varil; 1 trilyon küp metre = 35,33 trilyon küp feet.

¹⁴⁰Sevil YILDIRIM, **Dünyada ve Türkiye'de Petrol**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos-2003, ss.4-5.

¹⁴¹BAYRAMOV., "Muasır Dövürde Azerbaycan'ın, s.10

1.4.3. Petrol Sanayisinin Sorunları ve Sakıncalar

Petrol sektörüne yatırımların yapılması için özelleştirilmenin de rolü büyüktür. Bu yönde de çalışmalar yapılmıştır. "Enerji Sektörünün Özelleştirilmesi"ne dair (22 mart, 2001) fermanla ACDPŞ, Azerigaz, "Azernerji"nin bazı teşkilatları özelleştirilmeye çıkarılmıştır. Azerbaycan'ın petrol sanayisine yapılan yatırımların akışı bir daha onu gösteriyor ki, ülkede yabancı yatırıma dayalı gelişmeler olmuştur¹⁴².

"Üretim Paylaşımı" türlü anlaşmalar çağdaş dünyada çok fazla kullanılmıyor. Bunun sebebi yapılan anlaşmaların ülke ekonomilerine çok büyük zarar yetirmesidir. Örneğin Rusya'da "Milli Duma" bu tür anlaşmaları yasaklamış durumundadır. Bu tür anlaşmaların yabancı petrol şirketleri için çok cazip olduğu açıkça görülmektedir. Çabuk değişen konjoktürde ekonomik risklerden özgür kalmak, yatırım konusunda nerdeyse istediklerini yapmaya hakim olan petrol şirketleri için "Üretim Paylaşımı Antlaşması" bir altın antlaşma haline geliyor.¹⁴³

Petrol sanayisinin gelişiminde "DETLİ", "AZNSETLİ" gibi Enstitülerin, "Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi"nin büyük önemi vardır. Ama son senelerde burada sorunlar yaşanmış, mevcut potansiyel tam şekilde kullanılamaz olmuştur. Petrol yatırımında bu sahaların da dikkate alınması gereklidir. Tüm söylenenleri de dikkate alırsak petrol sanayisinin altyapısında petrol makine yapımı, petrol kimyası, ilmi araştırmalara da yatırım yapılması gereklidir. Bundan başka gelişim petrol ülkelerinde olduğu gibi petrol sanayisinin altyapısının gelişim temposu kendisi ile eşit olmalıdır.¹⁴⁴

Önemli eksiklerden birisi de ülke iktisadiyyatının ana sahalarından olan kimya və petrol-kimya sanayisinde yatırım yetersizliği sebeplerinden yatırım

¹⁴²Ali ALİYEV, "Azerbaycan Respublikasının Xarici İktisadi Elagelerin Statistik Tedgigi." Doktora Tezi. Bakü, 2004, s 71.

¹⁴³Elmar MEMMEDOV, "Petrol Anlaşmalarının Getirdiği Olumsuzluklar", Monitor, Bakü, 2003 s. 13.

¹⁴⁴İngilab AHMEDOV. "İqtisadiyyat Ve Maliye Üzerinde Kurulmuş Dünya", "Ayna Metbuat Evi", Bakü, 2002, s. 13

prosesinin teşkili serbest piyasa sisteminin keskin talebine hala cevap verememektedir¹⁴⁵.

3.2. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları

Bağımsızlığına kavuştuğu yıldan itibaren, Türk iş adamları Azerbaycan'a yatırım yaparak her iki ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunma bilinci ile önemli teşebbüslerde bulunmaktadır. Türk firmalarının toplam yatırım miktarının, 1,6 milyar \$'ın çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. ABD, İngiltere, Türkiye ve Norveç Azerbaycan'a en çok yabancı sermaye getiren ülkelerdir. Azerbaycan'a, Petrol sektörünün dışında en çok yabancı sermaye Türkiye'den gelmiştir.¹⁴⁶

Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycan kaynaklı yaklaşık 100 civarında firma bulunmaktadır. Bu firmaların çoğu hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların toplam sermayesi 5 milyon ABD Doları civarındadır. Bu tutar içersinde Azerbacan kaynaklı sermayenin payı %85'in üzerindedir. Türkiye'de yatırım yapan Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içersinde Azerbaycanlı işadamları hem firma sayısı hem de sahip oldukları sermaye miktarı açısından ilk sırayı, BDT ülkeleri olarak ele alındığında ise Rusya Federasyonundan sonra ikinci sırayı almaktadır.

Kafkas ülkeleri arasında Türkiye'nin en önemli ekonomik ve ticaret ortağı olan Azerbaycan'da Türk firmalarının faaaliyetleri ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji alanlarında yoğunlaşmıştır. İş Konseyi Türk firmalarının imalat sanayiinde yatırım yapmalarını özendirmek üzere faaliyet göstermektedir. Ayrıca, Türk firmalarının üçüncü ülke firmaları ile birlikte Azerbaycan'da yatırım yapmaları için çalışmalar sürdürülmektedir.

¹⁴⁵Tərbiz ALİYEV, Azərbaycanın Kimya Və Neft-Kimya Sənayisində İnvestisiya-İnnovasiya Meylinin Gücləndirilməsi Zəruriliyi, Gəfəz Universiteti, **Globallaşma Prosesində Kafkaz Və Mərkəzi Asya İqtisadi və Beynəlxalq Münasibətlər, II Beynəlxalq Konqresi** Bakı, 2007, 2-5 Mayıs

¹⁴⁶K.S.ABDULLAYEV, "Avrupa İstegrasiya Kontekstində Azərbaycan'ın Nakliyat-Transit Potansiyeli". Bakü, **İqtisadiyat və Audit Dergisi**, 2005, s. 5.

3.2.1. Azerbaycan Ekonomisinde Türkiye Yatırımlarının Yeri

Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a Türk şemsiyesinin katkısı önemli boyutlardadır. Türk müteşebbisleri daha çok petrol sektörü dışındaki alanlara yaptıkları yatırımlarla dikkat çekmektedirler. Azerbaycan'daki Türk yatırımcılar ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firma ların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta alık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, ulaşım, haberleşme, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren 2500 yabancı şirketin, 800'den fazlası Türk sermayelidir. Bunlardan 380'inin tamamı Türk sermayeli, 370'i Azerbaycan-Türkiye ortaklığı, 60'ı ise temsilcililiktir. Türk firmalarından 300'den fazlası fiili olarak faaliyet göstermektedir.

Türk iş adamları modern oteller, bankalar, sigorta şirketleri, üretim ve eğitim kurumlarını Azerbaycan'a kazandırmada ilke imza atmışlardır. Katma değeri Azerbaycan'ın Gayri Safi Milli Hasılasının %7'sini oluşturan Türkiye sermayeli şirketler Azerbaycan ekonomisine istihdam açısından önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın devlet bütçesi içinde Türk sermayesinin %6 oranında bir paya sahip olduğu da görülmektedir. Türkiye sermayedarları tarafından Azerbaycan'da açılan işletmelerde 40-45 bin civarında Azerbaycan, 5 bin civarında ise Türkiye vatandaşı istihdam edilmektedir¹⁴⁷.

Ziraat Bankası'nın ortaklığı ile kurulan "Azer-Türk Bank" bankacılık alanındaki işbirliğinin ilk örneğidir. Türk sermayeli Koçbank ve Cıbank, Günay

¹⁴⁷ **Diyalog İş Dünyası Dergisi**, TÜSLAB Cemiyeti. Sayı:10. Ekim-2001,

Anadolu Sigorta ve Başak tnam Sigorta finans sisteminde hizmet veren kuruluşlar arasında yer almaktadır.

Türk şirketleri aynı zamanda Bakü'den Gürcistan sınırına uzanan yolun yeniden inşasında da önemli rol oynamaktadırlar.

Ancak son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret hacminde azalma yaşanırken, bir yandan da Azerbaycan'a Türkiye'nin yaptığı yatırımların hacminde gerileme ve Türk sermayeli işletmelerin sayısında azalma görülmektedir. Örneğin, 1997 yılında yapılan toplam yatırımlar içinde Türkiye'nin payı %14 olmasına karşın, 2001 yılında bu oran %7.6 olmuştur.

Kısaca Türkiye sermayesi, yabana sermaye olmaktan çok “bir millet iki devlet” ifadeleriyle bağdaşacak şekilde dost ve kardeş sermaye olarak Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine ve dünya ekonomisine entegre olmasına hız kazandırmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan Tarım Bakanlığı 2015 yılından sonra yurt dışından gıda ürünlerinin ithalini sona erdirmek istemektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerin büyük bir kısmı ise gıda ürünleridir. Bu durum, iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin zamanla daha da azalacağı sonucunu doğuracaktır. İki ülke arasında ticaret hacminin azalmaması, daha da önemlisi arttırılabilmesi için, ekonomik ilişkilerde daha çok sanayi sahasını geliştirmek gerekmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Azerbaycan, kurumsal altyapısını oluşturmaya ve sınai eksikliklerini tamamlamaya çalışmaktadır. Fabrikaların birçoğu hammadde, yardımcı madde ve teçhizat temin edilememesi nedeniyle yarım kapasite ile çalışmaktadır. Hammadde ve sermaye temini Türk firmalarının faaliyetleri için imkan yaratmaktadır.

Ülkede yapılan ekonomik reformlar, makroekonomik istikrarın yerleşmeye başlamasını sağlamış, yatırım ortamını da giderek daha olumlu hale getirmektedir. Azerbaycan petrol ve doğalgaz gelirlerini, diğer-diğer sektörlerin kalkındırılması için

kullanmayı amaçlamaktadır. Bu amaç için bir fon oluşturulmuş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Öte yandan Türk müteşebbisleri için, ülkede piyasa mekanizmasına yönelik hukuki altyapı yetersizliği ve ülkenin bürokratik yapısından kaynaklanan ciddi politik risk sorunları bulunmaktadır. Ancak Türk iş adamlarının ve diğer yabancı ülke iş adamlarının Azerbaycan'da yatırım yapabilmeleri için gerekli yatırım iklimi son zamanlarda yapılan düzenlemelerle her geçen gün daha da olumlu bir atmosfere bürünmektedir.

Böylece, Türk iş adamlarının Azerbaycan ekonomisindeki etkinliğinin, bundan sonraki dönemde hem büyük hem de küçük ve orta ölçekte yapılacak yatırım ve açılacak işletmelerde daha da artması denmektedir.

Elbette 'Bakü-Tiflis-Ceyhan' petrol ve 'Bakü-Tiflis-Erzurum' doğal gaz boru hatlarının Azerbaycan ve ekonomisinin de gözlenecek olumlu gelişmelerin yanı sıra, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler de artacaktır. Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi doğrultusunda Ocak-2003'de borular Azerbaycan'a getirilmiş ve borular dizilerek 2006 yılında petrol pompalanmaya başlanmıştır. Şahdeniz doğal gazı ise Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile 2007 yılında Türkiye'ye ulaştırılması beklenmektedir.

Öte yandan Türkiye siyasi hayatına gelen istikrar ile birlikte ekonomide gözlenen istikrar ve gelişme sürecinin, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilere ve Türkiye sermayesinin Azerbaycan'a akınına olumlu etki edeceği gözlenmektedir.

Avrupa-Kafkas-Asya ulaşım koridoru iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacaktır. Azerbaycan demir yolunun Türkiye demir yolu ile birleştirilmesi hedeflenmektedir. Kars Ahalkalaki demir yolunun inşası ile bu hedefe ulaşılmış olacaktır. Her iki ülke bu projenin hayata geçirilmesini arzu

etmektedir. 2005’de demir yolunun projelendirilmesine başlanması ümit verici olmuştur.

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinde geçen süre içerisinde de, ilişkiler için sağlam bir temel oluşturmak üzere, hukuki altyapının oluşturulmasına öncelik verilmiştir. Bundan sonraki süreçte ise, ekonomik ilişkilerin ve işbirliğinin dinamik bir anlayışla, daha kapsamlı projelerle, karşılıklı çıkar ve ortak menfaatler çerçevesinde geliştirilmesi ve artırılması sağlanmalıdır.

Başta tarım, turizm, sanayi, finans, ulaşım, haberleşme, inşaat olmak üzere çeşitli sektörlerin Azerbaycan’da gelişmesi için Türk iş adamlarını büyük görevler beklemektedir. Diğer Orta Asya cumhuriyetleri için köprü konumunda olduğu da dikkate alındığında, Türkiye bakımından Azerbaycan’ın önemi bir kat daha artırmaktadır.

Türkiye’nin başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya ve Orta Asyaya dönük politikasında öncelik vermesi gereken noktalar ise şöyle sıralanabilir:

1. Bölge ülkelerini kapsayacak ortak kalkınma işbirliği stratejilerinin geliştirilmesine,
2. Bölgeye yönelik Sigortacılık Birliğinin kurulmasına,
3. Bölgede çalışacak uluslararası bir tahkim sisteminin kurulması na,
4. Eximbank kredileri verilirken yatırımcıların bölgedeki gayri men kullerinin de ipotek olarak kabul edilmesine,
5. Kars-Tiflis demir yolunun kısa sürede tamamlanmasına,
6. Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret hacminin, bilgi ve teknoloji akışının artmasına,
7. Ticaret hukuku, vergi hukuku, icra-iflas hukuku, rekabet hukuku ve sermaye piyasası hukuku altyapısının geliştirilmesine destek vermektir.

Ülkede petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Azerbaycan’ın sahip olduğu rezervleri işletmek amacı ile bugüne kadar oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO pay sahibidir (Azeri-Çırac-Güneşli sahasında % 6.75, Şah Denizi Sahasında % 9, Kürdaşı

Sahasında %5 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10-Offshore). Ayrıca, iki özel Türk şirketinin (PET Holding ve Atilla Doğan İnş Ltd.) Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları müşterek müesseseler karada petrol çıkarmaktadırlar (Mişovdağ ve Hilli Babazanan sahaları)¹⁴⁸.

Azerbaycan'da irili ufaklı 50'den fazla Türk Müteahhitlik firmasının üstlenmiş olduğu toplam taahhüt miktarı yaklaşık 650 milyon Dolardır. Bakü Uluslararası Havalimanı ve A.C. Merkez Bankası binası gibi önemli prestij binalarının yer aldığı işlerin büyük kısmı başarıyla tamamlanarak teslim edilmiştir. Bu sektörde yaklaşık 3000 kişi istihdam edilmekte olup, bunların % 70'i Azeri vatandaşdır. Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk sermayeli 5 banka ve 3 sigorta şirketi bulunmaktadır.

3.2.2.Türk Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

3.2.2.1. Sanayi Sektörü

Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, akü v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19'dur. Yatırım hacmi yaklaşık 410 milyon dolardır. Şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

3.2.2.2.Ticaret Sektörü

Türk yatırımları bu sektörde daha çok gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmaktadır. Ticaret sektörünün şirket sayısına göre oranı %30'tür. Yatırım hacmi yaklaşık 370 milyon dolar olan şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 16.000 civarındadır.

¹⁴⁸ Azerbaycan Ekonomik Başkanlığı, "Azerbaycan Ekonomisine Yöneltilmiş Yabancı Yabancı Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor, Bakü, 2002

3.2.2.3. Hizmetler Sektörü

Hizmetler sektöründeki Türk yatırımcılarının oranı, şirket sayısına göre %26'dır. Sağlık eğitim, otel, restaurant, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yapılan yatırım hacmi yaklaşık 310 milyon dolardır. Hizmet sektöründeki işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

3.2.2.4. Ulaşım Ve Haberleşme Sektörü

Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %10 bir dilimi oluşturmaktadır. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolardır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 6.000 civarındadır.

3.2.2.5. İnşaat Sektörü

Müteahhitlik, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı alanlarında Türk yatırımlarının oranı, faaliyet gösteren şirket sayısına göre %11'dir. Toplam yatırım hacmi 360 milyon dolar olan Türk sermayeli işletmelerde yaklaşık 6.000 kişi istihdam edilmektedir.

3.2.2.6. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Bu sektörün faaliyet gösteren şirket sayısına göre oranı %4'tür. Tarım ve hayvancılık sektöründeki toplam Türk sermayesi ise 70 milyon dolar civarındadır. Sektörde istihdam edilen işçi sayısı ise yaklaşık 3.000 kişidir.

3.2.2.7. Petrol Sektörü

Azerbaycan'ın yabancı sermayeye açılan petrol ve doğal gaz sahasında yapılan uluslararası konsorsiyumların dördünde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) yer almaktadır. TPAO, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin

İşletilmesi için hazırlanan ve toplam yatırım hacmi; 11 milyar dolar olan (Azeri, Çıracık ve Güneşli) projede %6.5; 4.1 milyar dolar olan Şah Deniz projesinde %9.0; 2.5 milyar dolar olan Kürdaşı sahasında %5; 10 milyar dolar olan Araz-Alov-Şerq sahasında ise %10 oranında pay almıştır. Türkiye Azerbaycan’da 2005 yılı itibariyle petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ABD ve İngiltere’den sonra üçüncü sırada, petrol ve doğal gaz dışı sektöre yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ise ilk sırada yer almıştır¹⁴⁹.

Söz konusu projeler çerçevesinde Türkiye’nin 2004 yılı sonu itibariyle yaptığı yatırım hacmi 2 milyar doların üzerindedir. Ayrıca Pet Holding ve Atilla Doğan isimli iki özel Türk Şirketi, Azerbaycan Devlet Petrol şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları ortak şirketler (Joint Venture) ile karada petrol çıkarmaktadırlar. Azerbaycan’ın ekonomik kalkınmasında önemli bir mesafe alınmasını bekleyen Türk iş adamlarının Azerbaycan ekonomisinin petrol dışı sektörlerine yaptığı yatırım tutarı toplamı ise 2 milyar dolar civarındadır.

T.P.A.O’nun Bakü Temsilciliğinden alınan bilgilere göre, T.P.A.O’nun 1994-2003 yılları arasında Azerbaycan’daki toplam yatırım tutarı 1.040.000.000 \$’a ulaşmıştır. 2004 yılında T.P.A.O’nun 486.020.000 \$ yatırım yapması öngörülmektedir. Gerçekleştirdikleri yatırımlarla Türk iş adamları, petrol dışı sektörlerde en çok sermaye yatıran yabancı yatırımcılardır. Petrol dışı sektörlerde yapılan yatırımlar içerisinde Türkiye’nin payı iki milyar dolar civarındadır. Söz konusu Türk yatırımlarının büyük bir kısmı inşaat, haberleşme, ulaşım ve gıda sanayisine yöneltilmiştir.

ABD, İngiltere, Türkiye ve Norveç Azerbaycan’a en çok yabancı sermaye getiren ülkelerdir. Azerbaycan’a, Petrol sektörünün dışında en çok yabancı sermaye Türkiye’den gelmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ ABDULLAYEV, .. Azerbaycan’ın Nakliyat-Transit Potansiyeli”, s.5.

¹⁵⁰ ABDULLAYEV, .. Azerbaycan’ın Nakliyat-Transit Potansiyeli”, s.5.

3.2.3. Azerbaycan'da Faaliyette Bulunan Türk Firmaları

Türkiye Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları içerisinde sahip olduğu %15'lik payla ülkedeki en büyük yatırımcı ülkelerden biri konumundadır. Enerji sektörü dışındaki sektörlerle en fazla yatırım yapmış olan ülke ise Türkiye'dir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki on yıl içinde Azerbaycan'da 1267 tane Türk sermayeli firma kurulmuştur.

Hazine Müsteşarlığı verilerine göre bugüne kadar Azerbaycan'a girmiş olan Türk sermayesi 1 milyar 41 milyon ABD Dolar tutarındadır. Üçüncü ülkeler üzerinden gelen sermaye ve ülke içinde elde edilen gelirlerin tekrar yatırımda kullanılması gibi durumlarda hesaba katıldığında Azerbaycan'daki toplam Türk sermayesinin 1.5 milyar ABD Doları civarında olduğu hesaplanmaktadır.

Türk firmalarının Azerbaycan'da en faal oldukları alanlar şunlardır; enerji, telekomünikasyon, gıda, bankacılık, sigorta, perakende ticaret, inşaat ve inşaat malzemeleri, tekstil, otomotiv, taşımacılık, kimyasal maddeler, petrol, kimya, demir-çelik, eğitim, medya, pazarlama, ve fırıncılık sektörleridir.

Azerbaycan'da yaklaşık 600 milyon ABD Dolarlık yatırım yapmış olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Azerbaycan'da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunlar ; ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) Projesi (%6.75 ortaklık), Şahdeniz Projesi (%9) ve Alov Projesidir (%10). Ayrıca TPAO, Bakü-Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Co.'da %6.53, Sahdeniz doğalgazını Gürcistan- Türkiye sınırına kadar taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise (SCP) %9 hisseye sahiptir. Enerji dışındaki sektörlerdeki Türk yatırımlarının başlıcaları şunlardır¹⁵¹;

➤ **Koç Holding:** Azerbaycan pazarına 1992 yılında açtığı ofisle giren Koç Grubu'nun bünyesindeki Migros Türk, yurtdışındaki ilk yatırımını 1996 yılında Bakü'de Ramstore adı altında gerçekleştirmiştir. Şu anda Azerbaycan'da 3 adet

¹⁵¹ Azerbaycan Ülke Raporu, Hazırlayan: İnan KOÇAK, ...,

Ramstore mağazası bulunmaktadır. otomotiv sektöründe iki önemli yatırımı (RamAuto Baku ve SetAuto Avis) bulunan grubun bankacılık kolu olan Koçbank da Azerbaycan'da faaliyet göstermektedir.

➤ **Azercell Telecom** : Turkcell, iştiraki Fintur aracılığıyla Azerbaycan GSM pazarında %86'lık bir paya sahip olan Azercell Telekom'un %51.3 hissesine sahip durumdadır. Azercell'in abone sayısı 2003 yılında %36 artarak 912 bine yükselmiştir.

➤ **Azersun Holding** : 1994'ten bu yana Azerbaycan'da faal olan Azersun Grubu, yerel ortaklarıyla kurduğu firmalar aracılığıyla ticaret, inşaat, paketleme, taşımacılık, bitkisel yağlar, çay, kağıt ürünler, yatırım bankacılığı ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Grubun en büyük yatırımı Bakü'eki yağ ve gıda fabrikasıdır.

➤ **Baku Coca Cola Bottlers Ltd.** : Bakü'de Coca Cola ürünlerinin üretimini ve şişelemesini yapan bu firmanın %78 hissesi Anadolu Grubuna aittir. Fabrika, 1996 yılından beri faal durumda olup, ülke genelinde 360 distribütör ile dağıtım yapılmaktadır.

➤ **Alcatel Teletaş** : Alcatel Teletaş ortaklığı, 1992 yılından beri Azerbaycan telekomünikasyon sektöründe faaliyet göstermektedir. Ülkedeki sabit hat abonelerinin %67'si Alcatel Teletaş'tan hizmet almaktadırlar.

➤ **Bankacılık** : Koçbank'dan başka %50 sermayesi Ziraat Bankasına ait olan Azer-Türk Bank, Baybank, Royalbank ve Cibank Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk sermayeli bankalardır.

3. Azerbaycan'da Potansiyel Vaad Eden Yatırım Alanları ve Projeler

3.1. Potansiyel Vaad Eden Yatırım Alanları

Azerbaycan'da hemen her konuda yatırıma ihtiyaç vardır. Bölgelere göre farklı yatırım imkanları mevcut olup, potansiyel yatırım alanları aşağıda sıralanmıştır:

➤ Başkent Bakü'de petrol ve gaz sektörlerine ait yan sanayi, elektrik, elektronik, petrol ürünlerinin değerlendirilmesi, demir ve demir dışı metaller alanında muhtelif yatırımlar, otomotiv ve otomotiv yan sanayi tesisleri, tekstil sektörüne ait entegre tesisler, deniz nakliyatı ve gemicilik sektörü tesisleri, kara, hava, deniz, metro ve demiryolu ulaşımı ile ilgili altyapı ve üstyapı çalışmaları, içecek tesisleri, sağlık, turizm tesisleri, çevre korumaya yönelik tesisler, toprak ıslahı ve sulaması ile ilgili tesisler;

➤ Gence'de otomotiv tesislerinin kurulması, cam tesisleri (konut ve sınai camlar), muhtelif tekstil tesisleri, uçak ve vagon imalatı, seramik çimento alüminyum, turistik tesisler, muhtelif makine ve ekipman imali tesisleri.

➤ Sumgayt'ta demir çelik, demir dışı metaller tesisleri, petrol ve yan sanayi tesisleri, petrol yan ürünlerinin değerlendirilmesi tesisleri, organik ve inorganik kimya tesisleri, elektrik üretimi tesisleri, entegre tekstil tesisleri, beşeri ve veteriner ilaç tesisleri, çevre korunması ve toprağın artırılması ile ilgili tesisler.

➤ Mingçeçvir'de hidroelektrik santralinin geliştirilmesi ve modernizasyonu muhtelifm tekstil tesislerinin modernizasyonu ve yeniden kurulması, deri işleme tesisleri kurulması, turistik tesisler, Kür nehri üzerinde taşımacılık ve balıkçılık tesisleri.

➤ Alibayramlı'da elektrik santralının modernizasyonu ve yenilenmesi, karada petrol üretiminin artırılması çalışmaları, tıbbi sarf malzemeleri üretim tesisleri, tarımsal teknolojiye dayalı tesisler.

➤ Lenkeran ve Astara'da yaş sebze meyve, ambalajlama ve depolama tesisleri meyve suyu ve konserve tesisleri, orman ürünleri sanayii, balıkçılık ve havyar işleme tesisleri, çay ve narenciye bahçelerinin ıslahı

➤ Nahçıvan'da hidroelektrik santrallerinin kurulması, sulama sisteminin iyileştirilmesi, turizm tesisleri, çimento ve şeker fabrikalarının kurulması muhtelif gıda tesislerinin kurulması, tuz işleme tesisleri, mineral su şişeleme tesisleri.

➤ Şeki, Zagatala, Gah ve Balaken bölgelerinde tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi, ipek böcekçiliği, fındık işleme tütün, su şişeleme tesisleri, ağaç ve orman ürünleri ve turistik tesisler.

➤ Daşkesen'de demir, alüminyum, bakır, mermer ocaklarının daha modern teknolojilerle işletilmesi, metalurji tesislerinin modernizasyonu.

➤ Neftçala'da iyot, brom tesislerinin kurulması, petrol üretimine ağırlık verilmesi Salyan'da şeker fabrikası kurulması hububat ekiminin modernize edilmesi.

➤ Kürdemir, Celilabad, Ucar, Ağdaş, Ağsu, Göğçay Bölgelerinde pamuk, hububat, üzüm, tarımın modernizasyonu, tarıma dayalı sanayiinin geliştirilmesi, ile ilgili tesisler kurulabilir.

➤ Ayrıca ülkenin iklim koşullarının uygun olması sebebiyle büyük ve küçükbaş hayvancılıkla kanatlı hayvancılık üretimi ülkenin hemen her bölgesinde mümkündür.

➤ Azerbaycan topraklarının %18'i tarıma uygun ekilebilir alanlardan oluştuğundan iklim çeşitliliği sebebiyle yukarıda belirtilen tarımsal yatırımların daha da çeşitlendirilmesi mümkündür. Ülkenin birçok bölgesi turizm açısından

keşfedilmemiş güzellikler bakımından zengin olduğundan turizm ve hizmetler sektörünün daha geniş bir potansiyelinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.3.2.Yabancı Yatırım İçin Teşvik Projeleri

Azerbaycan, ülkeye yabancı yatırımların çekilebilmesini sağlamak amacı ile mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirmekte, ekonomisini pazar ekonomisine dönüştürme çalışmalarını hızla yürütmektedir.

1999 yılında kabul edilen yeni çalışma yasası ve 2000 yılında kabul edilen yeni özelleştirme ve vergi yasaları ülkedeki yatırım ortamının geliştirilmesini sağlayan önlemler olmuştur. Ayrıca 10 Eylül 2002 tarihinde ülkede “Özel Girişimciliğin Geliştirilmesine Devlet Himayesi Sağlanması Kapsamında Ek Önlemlere İlişkin Karar” yürürlüğe girmiştir. Karar çerçevesinde özel girişimciliğin belirli bölgelerde ve sektörlerde öncelikle geliştirilmesini teminen vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi; vergi tahsilatı ile ilgili kolaylıklar sağlanması; serbest bölgeler oluşturulması; iç pazarın korunmasını sağlamak üzere vergi oranlarının yükseltilmesi (en yüksek gümrük vergisi oranı %15’tir); özelleştirilmenin hızlandırılması; vize rejiminin sadeleştirilmesi, haksız rekabetin önlenmesi gibi kararlar alınmıştır.

“Azerbaycan’da Yatırımların Teşviki ve İyileştirilmesi” Fonu oluşturulmuştur. Son yıllarda vergi yükü de azaltılmışdır. Son beş yılda şirketlerin gelir vergisi %32’den 24%’e, KDV %28’den %18’e, sosyal sigorta ayırımları 40%’dan %27’ye indirilmiş, gıda ürünlerinin üretimi alanında faaliyette bulunan girişimcilerin toprak vergisinden muaf olması karara bağlanmıştır.

Azerbaycan’da bölgelerin potansiyelinin ve doğal zenginliklerinin verimli bir şekilde değerlendirilmesi ile tarımsal üretimi canlandırmak, petrol dışı sektörler olan sanayi, hizmet, ticaret, turizm gibi diğer alanları geliştirmek, istihdamı artırmak ve halkın refah düzeyini iyileştirmek maksadıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham

Aliyev 11 Şubat 2004 tarihinde Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik hazırlanan Devlet Programını onaylamıştır¹⁵².

Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik olarak hazırlanan Devlet Programı, 2004 – 2008 yılları arası ayrı-ayrı bölgelerin gelişmesini ve kalkınmasını öngörmekte, buna bağlı olarak da devletin ekonomik politikalarının ve desteğinin asıl yönlerini ortaya koymaktadır. Devlet Programının hazırlanmasında en önemli amaç, Azerbaycan bölgelerinin mevcut potansiyelini verimli bir şekilde değerlendirmek, ekonominin farklı alanlarının geliştirilmesini sağlamak, sanayi kuruluşlarının faaliyetlerini genişlemesini sağlamak, ihracata dayalı üretimi desteklemek, yerli girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi suretiyle, halkın refah düzeyini iyileştirmek, istihdamı artırmak ve ülke ekonomisinin dinamik bir şekilde gelişmesini temin etmektir. Bu amaçlara ulaşmak için ise, bölgesel kalkınma planı çerçevesinde:

- Şirketlerin üretim faaliyetlerini artırmak ve yeni sanayi birimlerini oluşturmak,
- Yerli kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak,
- Tarım sektöründe reform çalışmalarını hızlandırmak için, bölgelerde çiftçiler ve diğer tarımsal üretim yapan birimlere destek maksadıyla danışmanlık merkezleri kurmak, tohumculuk piyasasını geliştirmek, teknolojik destek birimleri oluşturmak ve diğer zaruri tedbirleri gerçekleştirmek,
- İşadamlarının bölgelere yatırım yapmaları için uygun koşulların oluşturulmasını sağlamak,
- Yeni iş yerlerinin açılmasını desteklemek ve böylece istihdamı artırmak,

3.3.3. 2004 – 2007 Yılları İçin Devlet Yatırım Programı

Yatırım Programı ile ekonominin canlanması, halkın maddi refahının yükseltilmesi ve sosyal ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması hedeflenmektedir. Devlet Yatırım Programı ile:

¹⁵² Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması Hazırlayanlar: ŞEN- KARABAYIR- EMEK...,

- Sosyal–ekonomik gelişmenin hızlandırılması,
- Devlet ve özel yatırımların miktarının artırılması,
- Yeni iş alanlarının açılması,
- Yabancı yatırımların artırılması için kolaylıklar sağlanması,
- Yatırıma ilişkin prosedürlerin kolaylaştırılması,
- Ülkede uluslararası finans kuruluşları tarafından hayata geçirilen yatırım programlarının verimli şekilde çalıştırılması amaçlanmaktadır¹⁵³.

Yatırım Programının öncelikleri; altyapının geliştirilmesi, sosyal refahın artırılması, üretim alanlarının geliştirilmesi, ihrac potansiyelinin artırılmasıdır. Yatırımlarla ilgili bölümde daha detaylı bilgilere yer verilecektir.

Devlet Programının hazırlanmasında en önemli amaç, Azerbaycan bölgelerinin mevcut potansiyelinin verimli bir şekilde değerlendirmek, ekonominin farklı alanlarının geliştirilmesini sağlamak, sanayi kuruluşlarının faaliyetlerini genişlemesini sağlamak, ihracata dayalı üretimi desteklemek, yerli girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi suretiyle, halkın refah düzeyini iyileştirmek, istihdamı artırmak ve ülke ekonomisinin dinamik bir şekilde gelişmesini temin etmektir.

Programda Azerbaycan on ekonomik bölgeye ayrılmıştır. Bunlar:

- 1. Abşeron Ekonomik Bölgesi** (Abşeron Rayonu, Hızı Rayonu, Sumgayıt şehri)
- 2. Gence – Gazah Ekonomik Bölgesi** (Agstafa, Daşkesen, Gedebe, Goranboy, Hanlar, Gazah, Samuh, Şemkir, Tovuz rayonları, Gence ve Naftalan şehirleri)
- 3. Şeki - Zakatala Ekonomik Bölgesi** (Balaken, Gah, Gabele, Oğuz, Zakatala, Şeki rayonları)
- 4. Lenkeran Ekonomik Bölgesi** (Astara, Celilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı, Lenkeran rayonları)
- 5. Guba – Haçmaz Ekonomik Bölgesi** (Deveçi, Haçmaz, Guba, Gusar, Sıyezen)
- 6. Aran Ekonomik Bölgesi** (Ağcabedi, Ağdaş, Beylegan, Berde, Bilesuvar, Göyçay, Hacıgabal, İmişli, Kürdemir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zerdab rayonları, Ali-Bayramlı, Mingçeşvir ve Yevlah şehirleri)

¹⁵³ Başbakanlık Dış Ticaret., <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>

7. Yukarı Karabağ Ekonomik Bölgesi (Ağdam, Terter, Hocavend, Hocalı, Şuşa, Cebrayıl, Füzuli rayonları, ve Hankendi şehri)

8. Kelbecer - Laçın Ekonomik Bölgesi (Kelbecer, Laçın, Zengilan, Gubatlı)

9. Dağlık Şirvan Ekonomik Bölgesi (Ağsu, İsmayılı, Gobustan, Şamahı)

10. Nahçıvan Ekonomik Bölgesi (Nahçıvan şehri, Babek, Culfa, Ordubad, Sederek, Şahbuz, Şerur rayonları)

Ekonomik bölgeler, sahip oldukları potansiyel, doğal zenginlik ve çalışabilir nüfus gibi özellikleriyle bir birinden ayrılmaktadır. Ekonomik, coğrafi ve tarih bakımından bir birinden farklı olan bölgeler aşağıda belirtilmiş hususlar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır:¹⁵⁴

- ekonomik ve coğrafi konumu,
- doğal zenginlik ve tabii kaynaklar,
- nüfus yoğunluğu,
- bölgenin alan ve toprak yapısı,

3.4. Türk Firmalarının Azerbaycan'da Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri

İki ülke arasında bugün itibariyle imzalanan anlaşmalara tam anlamıyla işlerlik kazandırıldığı söylenemez. Yeniden yapılanma çalışmaları yanında altyapı eksiklikleri, hukuki boşluklar, mahkeme kararlarının uygulanmaması, kurumsallaşamama, devlette devamlılık ilkesine uyulmama, kayıt dışı ekonominin yol açtığı haksız rekabet, serbest piyasa ekonomisi ile örtüşmeyen yasalar, alacaklarımızın ödenmemesi, bazı komşu ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşması ekonomik ve ticari ilişkilerin istenilen düzeye çıkmasını engellemektedir.

İhracat ve ithalat işlemlerini Gürcistan ve İran üzerinden karayolu ile gerçekleştirmekte olan Türkiye'nin Azerbaycan'la dış ticarete en önemli sorunu direkt ulaşım bağlantısının bulunmamasıdır. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki demiryolu hattının yapılması ile sorunların çözüleceği tahmin

¹⁵⁴ ://www.economy.gov.az

edilmektedir. Demiryolu hattının açılması ile Türkiye’den demiryolu ile gönderilen mallar Azerbaycan’a gelecek, Hazar Denizi’ni feribotla aşarak Orta Asya’ya kadar gidebilecektir. Böylece, zaman ve güvenlik yönünden zorluklar yaratan İran geçişleri kalkacaktır.

2007 yılında DTÖ üyesi olmayı hedefleyen Azerbaycan bu doğrultuda; Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, Bankacılık Kanunu, Gümrük mevzuatı gibi dış ticarete yasal altyapıyı oluşturan kanunlarda uluslararası standardı yakalamak için önemli düzenlemeler yapmıştır. Tahkim mekanizmasının çalışmaya başlamış olması, bankacılık alanında yapılan düzenlemeler, kar transferine ilişkin sağlanan kolaylıklar atılan önemli adımlardandır. Devlette devamlılık ilkesine ve kazanılmış hakların korunması prensibine zaman zaman uyulmaması nedeniyle ticari ve ekonomik konularda yapılan anlaşmalara ilişkin ödeme planlarında sorunlar yaşanmaktadır.

Azerbaycan’a yatırım yapan ve faaliyet gösteren iş adamlarımıza dahi en fazla bir yıllık vize verilmektedir. Azerbaycan’a sadece yatırım amaçlı getirilen alet ve edevat için gümrük vergisi muafiyeti uygulanmaktadır. Üretim için getirilen, hammadde ve yarı mamul mallara da muafiyet uygulanması yeni yatırımları teşvik edecektir. Toptan ve perakende satışlarda fazladan ödenen KDV’nin tahsil mekanizmasının yeterli etkinlikte kullanılamaması söz konusudur. Bunun için fazla ödenen KDV’nin ithalatta ödenen KDV ile mahsuplaştırılması çözüm olabilecektir.¹⁵⁵

Azerbaycan gümrüklerindeki depo ve antrepoların yetersiz olması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye’den gelen Türk menşeli malların Azerbaycan sınır kapılarında bekletilmemesi ve yükün iç gümrüğe gitmesini sağlamak için gereken işlemlerin daha hızlı yapılması arzu edilmektedir. Azerbaycan ile yapılan ticarete nakliye önemli bir maliyet unsurudur. Alınan yüksek yol vergileri ve İran’ın uygulamakta olduğu tonaj sınırlamaları ve yollardaki gecikmeler, ilave maliyetler getirmektedir.

¹⁵⁵ Azerbaycan Ülke Bülteni, Nisan, 2006, <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>

Yurtdışına para transferlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Azerbaycan, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğin şartlarından olan IMF' in 8. maddesine dahil olmak için çalışmalarına devam etmektedir. Para transferi ile ilgili sınırlamaları ve problemleri çözecek olan bu uygulama ile döviz rejiminde daha fazla liberalleşme mümkün olacaktır. Azerbaycan'da bankaların işletmelere verebilecekleri krediler, akreditif ve teminat mektupları konusunda yasal düzenlemeler yetersizdir. Ayrıca Azerbaycan mahkemelerince verilen kararların icrasında sorunlar yaşanmaktadır. İki ülke arasında işadamlarının sorunlarına ilişkin çözümler bulacak bir Tahkim Müessesesine ihtiyaç vardır.

Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, Banka Faaliyeti Hakkında Kanun gibi dış ticaret açısından önem arzeden yasal konularda boşlukların olması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde ortaya çıkan sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Taahhüt alanında proje finansmanının temininde yaşanan bazı güçlükler söz konusudur. Ayrıca sürdürülmekte olan inşaat projelerinde gerekli olan çimento ve inşaat demiri tedarikinde güçlükler yaşanmaktadır.

Azerbaycan perakende sektöründe uygulanan ve faturasız satışı da teşvik eden sadeleştirilmiş vergi sistemi, sektörde büyük ölçüde haksız rekabet yaratmaktadır. Bir çok kurumsal firmaların Azerbaycan'da büyüyememelerinin en büyük nedeni bu sistemdir.

Önümüzdeki yıllarda Azerbaycan'a yönelik dış ticaretin geliştirilmesi için, uluslararası yükümlülükleri de dikkate alınarak iki ülke arasında ekonomik entegrasyonun kurulması, ham petrol açığı dikkate alındığında ticari ilişkilerde barter sisteminin etkin bir dış ticaret enstrümanı olarak kullanılması, Türkiye'nin ihraç ürünlerinin mutlak surette kalite yönünden yeterli olması, başta taşımacılık alanında olmak üzere, gümrüklerde, vize konusunda ve ticari ilişkileri etkileyen benzeri alanlarda projeler geliştirilmesi, stratejik önem arzeden alanlarda sektörel veya proje bazında firmaların desteklenmesi bu ilişkilerin daha da gelişmesine sebep olacaktır.

3.5. Dış Ticaret ve Yatırım İlişkileri Açısından Azerbaycan Ekonomisinin Swot¹⁵⁶ Analizi

SWOT Analizi, incelenen ülkenin, sektörün, kuruluşun, tekniğin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamakta kullanılan bir tekniktir.

SWOT Analizi ile amaçlanan; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, en üst düzeyde yararlanacak şekilde güçlü olunan ve büyük fırsatların yattığı alanlara odaklanıp, tehdit ve zayıf yönlerin etkisini en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmektir.

SWOT Analizi, stratejik bir plan geliştirilmesi aşamasında ya da sorun tanımlama ve çözüm oluşturulması aşamalarında kullanılmaktadır. Yukarıda kısaca tanımlanan SWOT Analizi hem ülke yönetimi, hem yerli ve yabancı yatırımcı, hem de ülke ekonomisi hakkında genel olarak bilgi sahibi olmak isteyenler açısından önem arz etmektedir.

Günümüzün küresel rekabet ortamında, Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla çeşitli programlarla kalkınma politikaları ve stratejileri belirleyen ülke yönetimi için bilinçli ve sistematik analizler yaparak, ülkenin potansiyel kaynaklarını ve imkanlarını en iyi şekilde kullanabilmesi ve yeni stratejiler geliştirebilmesi için, SWOT Analizi stratejik öneme sahiptir¹⁵⁷.

Yerli ve yabancı yatırımcı için ise, petrol sektörü dışındaki farklı sektörlerle yatırım yapabilme açısından, ülke ekonomisi hakkında makroekonomik, sektörel ve ekonomi dışı alanlara yönelik ampirik olmayan bir analiz, stratejik ön adım olarak gereklidir. Yukandaki önem ve gerekliliğe sahip olan SWOT tekniği ile bu bölümde Azerbaycan ekonomisi analiz edilecektir. Analizde metot olarak ülke ekonomisinin

¹⁵⁶ SWOT ifadesi, ingilizcedeki strengths-güçlü yönler, weaknesses-zayıf yönler, opportunities-fırsatlar, threats-tehditler kelmelerinin baş harflerinden oluşmaktadır.

¹⁵⁷ Aras, ..Yatırım İmkanları, y.a.g.e. s. 327

güçlü ve zayıf yönleri; makroekonomik, sektörel-bölgesel ve ekonomi dışı olarak, tehdit ve fırsatlar ise; ekonomik ve ekonomi dışı olarak analiz edilecektir.

SWOT analizine ilişkin güçlü ve zayıf yönler, tehdit ve fırsatlar ana başlıklar olarak verilecektir. Dolayısıyla aşağıda yer alan SWOT analizinde bir yönüyle daha önceki bölümlerde yapılan makro-ekonomik, bölgesel ve sektörel analizlerin ve dünya ekonomisine entegrasyon seviyesinin genel bir fotoğrafı çekilmiş olacaktır.

Yapılan analiz sonrasında ülke yöneticileri ile yerli ve yabancı yatırımcıya bakan yönleriyle önerilerde bulunulacaktır.

3.5.1. Güçlü Yönler

3.5.1.1. Makroekonomik Açıdan Güçlü Yönler

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik istikrarsızlığın yanısıra Ermenistan ile Yukarı Karabağ savaşı nedeniyle 1995 yılına kadar makroekonomik göstergelerde istikrarsızlık gözlenmiştir. Ancak ülkede sağlanan siyasi istikrar ve ardından uygulamaya başlanan ekonomik politikalar ile birlikte, 1996 yılın dan itibaren ekonomide istikrarsızlık yerini istikrara bırakmıştır. Dolayısıyla yaklaşık 10 yıldır ülkede makroekonomik göstergelerde olumlu hava hakimdir.

Azerbaycan'ın dış borç miktarı 2005 yılı başı itibariyle 1.588 milyar ABD dolandır. Bu miktar GSMH'nın %18.6'sına tekabül etmektedir. Kişi başına düşen dış borç miktarına göre, BDT ülkeleri ile karşılaştırıldığında sıralamada ortalarda yer almaktadır.

Azerbaycan 1992 yılında "Ruble Bölgesi"nden çıkarak, milli para birimi olan Manatı tedavüle çıkarmıştır. İlk aşamada Ruble ile birlikte tedavülde olan Manat 1994 yılından itibaren ülkede tek resmi para birimi olmuştur. İthalatın önemli bir kısmının Ruble ile yapılması ve ithalatın yapıldığı ülkelerde, özellikle Rusya'da

fiyatların liberalleşmeye paralel olarak yükselmesi sonucunda, Manat 1993’de Ruble karşısında değer kaybetmeye başladı. Öte yandan 1993-94 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan kriz ve Manat’ın değerine ilişkin beklentilerdeki olumsuzluk Manat’ın diğer ülke para birimleri karşısında değer kaybetmesine neden oldu. Ülkede sağlanan siyasi ve ardından ekonomik istikrar ile birlikte ülkede döviz kurları istikrarlı bir seyir izlemektedir.

Ülkede işsizlik oranının yüksek olması nedeniyle ücretler düşük seviyededir. Ülkede asgari ücret 150 bin Manat’tır. Üretim faktörü olarak işgücü ödemeleri, toplam maliyetler bakımından avantaj sağlamaktadır. Neticede işgücünün ucuz olması, yatırım yapmayı teşvik eden unsurlardan biri olmaktadır.

3.5.1.2. Sektörel ve Bölgesel Açıdan Güçlü Yönler

Subtropik iklimden tundra iklimine kadar uzanan bir çeşitlilikte Azerbaycan’da yeryüzünde mevcut 11 iklimsel bölge türünün 9’u mevcuttur. Bu çeşitlilik bir sezonda birden fazla hasat elde etmeye ve farklı ürünleri üretmeye imkan vermektedir. Ülke arazisinin %53’ü tarıma elverişlidir. İklim ve arazi yapısı hayvancılık yapmaya da elverişlidir¹⁵⁸.

Azerbaycanın tarıma elverişli iklim ve arazi yapısına sahip olması, bu alanda yatırım yapılması avantajlarına dikkat çekmektedir. Ayrıca turizm sektörünün gelişmesi için gerekli iklim, doğal güzellikler, tarihi ve arkeolojik eser potansiyeline sahip olan Azerbaycan’da elverişli iklim şartları, Hazar Denizi’nin sahilleri, farklı bölgelerde ormanlık alanlar ve tedavi amacıyla faydalanılabilir potansiyeldeki kaynak suları bu alanın da yabancı yatırımlar açısından önemini korumaktadır.

Hazar’da keşfedilen petrol ve doğal gaz rezervleri ile birlikte ülke dünyada petrol ve doğal gaz ihraç potansiyeline sahip konumuyla dikkat çekmeye başlamıştır. 2005 yılına kadar yapılan yatırımları önemli bir kısmı enerji kaynakları üretimine harcanmıştır. Sektöre yapılacak olan toplam yatırım tutarı ise 55-60 milyar

¹⁵⁸ Aras., ..Yatırım İmkanları, y.a.g.e. s. 329

dolar civarında olacaktır. 2005 yılında petrolün, 2006 yılında ise doğal gazın ihracı ile birlikte enerji kaynaklarında önemli miktarda gelir elde etmeye başlayacaktır.

Değişik alanlarda faaliyet gösteren Türk firmaları için petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, taşımacılık, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi avantajlı ve yatırım için elverişli sektörler vardır¹⁵⁹.

Petrole dayalı bir ekonomiye sahip olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petro-kimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Bağımsızlık sonrasında petrol ve doğal gaz üretimine ilişkin yapılan anlaşmaların ardından sanayi sektöründe yatırımların daha çok petro-kimya alanında yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. 2005 yılından itibaren petrol ve doğal gaz üretiminde önemli bir miktara ulaşılacak olan ülkede, sözkonusu durum bu alanın gelişeceğine dolayısıyla bu alana yatırım yapmaya imkan vermektedir.

Değişim ve dönüşüm sürecinde ulaşım ve haberleşme altyapı sisteminin yeniden yapılandırılması nedeniyle, sektörler önemli yatırımlar yapmaya imkan veren gelişme potansiyeline sahiptir.

Başta 2004-2008 yıllarını kapsayan bölgesel kalkınma planı olmak üzere, çeşitli devlet programları ile petrol dışı sektörlerin ve Bakü dışı bölgelerin gelişmesi için gereken teşvik politikaları, vergi muafiyetleri ve devlet desteği mevcuttur.

Petrol gelirlerinin ülkeye dahil olması ile birlikte, finans sektörünü hızla geliştirecek bir potansiyele sahiptir. Sektörün petrol gelirlerinin ülkeye giresine ilişkin önemli hazırlıklar yapmakta olduğu dikkat çekmektedir. Ülke bölgede en önemli bir finans merkezi olabilecek konumdadır.

¹⁵⁹ Nazim CAFERSON, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=5&yazi=200>

Yeniden yapılanma sürecinde inşaat sektöründe önemli bir gelişim potansiyeline sahiptir. Özellikle son iki yılda Bakü’de önemli canlanmanın görüldüğü inşaat sektörü hem Bakü’de hem de diğer şehirlerde ciddi bir gelişme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla inşaatın yanı sıra inşaat ürünleri üretimine yönelik olarak da yatırım yapmaya elverişli bir potansiyelin varlığı dikkat çekmektedir.

Hazar Denizi dünya çapında önem arz eden petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra, kaliteli ve zengin balık rezervlerine de sahiptir. Hazar, en kıymetli balık türü olan Mersin (Nere) balığının ana vatanı olarak kabul edilmektedir. Mersin balığı aynı zamanda havyar elde edilen balık türüdür. Hazar’da, özellikle Mersin balığı üretimi ve bu balığın ürünü olan siyah havyar üretimi önemli bir ekonomik gelir olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyah havyarın %80-90’ının Hazar’dan elde edildiğinde dikkate alındığında balıkçılık sektörü de gelişmeye elverişli ve güçlü bir potansiyele sahiptir.

3.5.1.3. Ekonomi Dışı Güçlü Yönler

Her ne kadar ekonomik durumdaki gerileme ile birlikte şartların zorlaşmasına rağmen, Sovyet geleneğinin devamı olarak insanların eğitime karşılığı gösterdikleri görülmektedir. Ülkede okur-yazar oranı %98 ve lise-yüksek öğrenimli nüfus oranı %60 civarındadır. Eğitimli nüfus yapılacak olan yatırımlarda gereken insan gücünün pratik ve mesleki bilgilerin kısa sürede hizmet içi eğitimle giderilmesine de imkan vermektedir.

Her bir ülkede, ekonomik kalkınma için öncelikle siyasi istikrar ve bu istikrarı devam ettirecek bir iradenin yöneticilerde olmalıdır. Siyasi istikrar, yürütülen ekonomik programın kesintiye uğramayacağının göstergesi olarak piyasalara güven vermektedir.

Azerbaycan’da Haydar Aliyev’in iktidara gelmesinin ardından sağlanan siyasi istikrar ve var olan siyasi istikrarı devamı için gereken irade adına endişeye sevk

edici belirsizlikler İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı seçilmesi ile minimum seviyeye çekilerek beklentiler olumlu kılınmıştır.

3.5.2. Zayıf Yönler

3.5.2.1. Makroekonomik Açıdan Zayıf Yönler

Resmi istatistikler Azerbaycan'da işsizlik oranının %1.5 civarında olduğunu ifade etmesine karşın, uluslararası kuruluşları verdiği bilgilere, yapılan farklı hesaplamalara ve uzmanların kanaatine göre bu oran %16-25 arasındadır. Dolayısıyla ülkede işsizlik oranı yüksektir.

İşsizlik Azerbaycan'da çözüm bekleyen en önemli ve aktüel meselelerden biridir. 2005 yılı başı itibarıyla ülke vatandaşının %44'ünün hayat standardı yoksulluk seviyesinin altındadır. İşsizlik seviyesinin nedenlerinden birisi, Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgalinin ardından 1 milyon civarında insanın mecburl göçe maruz kalmasıdır. Öte yandan değişim sürecinde modern üretim ile rekabet gücünde olmayan işyerlerinin kapanmasının ardından işini kaybedenler de işsizler ordusundaki en önemli oranı oluşturmaktadır.

İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan'da problem oluşturmuştur. Azerbaycan'da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranı daha çoktur. Bu tür "beyin göçü" sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir¹⁶⁰. Azerbaycan hükümeti, yurt dışına göç edenlerin ülkeye dönmelerini sağlamak amacıyla 2005 yılından itibaren sosyal alanda reformlara ağırlık vermeye başlamıştır.

¹⁶⁰MEHDİYEYEV, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıkları" ..., s.26.

Ülkede 2000 yılında başlayan ikinci özelleştirme programı ile başta haberleşme, ulaştırma, kimya ve enerji sektörü olmak üzere, orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi planlanmıştır. Ancak plan çerçevesindeki büyük ölçekli işletmelerin özelleştirme sürecinin yavaş işlediği görülmektedir.

“Transparency International” tarafından 133 ülkeyi kapsayacak şekilde hazırlanan ‘Yolsuzluk Hakkında Tasavvur Endeksi’ verilerine göre, Azerbaycan 124 ncü sırada bulunmaktadır, Verilere göre ülkede başta ticaret ve yatırım sahası olmak üzere hemen her sahada yolsuzluk seviyesi yüksektir. Öte yandan Azerbaycan’da yolsuzluklara karşı hayata geçirilen tedbirleri de tatmin edici seviyede görmemektedir.

Petrol ve petrol gelirlerinin ihracat içindeki payı %90 civarında dır. Öte yandan bütçe gelirlerinin ise %50’si petrol ve petrol ile ilgili alanlardan elde edilmektedir. Böylece, bütçenin petrol gelirlerinden petrol gelirlerinin ise dünya piyasalarındaki konjonktüre bağımlı olması ‘Hollanda Hastalığı’ tehlikesi ile Azerbaycan’ı karşı karşıya getirmiştir. Azerbaycan’da bir taraftan istikrar politikaları ve özelleştirme dayatmaları nedeniyle sanayileşme sürecinden uzaklaşan ekonomik yapı, diğer taraftan Hollanda Hastalığı nedeniyle rekabet gücü zayıflayan petrol-dışı ticari sektörlerin varlığı; herhangi bir nedenle petrol geliri düştüğünde ve yabancı sermaye girişi zayıfladığında, sürdürülebilir büyüme sürecinin sağlanması ve cari işlemler ile kamu açıklarının finanse edilebilmesi için bir dış borç pompasının çalışmasını gerektirebilir¹⁶¹.

Gümrüklerde yaşanan problemler ve karşılaşılan zorluklar dış ticaretin yapılmasına veya yapılan dış ticaretin sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel olmaktadır,

Kişi başına gelir seviyesi her geçen yıl yükselmekle birlikte, düşük seviyededir. 2004 yılında kişi başına gelir 1041 dolar olmuştur. Bu ise insanların alım gücünün düşük olması demektir.

¹⁶¹SOYAK-NESİROVA, "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: s. 8.

Öte yandan gelir dağılımında da adaletsizlik vardır. Özellikle petrol ve petrole dayalı sektörlerde çalışanların ekonomik durumları çok iyi iken diğer sektörlerde çalışanların gelir seviyesi çok düşüktür. Bu ise belli oranda nüfusu lüks tüketime yöneltmektedir. Ülkede orta tabakanın henüz oluşmadığı görülmektedir.

Ülkede işletmecilerin karşılaştığı başlıca problemlerden biri de tekellerin varlığı ya da haksız rekabet ortamının olmasıdır. Belirli alanlarda tekellerin varlığı özel teşebbüsün gelişmesini ve kaynakların verimli kullanımını engellemektedir. Tekellerin varlığı fiyatların zamanı zaman kaotik şekilde artmasına da neden olmaktadır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ortamında yaşanan enflasyonist süreç ve devalüasyonlarla insanların yerli para birimine karşı itimadı oluşmamıştır.

Diğer taraftan petrol sektörüne dayalı bir ekonomik yapının birbirini içine geçmiş; ekonomik istikrarsızlık ve dengesiz büyüme, dışa bağımlık, rant arayışına yol açma ve kaynak dağılımında etkinsizlik gibi temel sorunları çözümlenmeksizin Azerbaycan'ın sürdürülebilir bir büyüme süreci gerçekleştirebilmesi zordur. Bu çerçevede petrolden elde edilen servetin nasıl kullanılacağı önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan deneyimindeki en temel sorun, kamu kesimindeki rüşvet ve suiistimalin de yüksek düzeyde oluşudur. Ülkeye yönelik petro-para akımı bu konudaki reformların yapılmasını güçleştirmektedir¹⁶². Petrol gelirlerinin kolaylıkla elde edilmesi kamu harcama politikasının zayıflamasına da neden olabilmekte, petrol fiyatlarındaki ani değişme devlet bütçesini etkileyerek uzun vadeli dış borç ve faiz ödemelerinin artmasına yol açabilmektedir .

¹⁶²F. Aliyev, The International Monetary Fund and Reforms in Azerbaijan, Budapest, Hungary, February, 2002.

Ülkede kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı yüksektir. Hatta Azerbaycan, BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine göre olduğu gibi kayıt dışı ekonominin hacmine göre de ilk sıralarda yer almaktadır.

Resmi verilere göre kayıt dışı ekonomi GSMH'nın %18-20'ne tekabül etmektedir. Ancak yapılan bazı değerlendirmelerde, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınan ekonomik faaliyetlerden daha büyük olduğu hesaplanmaktadır. Dünya Bankası uzmanlarına göre kayıt dışı ekonominin hacmi GSMH'nın %60'ından fazladır. GSMH'nın %60'ını kayıt dışı olarak kabul edildiğinde bu oran 5 milyar dolara tekabül etmektedir. Bazı uzmanlar bu oranın %80 olduğunu iddia etmektedirler. Rakamlar farklı olmakla birlikte genel anlamda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yüksek olduğu görülmektedir.

3.5.2.2. Sektörel ve Bölgesel Açıdan Zayıf Yönler

Tarım ve hayvancılık için gereken sulama v.b. altyapı yetersizdir. Öte yandan tarım ve hayvancılık için gereken teknoloji hem eski hem de yetersizdir. Turizm sektörü içinde gereken yol, ulaşım araçları ve konaklama tesisleri hem yetersiz hem de eskidir.

Sanayi sektörüne ilişkin altyapının da yetersiz ve eski teknolojiye sahip olduğu görülmektedir. Bu da günümüz modern teknolojisi ile hem ucuza hem de kaliteli olarak üretilen dünya piyasasında üretim yapmaya imkan vermemektedir.

Bağımsızlık sonrasında daha çok petrol ve doğal gaz üretimi ne ilişkin olarak enerji sektörü yabancı ve yerli yatırımcı açısından dikkat merkezinde olmuştur. Yine kalifiye işgücü de daha çok bu sektör de iş bulmaya çalışmıştır. Hem yatırım hem de kalifiye işgücünün tek bir sektöre yönelmesi sonucunda diğer sektörlerde arz edilen ciddi bir gelişme olmamıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan bankacılık krizlerinin ardından finans sektörünün merkezinde yer alan bankacılık sektörü henüz gelişmemiştir. Büyük

ölçekli işletmelerin özelleştirmesinin gerçekleştirilememesi menkul kıymetler piyasasının gelişmemesinde en önemli etken olmuştur. Gelir düzeyinin düşük olması ise sigortacılık sektörünün gelişmesine engel olmuştur.

İhracat, yabancı yatırımların petrol ve doğal gaz üretimine yönelmesi, ihracatın petrol ve doğal gaz ağırlıklı olması, bütçe gelirlerinin yine petrol ve doğal gaza bağımlı olması nedeniyle sektörel açıdan ekonominin petrol ve doğal gaza bağımlı olduğu görülmektedir. 2006 yılından itibaren ise petrol ihracındaki artışla birlikte bu bağımlılık daha da artacaktır.

Tekellerin bazı sektörlerde varlığı, sözkonusu sektörlerde üretilen ürünün kalitesine, fiyatına olumsuz etkide bulunmakta ve üretim kaynaklarının verimli kullanımına engel olmaktadır. Öte yandan iktisadi işletmelerin daha çok Bakü ve civarında toplanmış olması ve vergi gelirlerinin Bakü ve civarından elde edilmesi nedeniyle de ülke bölgesel olarak Bakü ve civarına bağımlılık gösteren bir ekonomik yapıya sahiptir.

3.5.2.3. Ekonomi Dışı Zayıf Yönler

Ermeni işgalinin ardından, Nahçıvan ile ülkenin diğer bölgeleri arasında ulaşım imkanı veren 130 km'lik demir yolu işgal edilmiştir. Dolayısıyla Yukarı Karabağ topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında kara ve demir yolu ulaşımı yapılamamaktadır. Günümüzde Nahçıvan'a yolcu ve yük ulaşım imkanı ancak İran üzerinden yapılabilmektedir. Ulaşımındaki bu zorunluluk devlet bütçesinden yılda 2.5 milyon dolar kayba neden olmaktadır. Yine sözkonusu ulaşım problemini çözmek amacıyla Bakü-Nahçıvan havayolu ulaşımına yapılan transfer harcamalarının da devlet bütçesine getirdiği ek yük yılda 10 milyon dolar civarındadır¹⁶³.

¹⁶³ ARAS, Yatırım İmkanları..., s. 337

Sovyet rejiminden, serbest piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçiş sürecinde zihniyet değişimi henüz gerçekleşmemiş, daha doğrusu tamamlanmamıştır. Sovyet sistemine benzer bir bakış açısıyla problemlerin değerlendirilmesi ve çözün önerilerinde bulunulması söz konusudur. Bu ise ekonomik açıdan piyasa ekonomisinin ülkede yerleşmesini geciktirmektedir. Elbetteki zihniyet değişimi bir süreçtir, zamana ihtiyaç vardır.

3.5.3. Tehditler

3.5.3.1. Ekonomik Tehditler

Petrol fiyatlarındaki dalgalanma ekonomik açıdan en önemli tehdittir. Her ne kadar fiyatlarda son yıllarda yükselme gözlenmekle birlikte, düşme tehlikesi de söz konusudur. Fiyatlardaki beklenmedik düşme ülkenin gelirlerinde önemli sorunlara neden olabilecektir. Aslında fiyatların yüksek olması da ekonomik performans düşüklüğüne neden olarak, petrol dışı sektörlerin kalkınması için gereken dikkatin verilmemesine neden olabilmektedir.

3.5.3.2. Ekonomi Dışı Tehditler

Yukarı Karabağ henüz Ermeni işgalinden kurtulamamıştır. Bu bölgeye yakın sınırlarda zaman zaman çatışmalar da olmaktadır. Sorunun diyalog ile özömlenememesi halinde güç kullanılarak işgal edilen toparklann alınması kararlılığı, ülkenin muhtemel bir savaş ile karşı karşıya olması demektir. Bu problem yabancı yatırımcı açısından, özellikle petrol dışı sektörlerle yatırım yapmada caydırıcı bir etkiye neden olmaktadır.

2004 yılına kadar yapılan toplam 22 milyar dolarlık yatırımların %80'i yabancı yatırımdır. Yabancı yatırımlardan doğrudan yatırımların ise sadece %27'si petrol dışı sektörlerle plase edilmiştir. Yerli müteşebbislerin de petrol dışı sektörlerle ciddi şekilde yatırım yapmadığı görölmektedir.

Diğer sınır devletlerinden; Gürcistan’da zaman zaman yaşanan siyasi ve sosyal problemler, Rusya ile sınırda yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nde Çeçenistan problemi nedeniyle zaman zaman yaşanan hadiseler ve İran’ın siyasi yapısı nedeni ile dış dünya ile hassas ilişki içerisinde olması yabancı ve yerli yatırımcı için olumsuz etki yaratmaktadır. Azerbaycan’a yapılacak olan yatırım, özellikle büyük ölçekli yatırımlar, sadece ülke içi pazar potansiyell dikkate alınarak yapılmak istenmeyecektir. Yatırımcı, bölgedeki diğer ülkeleri de dikkate alarak yapmak isteyecektir. Azerbaycan’ın sınır ülkelerinde zaman zaman yaşanan hadiseler sınırda problemlere neden olmakta, dış ticareti olumsuz şekilde etkilemektedir. Veya hassas ilişkiler içerisinde olunması ise dış ticareti olumsuz etkilediğinden yabancı yatırımcıya yine olumsuz şekilde etkide bulunmaktadır¹⁶⁴.

Hazar Denizi’nin statüsünün belirlenememesinden kaynaklanan sorunlar da ülke ekonomisinin kalkınmasına olumsuz etkide bulunmaktadır. Bazı petrol yataklarının tartışmalı olması nedeniyle, petrol şirketleri sözkonusu yataklarda petrol üretimi yapmak istememektedir. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra çok önemli balık ve havyar potansiyeline sahip olan Hazar’ın bu ekonomik imkanları da verimli şekilde kullanılamamaktadır. Statü sorunu Hazar’da deniz ulaşımının gelişmesine de engel olmaktadır. Ülkenin deniz ve okyanus çıkışının olmaması ise kıtalararası ulaşım da deniz yolu taşımacılığından faydalanılamamasına neden olmaktadır.

Öte yandan Hazar’da çevre kirliliği sorunu da zararlı dışsallık olarak ekonomiye olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu olumsuz dışsallıklar insan sağlığına zararlı birlikte doğal çeşitliliği tehdit, mersin balığı gibi ticari değeri yüksek olan balık stoklarında düşüklük gibi ekonomide sorun yaratmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶⁴ ARAS, Yatırım İmkanları..., s. 338

¹⁶⁵ Seymur HASANOV, Hazar Denizindeki Olumsuz Dışsallıklar ve Çözüm Önerileri, "Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri", İstanbul, 2005, s. 105-123

3.5.4. Fırsatlar

3.5.4.1. Ekonomik Fırsatlar

Küreselleşme sürecine hızlı ayak uydurarak, bölge ülkeleri ile mukayesede, dünya ekonomisine entegrasyonda dış ticaret, yabancı yatırımlar, uluslararası ekonomik kuruluşlar ile ilişkiler, bölgesel birliklere katılım bakımından aldığı mesafenin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dış ekonomik ilişkilerinde ülkenin coğrafi bakımdan elverişli olması, büyük enerji tesisleri, petrol ve petrol ekipmanları sanayü, kimya, elektronik ve şarapçılık sanayii, ulaştırma altyapısı ve hammadde kaynaklarının zenginliği, üretimin yeterli düzeyde olmaması, ucuz iş gücü gibi faktörler temel etkenler olmuştur. Dış ticarete 120’den fazla ülke ile ekonomik ilişkiye giren Azerbaycan birçok uluslararası ve bazı bölgesel organizasyonların üyesidir.

Yapılan petrol anlaşmaları, petrol anlaşmalarına destek veren ülkeler, ülkelere ait petrol şirketleri ve yapılan yatırımların vermiş olduğu güven ortamı da ülkede mevcuttur. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, bölgede bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler ile mukayese edildiğinde, hukuki ve kurumsal altyapıyı gerçekleştirmede daha önde bulunmaktadır.

Bölgede bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler ile mukayese edildiğinde en fazla yabancı yatırımın Azerbaycan’a yapıldığı görülmektedir. Bu ise petrol üretimine başlanmasından sonraki süreçte, diğer sektörlere yatırım yapılmasında, yatırımcı için olumlu bir gösterge olacaktır.

Petrol yataklarının keşfinin ardından yapılan çalışmalarla, 2005 yılından itibaren petrolün, 2006 yılından itibaren ise doğal gaz ihracatçı ülkeler arasında yer alacak olması, ülkeye yabancı yatırımları çekme ve dünya ekonomisine entegre etmek bakımından en önemli fırsatlardan biridir.

3.5.4.2. Ekonomi Dışı Fırsatlar

Coğrafi konumu ile Azerbaycan, iki kıtayı ve üç deniz havzasını birbirine bağlayan Yeni İpek Yolu gibi çok önemli tarihi ve ticari yolların geçiş güzergahında yer almaktadır. Asırlar boyunca Doğunun zenginliklerini Batıya taşıyan kervanların geçtiği, beş Türk Cumhuriyeti'nin yanı sıra, Tacikistan, Gürcistan ve Ermenistan'ı da kapsayan, Karadeniz'den Çin'e tarihi İpek Yolu'nun 21. yüzyıla bir iletişim, ulaşım ve enerji koridoru olarak taşınmasını öngören ve 1998'de Bakü'de imzalanan anlaşma ile Azerbaycan global ekonomik ilişkiler zincirine yeni bir halka eklemiştir.

Bölgede bağımsızlığını kazanan yeni ülkeler arasında demokrasiye geçişte daha önde bulunmaktadır. Bu özellik, bölge pazarına yönelik yatırımların Azerbaycan'da yapılmasına imkan vermektedir.

Haydar Aliyev iktidara gelmesinin ardından ülkede sağlanan siyasi istikrar ve iktidarın demokratik tutumu diğer bölge ülkelerine göre yatırımcının Azerbaycan'ı tercihinde etkin olmaktadır. Asya ülkelerinin Avrupa'ya geçiş koridorunda yer almasının yanısıra İran'a ve Rusya'ya sınır olması nedeniyle de stratejik konumu itibarıyla ABD ve Avrupa ülkeleri için önem taşımaktadır.

Tablo 37: Yatırım İlişkileri Açısından Swot Analiz Tablosu

<u>GÜÇLÜ YÖNLER</u>	<u>ZAYIF YÖNLER</u>
<u>Makroekonomik</u> • İstikrarlı bir ortamın varlığı • Dış Borçların GSMH'ya Oranının Yüksek Olmaması • Döviz Kurunun İstikrarlı Olması • Ucuz İşgücü • Düşük enflasyon • Çift taraflı ticaret ve yatırım anlaşmalarının varlığı • Devlet teşvik politikalarının varlığı	<u>Makroekonomik</u> • İşsizlik Sorunu, Yurtdışına Beyin Göçü • Özelleştirme Sürecinin Yavaş İşlemesi • Yolsuzluk ve Rüşvet Oranının Yüksek Olması • İhracat ve Bütçenin Petrol Sektörüne Bağlılığı • Gelir Düzeyinin Düşük Olması • Gelir Dağılımının Dengesiz Olması • Yeni Para Birimine Güvensizlik • Kayıt Dışı Ekonomi • Haksız rekabet Ortamının Olması
<u>Sektörel ve bölgesel</u> • Tarım ve hayvancılık sektörüne elverişli iklim ve araziye sahip olması • Turizmin gelişmesine uygun ekolojik,doğal,tarihi ve kültürel zenginliklere sahip olması. • Tarım ve hayvancılık ürünleri üretime imkan olması. • Petrol ve doğal gaz sektörünü varlığı. • Ulaşım ve haberleşme sektörlerinin gelişme potansiyeli. • Finans sektörünün gelişim potansiyeli. • İnşaat ürünleri için gelişim potansiyeli. • Hazar'ın balıkçılık ve havyar üretimine elverişli olması.	<u>Sektörel ve bölgesel</u> • Eski teknoloji ve alt yapı yetersizliği • Finans sektörünün yeterince gelişmemiş olması. • Sektörel tekellerin varlığı. • Hollanda Hstalgı tehlikesi. • Turizm sektörünün yeterli ölçüde gelişmemesi • Sanayide kritik girdilerde dışa bağımlı olması • Sosyal Güvenlik hizmetlerinin maliyetinin yüksek olması

<u>Ekonomi dışı</u> • Nüfusun eğitim seviyesi. • %37.7 oranında genç nüfusun olması • Nüfusun % 53.8'inin faal nüfus olması • Siyasi istikrarın ve iradenin varlığı.	<u>Ekonomi dışı</u> • Nüfusun % 47'nin köylerde yaşaması • Bölgelerarası ulaşım engeli. • Zihniyet değişimi. • Dış tanıtımın yeterli olmaması
<u>FIRSATLAR</u>	<u>TEHDİTLER</u>
<u>Ekonomik</u> • Bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında en fazla yabancı yatırım yapıldığı ülke olması • Serbest piyasaya geçişte bölgedeki ülkelere göre daha önde olması • Petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler arasında yer alması. • Hızlı sanayileşme ve kalkınma imkanı • Uluslar arası petrol anlaşmalarının yapılmış olması	<u>Ekonomik</u> • Petrol Fiyatlarındaki dalgalanmalar. • Petrol ve doğal gaz üretime bağımlı bir ekonomik yapı nedeni ile diğer sektörlerin gereken ilgiden yoksun olması ve bu nedenle önümüzdeki onyıllıklarda petrol kaynaklarının tükenmesinden sonra ekonomik sıkıntıların kaçınılmaz olması
<u>Ekonomi Dışı</u> • Tarihi geçit ticari yollar üzerinde olması • Bölge ülkeleri içinde istikrarlı ve daha demokratik bir yönetimin varlığı • Stratejik konumu • Orta Asya ve Kafkas petrollerini ülke üzerinden dünyaya nakli fırsatı	<u>Ekonomi Dışı</u> • Yukarı Karabağ probleminin devam etmesi. • Hazar'ın statü sorunu. • Deniz ve okyanus çıkışının olmaması. • Çevreyle ilgili sorunlar

SONUÇ VE ÖNERİLER

Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanmasına sahip olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. Ekonomisi büyük ölçüde petrole bağlı olan Azerbaycan'ın bu kaynağını etkin kullanması geleceği ile yakından ilgilidir.

Bu süreç içinde ülkenin iç ekonomisi çok büyük gelişme kat etmiş, dış ticaret ilişkilerini inkişaf ettirmiş ve bir çok alanda geniş yatırım projelerine imza atmıştır. Bu doğrultuda hemen hemen her alanda Türkiye ile olan ticaret ve yatırım ilişkileri geliştirilmiş ve diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin Azerbaycan ekonomisi üzerinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Türkiye ülkeye doğudan yatırımda bulunan ülkeler arasında petrol dışı sektörler itibarı ile birinci sıradadır. Türk firmaları Azerbaycan'da çok çeşitli alanlarda özel sektörün kurulmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir.

Petrol anlaşmaları sonucunda ülkeye girecek yabancı yatırımlar ve paralelinde Bakü'nün batı standartlarında bir kent haline gelmesi ile birlikte Azerbaycan piyasası bugünkü kadar kolay girilebilen bir pazar olmaktan çıkacak, rekabet artacaktır. Gelişmiş ülkelerin yüksek teknoloji ve sermaye birikimi olan firmalarının Azerbaycan pazarına yakın gelecekte girmesi beklenmektedir. Bu nedenle Türk girişimcilerin kültür ve dil birliği gibi avantajları kullanarak ve kalite unsurunun ön planda olduğu yeni ürünler geliştirerek bu pazarda yeni fırsatlar yaratmaları gerekmektedir.

Azerbaycan için önem taşıyan müteahhitlik, tekstil, gıda, telekomünikasyon, bankacılık ve hizmet sektörlerinde Türkiye'nin sahip olduğu üstünlükler de ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi açısından potansiyel vaad etmektedir. Gıda maddeleri ihracatı yönünden önemli bir potansiyel arz eden 8,1 milyon nüfusa sahip

Azerbaycan’da her türlü gıda maddesini ithal edecek kuruluş bulmak mümkündür. Türkiye’den ülkeye ithal edilecek ürünlerin TSE belgesine sahip olmaları halinde, başka bir standart koşulu aranmaması da önemli bir avantajdır.

Tarım alanındaki özelleştirmenin hızlandırılması ve sanayi işletmelerinin 1997 yılında özelleştirilmeye başlanması ile birlikte tarım alet ve makinaları, tohum, zirai ilaç ve gübre ithalatında artış beklenmektedir. Ayrıca, yatırım malları ithalatında da artış olacağı tahmin edilmektedir.

Azerbaycan pazarında Türkiye’nin rakiplerine göre zayıf tarafları; ülkedeki türk malı imajının çok iyi olmaması, taşımacılık maliyetlerinin yüksek oluşu, ihraç ürünleri taşımacılığında karayoluna alternatif taşımacılık sistemlerinin uygulamaya konulamamış olması, bazı sektörlerde çok fazla yatırımcıların faaliyet göstermesi, ülkede mevzuatın yetersiz olması ve devlette devamlılık ilkesine uyulmaması ile bürokratik uygulamalardan kaynaklanan sorunlar, gelişmiş bazı ülkelerin, firmalarına daha düşük faizli ve uygun şartlarda kredi imkanı sağlamalarına karşılık, Türk firmalarına benzer imkanlar sunulamaması, 1998 yılından beri Rusya’da yaşanan ekonomik krizin Azerbaycan dahil BDT ülkelerinin tamamını olumsuz yönde etkilemesi ve halkın gelir düzeyinin düşmesi , ülkede üretilen hammadde ve yarı mamul maddeleri ile mevcut sanayi yapısının dünya standartlarına uygun olmaması, Türk mali sektörünün bölgeye yeterince etkin bir şekilde girememesi.

Azerbaycan pazarında Türkiye’nin rakiplerine göre güçlü tarafları: Dil avantajı, Ülkenin yakınlığı, Pazarı çok iyi tanıma, Müteahhitlik, tekstil, gıda, telekomünikasyon, bankacılık ve hizmet sektörlerindeki imkanlar ve üstünlükleri, Azerbaycan ile Türkiye arasında hemen her alanda yapılmış olan anlaşma ve protokoller, Ülkenin ithalatında miktar ve değer olarak önemli bir yerde olma, Çoğunluğu küçük ve orta ölçekli 600 civarında Türk firmasının Azerbaycan’da faaliyette bulunması, Türkiye’den ucuz ve kalifiye işgücünün götürülebilmesi imkanı, Türk ürünlerinin bazı rakip ülkelerin (Rusya-BDT, İran vs.) ürünlerine göre üstünlükleri, Azerbaycan ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ülkeye yapılacak doğrudan yatırımların da önemli rolü olacaktır. İki ülke arasındaki dil, tarih, din ve

soydaşlık birliğı ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rekabet avantajı yaratmaktadır.

Türkiye ÷lkeye doğudan yatırımda bulunan ÷lkeler arasında petrol dışı sektörler itibarı ile birinci sıradadır. Türk firmaları Azerbaycan'da çok çeşitli alanlarda özel sektörün kurulmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye pazarda sürekli bir başarı gösterebilmesi için olumlu bir Türk malı imajının yaratılması; ürünlerin pazarlanmasında kalite unsurunun ön planda tutulması; dağıtım ve satış kanallarında doğru yöntemlerin uygulanması; ürünlerin tanıtımına da önem verilmesi gerekmektedir. İhracatçılar pazarı ve hitap ettikleri alıcılarının ihtiyaçlarını analiz etmeleri, ÷lkede düzenlenen fuarlara katılmaları önem taşımaktadır.

Petrol anlaşmaları sonucunda ÷lkeye girecek yabancı yatırımlar ve paralelinde Bakü'nün batı standartlarında bir kent haline gelmesi ile birlikte Azerbaycan piyasası bugünkü kadar kolay girilebilen bir pazar olmaktan çıkacak, rekabet artacaktır. Gelişmiş ÷lkelerin yüksek teknoloji ve sermaye birikimi olan firmalarının Azerbaycan pazarına yakın gelecekte girmesi beklenmektedir. Bu nedenle Türk girişimcilerin kültür ve dil birliğı gibi avantajları kullanarak ve kalite unsurunun ön planda olduğu yeni ürünler geliştirerek bu pazarda yeni fırsatlar yaratmaları gerekmektedir. Türk firmalarının pazarı yakından tanıyor olması, ÷lkenin coğrafi olarak yakınlığı, iki ÷lke arasında ticaretin altyapısını oluşturan gerekli anlaşmaların imzalanmış olması, petrol projelerinden alınan paylar, ÷lkenin ithalatında önemli paya sahip olması, ÷lkede faaliyette bulunan çok sayıda Türk firmasının bulunması, Türk ürünlerinin pazarda rakibi olan Rus ve İran menşeli mallara kıyasla üstünlükleri bu pazarda Türkiye'nin sahip olduğu belli başlı üstünlüklerdir. Ayrıca Azerbaycan için önem taşıyan müteahhitlik, tekstil, gıda, telekomünikasyon, bankacılık ve hizmet sektörlerinde Türkiye'nin sahip olduğu üstünlükler de ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi açısından potansiyel vaad etmektedir.

Yabancı ve yerli yatırımcıların yapacakları yatırımlara ilişkin verecekleri kararlar açısından ilk stratejik adımı, ülke ekonomisinin ülke içi güçlü ve zayıf yönleri ve ülke dışına bakan yönleriyle fırsat ve tehditleri dikkate alarak atmaları uygun olacaktır. Güçlü yönlerin fırsatlarla uyum içinde olduğu alanlara yatırım yapılmasının planlanması uygun olacaktır. Yatırımcılar ancak bu adım sonrasında verecekleri karar doğrultusunda alt sektör, ürün ve bölge bazında karar vermeleri mümkün olacaktır. İlk adım sonrasında hukuki ve diplomatik destek ve güvencenin yanı sıra bireysel ilişkilerin gerekliliğine de ayrıca dikkat çekmek gerekir.

Özellikle Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaret ve yatırım ilişkilerinin arttırılmasına yönelik kapsamlı değişiklikler yapılmalıdır. Gümrük sorunlarının ortadan kaldırılması, kargo ücretlerinin aşağıya çekilmesi, iki ülke arasında demiryolu ve deniz taşımacılığın geliştirilmesi, ortak ticaret ve iş merkezlerinin kurulması, özelleştirme ve yabancıların bu kapsamdaki iştirakine açıklık getirilmesi, bankacılık ve sigortacılık alanında değişimler yapılması gibibir çok alanda değişimler ve yenilikler yapılması gerekir.

Yukarıdaki analizde dikkat çekilen güçlü ve zayıf yönler ülkenin ekonomik kalkınmasında hangi sektörlere ve ne şekilde, ülkenin fırsat ve endişeleri ise hem ekonomik kalkınma hem de dünya ekonomisine entegrasyon açısından siyasi irade tarafından alınacak kararlar, yapılacak programlar, belirlenecek projeler için de önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABASOV, Çingiz., **"Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasiya Yolları"**, Bakü, Elm, 2005.
- ABDULLAYEV, K. S., **"Avrupa İstegrasiya Kontekstinde Azerbaycan'ın Nakliyat-Transit Potansiyeli"**. Bakü: İktisadiyat ve Audit, 2005.
- AHMEDOV, İngilab., **"İqtisadiyyat Ve Maliye Üzerinde Kurulmuş Dünya"**, "Ayna Metbuat Evi", Bakü, 2002.
- AKBAROV, İ.T., **"The Role And Economic Importance of Caspian Sea Region" Materials of the International Conference on a Theme Caucasus and Central Asia During Globalization** Baku, 2003.
- ALİYEV, Ali., **"Azerbaycan Respublikasının Xarici İktisadi Elagelerin Statistik Tedgigi**. Doktora Tezi.Bakü,2004.
- ALİYEV, F., **The International Monetary Fund and Reforms in Azerbaijan**, Budapest, Hungary, February 2002.
- ALİYEV, Təbiz., **Azerbaycanın Kimya Və Neft-Kimya Sanayisində İnvestisiya-İnnovasiya Meylinin Gücləndirilməsi Zaruriliyi, Gəlgaz Üniversitesi, Globallasma Prosesində Kafkaz Və Mərkəzi Asya İktisadi və Beynəlxalq Münasibətlər, II Beynəlxalq Konqresi** Bakı, 2007, 2-5 Mayıs
- ARAS, Osman Nuri., **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, 2005
- ARAS, Osman Nuri., **Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz**, Bakü, 2003.
- ARAS, Osman Nuri., **Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, -Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları 2004
- ASLANOV, N., **"Varlı Olmak İsteyirsense"**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı, 1992.
- **Azerbaijan Economic Damages and Heavy Tolls Caused By Armenian Aggression'**, **Azerbaijan, IMF Economic Review**, Washington DC, May, 1992.

- Aydın, Mustafa., “ Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik ”, **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Azerbaycan Ekonomik Başkanlığı, “**Azerbaycan Ekonomisine Yöneltilmiş Yabancı Yabancı Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor**”, Bakü, 2002
- **Azerbaycan Respublikasının Konstitutyası**, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996.
- **Azerbaycan Respublikasının Sosyal İktisadi Veziyyeti**, Milli Bank İllik Hesabat 2000,
- **Azerbaycan Statistik Göstercileri**, 2002, ARDSK Yayınları, Bakı, 2002.
- **Azerbaycan Ülke Raporu**, DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs , 2002.
- **Azerbaycan’da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri** (1997-1999), Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Yayını, Bakü, 1996.
- Azerbaycanın İqtisadi İcmali, Rüblük Bülleten, TASİS Avrupa Ekspertiza Xidmeti, Bakı, İyul-Dekabr, 1999.
- BARHURADOV, Mansur., **Globalleşme Şeraitinde Azerbaycan Respublikasının Harici Siyasi Alakaların Formalaşması Hususiyetleri Ve Problemleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BDU, Bakü, 2003.
- BAYRAMOV, Müşvik., **Çağdaş Dönemde Azerbaycan’ın Petrol Sanayisinde Yatırımlar ve Altyapı Siyasetinin Bölgesel Problemleri**,Yayınlanmamış Doktora Tezi, AZİ,Bakü, 2003.
- BOCUTOĞLU, Ersan., **Orta Asya ve Kafkasya 'daki Durum ve Avrupa Güvenliği**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 1998.
- CAVADOV, N. E., “Azerbaycanın Agrar İqtisadiyyatı Müstegillik Dövründe”, **Azerbaycan Müstegillikten Sonra Beynelhalk Konfereransın Materialları**, Bakı, 3-4 Mart, 2003.
- EHMEDOV, E.- HACIYEV, M., **Azerbaycan İqtisadiyyatı**, Seda Yayınları, Bakı, 2004.

- ELİYEV, Ziya., “Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri: Mövcud Veziyyet ve Perspektivleri,” **Gafgaz Üniversitesi Genç Tedqiqatçılar və Telebeler Arası Elmi Megale Müsabigesinin Materialları**, Bakı, 2003.
- EYNALOV, Hezi., Küresellesme Sürecinde Organik Tarımın Yeri ve Azerbaycan Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi, **Gafgaz Üniversitesi, Globallasma Prosesində Kafkaz Və Mərkəzi Asya İktisadi və Beynəlxalq Münasibətlər, II Beynəlxalq Konqresi**, Bakı, 2007, 2-5 Mayıs
- GANCIYEV K, ”Azerbaycan’da İhraç İhtiyatlarından Kullanımın İyileştirilmesi Yolları “, Kooperasiya Üniversitesi,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 2003.
- HACIYEV, Perviz., Azerbaycan Menkul Kıymetler Piyasasının Oluşumu ve Mevcut Sorunlar, ”**Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri**”, İstanbul, 2005.
- HASANOV, Seymur., Hazar Denizindeki Olumsuz Dışsallıklar ve Çözüm Önerileri, ”**Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri**”, İstanbul, 2005.
- İBADOĞLU, Qubad., “**Gara gızıl şəffaflıq ışıqında**”, Bakü: Ayna Metbu Evi, 2005.
- İMANOV E.S.- BABAŞOV E.M.- DAYIYEV, R.H.,“**İktisadi İslahatlar Şəraitində Əhəlinin Sosial Müdafiəsinin Təşkili Məsələləri**”, İktisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Mer., Bakı, 2001.
- İSKENDER, Murat., Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2004.
- İSMAYILOV, İlgar., Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkileri, ”**Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri**”, İstanbul, 2005.
- İSMAYILOV, Muzaffer., Azerbaycan’da Taşımacılık Sektörü ve Türkiye İle Karşılaştırılması, ”**Azerbaycan Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu Bildirileri**”, İstanbul, 2005.
- KAMALOV, Nesimi., Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Azerbaycan’da Uygulanabilirliği,-Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul,Tasam Yayınları, 2004

- Kodaman, Timuçin **Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- MAMEDOV, D.A. ALİYEV, O. A., “Kontrakt Veka i ego Vliyaniye na Ekonomiceskoye Razvitiye Azerbajjanskoy Respubliki” (Asrın Kontraktı ve Azerbaycan’ın iktisadi gelişimine etkisi), **Azerbaycan 21. Esrin Astanasında**, (Ziyad Semedzade), Azerbaycan Elmler Akademisi Neşriyatı, Bakı, 1998.
- MAHARRAMOVA, V. **Yatırım Projelerinde Risk Değerlendirilme Metotların Geliştirilmesi-(Petrol ve Gaz)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, BDU, Bakü, 2004.
- MEMMEDOV, Elmar., ”**Petrol Anlaşmalarının Getirdiği Olumsuzluklar**”, Monitor, Bakü, 2003.
- MEMMEDOV, Saleh., **İnflasiya ve Maliye Bazarı**, Maarif Yayınevi, Bakı 1998
- MİRZECANZADEH., A.X. **21. Yüzyılın Yolculuğu**, Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001.
- MURADOV, Reşad., “Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli Ve Yatırım İmkânları”, **Türk Cumhuriyetleri’nde Yatırım İmkânları Sempozyumu**, Editör: Hasan Selçuk, İstanbul, 2004.
- RÜSTEMOV, V.E., “Azerbaycan İktisadiyyatının Struktur Yenidengurmasında Xarici kapitalın rolu”, **Azerbaycan İktisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyətləri və Problemləri**, Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakü, 2001.
- SAMEDOV, B. İ., **Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu**, İktisadi İnkişaf, Bakü, 2005.
- SANCAK, E.-EYNALOV, H., **Azerbaycanda Yabancı Sermaye**, Qafqaz Üniversitesi. Bakı, 1999.
- SELÇUK, Hasan., “Azerbaycan Bankacılığı”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2004,
- SOYAK, Alkan-NESİROVA, Zenfira., "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: “Azerbaycan Deneyimi”, **Articles of The International Conference On A Theme 'Caucasus and Central Asia in The Globalization Process'**, Bakı, 2003.

- SUCAYEV, Fikret., **Azerbaycanda Gaz Hasılatı ve Ona Olan Telabatın Ödenilmesinin Başlıca İstıgımetleri**, Konferans Materialları, Bakı, 3-4 mart 2003.
- ŞAULOV, R.X., “Müstegillik Şeraitinde Regioal İnkişafın Strategiyası”, **Azerbaycan İktisadi İslahatlarının Heyata Keçrilmesi Xüsusiyyetleri ve Problemleri**, Azerbaycan Respublikası İgtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakü, 2001.
- ŞEN, Esin., “Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili”, **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd**, 2005.
- ŞEN, Esin; KARABAYIR, Cengiz; EMEK, Alpaslan., **Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması**, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 2005.
- T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, **Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri**, Haziran, Bakü, 2004,
- ÜNAL, Ömer Faruk - ERDAL, Ayhan., “**Azerbaycan'da Özelleştirme**”, Kargid Yay. No: 4, Trabzon, 1998.
- YAQUBOV Ş. E. - MAHMUDZADE, A.M., “**Azerbaycan Respublikasında Aparılan Aqrar İslahatların Giymetlendirilmesi**,” Bakı, 2001.
- YILDIRIM, Sevil., **Dünyada ve Türkiye'de Petrol**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos-2003.
- ZENGİN, Eyüp-KAMALOV, Nesimi., Azerbaycan Ekonomisinin gelişimi İçerisinde KOBİ'ler, Editör: Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2004.

MAKALELER

- CEFERZADE, İmran ., “Esaslı İnkişaf İlleri” İgtisadiyyat Gazeti, 18 Oktyabr, 1 Noyabr 2001
- ÇELEBİ, Yavuz Selim., “Türk Standartları Enstütüsü ve Azerbaycan”, Diyalog Azerbaycan İş Dünyası Dergisi, TÜSİAB Cemiyeti, Bakü, Sayı: 16, Ağustos -2004.
- Diyalog İş Dünyası Dergisi, TÜSLAB Cemiyeti. Sayı:10. Ekim-2001.

- ELDAROĞLU, Ekber., Azərbaycan Hökumeti Yoksulluk Problemini Həll Etməyə Çalışır,” Azərbaycan Milli Demokratiya Fondu, "Azərbaycan" Bülleteni, No:22 (142), 31 May 2001.
- EMİRASLANOV, Azer., "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", Məşverət Bülleteni, No:7(43), Oktyabr 2001.
- EYÜPOĞLU, S., “Türkiyə Azərbaycanla İktisadi Elagələrini İnkişaf Ettirmək Niyetindədir”, 525’nci Gazete, 11.01.2003.
- EYYUBOV, Mezeddin., "Bazar İqtisadiyyatına Keçid və Sənaye Kompleksi» *Məşverət Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr-2001.
- İBADOĞLU, Gubad., Azərbaycanın Kalkınma Stratejisində Petrolün Rolü: Ortodoks Bakış Açısıyla, 2023 Dergisi, S. 18, 15 Ekim 2002.
- Investment Possibilities Of Azerbaijan, Expert İqtisad Jurnalı NO: 7-8. 2001.
- KAMALOV, Nesimi., “1990-2000 Yılları Arasında Azərbaycan’da Enflasyon”, Journal of Qafqaz University, Number 6, Baku, Fall-2000.
- KAHRAMAN, Yavuz., Yabancı Girişimci Açısından Azərbaycan Ekonomisinin Swot Analizi, Diyalog, “Azərbaycan İş Dünyası dergisi, 2004, Bakü, Sayı 16
- MEHDİYEV, Azer., "Azərbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", Eksperi İqtisad Jurnalı, No. 7-8, 2001.
- MESİMOV, Ali., Bağımsızlık Yıllarında Azərbaycan-Türkiye İlişkileri, Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2001 Fasikül: 23 Cilt: 7 Sayı: 1, s.280
- MUSAYEV, Akif., “Azərbaycan Respublikasının İktisadi İnkişaf Stratejiyası və Vergi Siyaseti". İqtisadiyyat və Audit Jurnalı, No: 10, Oktyabr-2001.
- NADİROV, Asef., "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", Azərbaycan Qəzeti, 15.09. 2001.
- Poyraz, Hamdi “ Büyük Ortadoğu Projesi”, Harp Akademileri Bülteni, Şubat 2004.
- SEFEROV, Rehman-AKKUŞ, Akif., Azərbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enistütüsü Dergisi, sayı 13, 2005.

- VEFALI, Tebriz., "Qarabağın İqtisadiyyatımızda İzi", Herbi And Qezeti, 1-15 Aprel 2003
- VELİYEV, Dünyamalı., Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler., Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Fasikül: 23 Cilt: 7 Sayı: 1, 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Azerbaijan Country Profile, 2000-2002, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaijan.doc>
- Azerbaijan Cumhuriyeti, <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaijan.doc>
- Azerbaijan Raporu The Regional Economic Working Group Under The Leadership Of Center For Global Peace of American University [http://www.american.edu/cgp/track2/T2 CountryReports/ azericountrytr.pdf](http://www.american.edu/cgp/track2/T2%20CountryReports/azericountrytr.pdf)
- Azerbaijan Respublikasının Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003)
- <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>
- CAFERSOY, Nazim., Azerbaijan - Türkiye İlişkileri, TUSAM, (1993 - 2000)., <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=5&yazi=200>
- <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>
- <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>
- [http://www.ssk.gov.tr/wps/portal/!ut/p/_s.7_0_A/7_0 DR?cpid=153](http://www.ssk.gov.tr/wps/portal/!ut/p/_s.7_0_A/7_0_DR?cpid=153)
- KARACA,Ayhan, “Azerbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı”, http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak_ozel2002/ayhan.htm. (13.03.2003).
- OĞAN, Sinan., "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf. (12.03.2003).
- T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri, Haziran 2004,<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202004.DOC>
- Ülke Bülteni, Nisan, 2006, <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>

- www.economy.gov.az/HTML/aggression.html (09.04.2005).
- KOÇAK, İnan., KOSGEB Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, “Azerbaycan Ülke Raporu”, Ağustos 2005, <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Azerbaycan%20Ulke%20Raporu.doc>